

Veöreös András

XVIII. századi ferences kolostorok Erdélyben

PhD dolgozat

BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

Konzulens: dr. Istvánfi Gyula

2006.

„...a század második évtizedében, a mindenkorban megszilárduló élet- s vagyonbiztonság, rendezett közigazgatás s a nyugati szellemben meginduló polgárosodás közepette kirajzolódniak az új építő feladatak az egyházak, a vezető főúri réteg s a városi társadalom körében. Ez az építőművészet már teljesen barok; formáinak meghonosodásában s első mestereinek beköltözésében a katolikus egyház jár elöl, melynek vezetőire roppant feladat háramlik a hívek téritésén túl: templomok egész sorának felépítése vagy visszaszerzése, csarnokainak a római egyház szentjeivel való benépesítése, oltárok, oltárképek, szószékek, fogadalmi szobrok, temetői keresztek állítása. Uj lendületet vesz az egyházművészet, amely a magyar lakta vidékeken a XVI. század elején lehanyatlott. E tevékenység a XVIII. század egész folyamán tart s csupán a jozefinista időkben hagy alább...”

Biró József: Erdély művészete

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
A kutatás előzményei	4
A kutatás tárgya	4
Az erdélyi ferences építészet kutatása	6
A kutatás módszerei	9
Gyakorlati hasznosíthatóság	13
A ferences rend Erdélyben	14
A ferences rend története Erdélyben	14
A rend szervezeti felépítése	23
Ferences élet	24
A XVIII. századi ferences liturgia sajátosságai	25
Középkori ferences építészet Erdélyben	27
Barokk kori ferences építészet Magyarországon	32
Barokk kori templomépítészet Erdélyben	38
Barokk kori ferences építészet Erdélyben	46
Tipológia	84
Térszerkezeti vizsgálat	84
Liturgikus tér	91
Templomhomlokzatok	94
Építészeti részletek	99
Kolostorok	101
Anyagok, szerkezetek	103
Az erdélyi ferences építészet jelentősége	110
Kolostorok fennmaradásának lehetőségei	112
Összefoglalás	122
Források	125
Bibliográfia	125
Rajzok forrásai	132
Fényképek forrásai	137
Köszönetnyilvánítás	138
Függelék	
1. függelék – Rajzi és fényképes dokumentáció	
2. függelék – Erdélyi barokk templomok térrányai	
3. függelék – Történeti adatok	
4. függelék – A lakosság etnikai és felekezeti megoszlása	
5. függelék – Ferences szerzetesek száma	
6. függelék – Újrahasznosított kolostorépületek Európában	
7. függelék – Szent Ferenc élete	

CD melléklet

Bevezetés

A téma választás indoklása

1. ábra: Körösbánya, ferences templom

2000. tavaszán Márton Jutival, Istvánfi tanár úrral és Káldi Gyulával vettet részt egy erdélyi templombeljáráson. Amikor Körösbányára értünk már esteledett, és a szürkületben pillantottuk meg a templomot. Talán a félhomálytól még monumentálisabbnak, még hatalmasabbnak, még fenségesebbnek hatott az épület. A belső kivilágítástól halványzöld fényben úszó templomter, a sötét ablakok, az egyszínű barnára pácolt oltárok és padok erőt és mégis békességet és egyszerűséget árasztottak. Mivel nem tudtunk románul, az Olaszországból öt éves misszióra ideérkező ferences szerzetes Szent Ferenc nyelvén szolt hozzánk, és kedvesen mutogatta a templomot és a kolostort. Már az első itt töltött félórára is mély nyomokat hagyott mindenünkben.

Ugyanez év júliusában került sor az épületegyüttes felmérésére. Amíg a munka tartott, három napig itt is lakkattunk, így jobban magunkba tudtuk szívni a kolostor hangulatát. Büszkeség és öröm töltött el bennünket, hogy a sok kis falusi templom felmérése mellett ilyen nagyszerű és lelkesítő munkára is sor került. Láttuk a kolostort napkeltekor, verőfényben, alkonyatkor és éjszaka. minden napszakban más színekkel, más hangulatokkal örvendeztetett meg bennünket az évszázados épület. A napfény tükröződése a hámló vakolaton; a falon fel s alá vonuló hangyák sora; a kolostor boltozatos termei; a kripta sötétjében megpenészedett póktetem; az egyik hallgató messzesége szárnyaló éneke a templomban; és este a magasság sötétjébe vesző szentélyboltzat – mindegyik kép sugározza azt az erőt, hatalmat és teljességet, de ugyanakkor azt a békességet, alázatot és örömet is, amit egy olyan kolostor tud csak közvetíteni, ahol évszázadokig éltek szerzetesek és lelkei életükkel szentelték meg a helyet. Szent Ferenc erejét, hatalmát, teljességet, békéjét, alázatát és örömet. Krisztus erejét, hatalmát, teljességet, békéjét, alázatát és örömet.

Ugyanakkor magával ragadt az épület művészete, műszaki megoldásai is. A középkor sötétsége és az újkor világossága által szemben a gótika könnyedségével és a barokk nehézkességgel. A templom falait valamikor a XV. században, Mátyás király korában építették. Több, mint ötszáz éve dacolnak a széllel, hóval, faggyal, esővel és az emberekkel. A reformáció idején gazdát cserélt, lerombolódott; majd a barátok vették birtokukba az egykori plébániatemplomot, kijavították, kolostort építettek hozzá. Ezek is majdnem háromszáz éves falak. És a falak állnak, a templom használható, a kolostor lakható.

Egyetlen szerzetes lakik a sokszobás kolostorban, a misét a hatalmas templom melletti sekrestyében tartják, ott is elfér a maroknyi hívő.

Azóta nem jártam Körösbányán. A szerzetes visszatért már Itáliába, a hívek talán még kevesebben lettek. Pedig a falak állnak, a templom használható, a kolostor lakható lenne. Kár

érte. Pillanatnyilag azonban kevés a remény arra, hogy megint lesz valaki, aki helyreállítja és belakja.

Talán a fent leírt élmény indította el azokat a gondolatokat, amikből ez a tanulmány született. Az Erdély területén található mintegy harminc ferences kolostor sorsa nem feltétlenül hasonló a körösbányaihoz. Vannak jobb helyzetben levők, melyeket a rend visszakapott és próbál belakni, másokat az egyházmegye hasznosít; és vannak rosszabb helyzetűek, melyeknek a sorsa kilátástalan. Mindenesetre bármelyik épületet önmagában, de az egész csoportot együtt vizsgálva különösen, egy virágkornak a tanúi. Egy olyan korszakban épültek, amikor valakik pénzt, de elsősorban időt és munkát áldoztak, hogy létrehozzák ezeket az épületeket és berendezéseiket; melyek azóta is szerves részét képezik szinte valamennyi városképünknek. Ahogy az ország egész területén, Erdélyben is hozzá tartozik a barokk városi épületegyüttesekhez egy-egy ferences kolostor.

Annak ellenére, hogy építészeti minőségen, méretben, épületmennyiségen jelentős hányadát képezik ezek az épületek barokk építészetünknek; a téma feldolgozottsága csekély, különösen ami az építészeti vonatkozásokat illeti. Úgy érzem tehát, mindenki által érdemes mélyrehatóbban foglalkozni a témaival, a kutatás építészeti- és kultúrtörténeti újdonságokat ígér.

Téma aktualitása

A kutatási téma aktualitását adhatja az a párhuzam, melyet a kolostorok keletkezésének korában lezajlott, és a XX. század végén jelentkező társadalmi változások között vonhatunk. A XVIII. század hozta meg Erdélyben azt a felszabadulást, amely a katolicizmus újból elterjedését lehetővé tette, így teremtődött meg a lehetőség a középkorban elvesztett kolostorok újból benépesítésére, az épületek újjáépítésére. A múlt század kilencvenes évei egy ehhez hasonló felszabadulást hoztak az erdélyi szerzetesrendek történetében. Ötven év megszorítása után a szerzetesi életet újból szabadon lehet gyakorolni; a rend új tagokkal bővülhet; ismét sor került elvett kolostorok visszaadására; az általában rossz állapotban visszakapott épületeket helyre kell állítani, fel kell újítani. Hogy a mai kor embere, illetve társadalma hajlandó-e pénzt, időt, munkát áldozni ezekre az épületekre, az majd csak néhány évtized múlva fog kiderülni. Napjaink pazarló társadalma rendelkezik azokkal a gazdasági tartalékokkal, amelyek elegendők lennének a múltunkat képező, kulturális, művészeti és építészeti értékek sorát felmutató épületegyüttesek újból felvirágzatásához. Kérdés, hogy felismerjük-e azokat az értékeket, melyeknek az anyagi okokból történő elvesztése más – pénzben kifejezhetetlen – értékek pusztulását eredményezi.

A XVII. század végén a három részre szakadt Magyarország egyesítése a nyugat-európai országok – nem feltétlenül önzetlen – segítségével valósulhatott meg. A XXI. század elején az Európai Unió kelet felé történő terjeszkedése talán meghozza a Trianonban hat részre szabdalt ország egyesítését. Háromszáz évvel ezelőtt az új hatalom támogatta az egyházt, az egyház által közvetített értékrendet; így adott lehetőséget templomok, kolostorok építésére. Napjainkban arról folyik a vita, hogy az unió alkotmányában a keresztény kifejezés szerepeljen-e? Felmerül a kérdés, hogy vajon várható-e ettől az új helyzettől a hagyományos, konzervatív értékek támogatása; ami templomaink és kolostoraink, és az általuk hordozott építészeti és kultúrtörténeti értékek továbbéléséhez vezet?

Manapság a műemlékvédelem helyett egyre szívesebben használjuk az épített örökség védelme kifejezést. Az egyes épületek védelmén túlmenően műemléki környezetet hozunk létre, egész utcákat vagy városrészeket veszünk védelem alá, sőt egész régiókra alkalmazzuk a kultúrtáj fogalmat.

A másik oldalon a környezet- és természetvédők szintén nagyobb összefüggő területek, természeti értékek és az emberi környezet védelmének érdekében lépnek fel. Kevés szó esik viszont arról, hogy a műemlékvédelem a környezetvédelem része, hiszen nem csak természeti, hanem épített környezetünk is sokszor védelemre szorul. II. János Pál pápa 1980-ban a környezetvédelem védőszentjévé nyilvánította Szent Ferencet, aki ezt egyszerű, természetközeli életmódjával, a természet iránti szeretetével érdemelte ki. De Ferenc védte az épített környezetet is: a XIII. század elején három Assisi-környéki romos kápolnát épített fel, és kezdett újból használni. Azt gondolom, hogy ez a műemlékvédelem legfontosabb célja: a funkciót vesztett épületeknek új – az eredetihez minél közelebb álló – funkciót találni, és az épületet használatba venni.

Tanulmányommal megpróbálom a figyelmet felkelteni épített környezetünk egy viszonylag ismeretlen szegmense iránt a kutatott épületek építészettörténeti értékeinek feltárásával; hogy ezáltal ezek az épületek, és az általuk hordozott értékek minél tovább szolgálhassanak a társadalom és benne az egyes ember épülésére.

A kutatás előzményei

A kutatás tárgya

A kutatás tárgyát az Erdélyben található XVIII. századi ferences templomok és kolostorok képezik. A ferencesek a XIII. században alapítják az első kolostoraikat Erdélyben (Szászváros, Marosvásárhely, Nagyszeben, Beszterce). A XV. század közepén az obszervancia elterjedésével újabb kolostorok létesülnek (Kolozsvár, Csíksomlyó, Vajdahunyad, Marosvásárhely, Brassó, Medgyes, Marosfelfalu, Tövis, Fejéregyháza, valamint a Kárpátkon túl Tergoviste). A reformáció után a katolicizmus XVII-XVIII. századi térhódításában ismét fontos szerepet játszanak a ferencesek. Ekkor létesül a legtöbb kolostoruk (Kolozsvár, Székelyudvarhely, Szárhegy, Dés, Déva, Vajdahunyad, Szászváros, Körösbánya, Marosvásárhely, Brassó, Esztelnek, Fogaras, Nagyszeben, Medgyes, Szászsebes, Gyulafehérvár, Kőhalom, Torda, Szamosújvár, Szék, Mikháza, Segesvár, Torockószentgyörgy, Hátszeg, Alvinc).

A felsorolt emlékek egy része ma is a ferencesek birtokában van, másik része az Erdélyi Egyházmegyének átadott plébániaként, vagy ortodox templomként működik. Több kolostor elpusztult.

A XX. század végére Erdély nagy részén a magyarság, és így a katolikus hívek is kisebbségbe kerültek. Az épített örökség, melynek jelentős részét képezik a ferences kolostorok folyamatosan pusztul. Az épületek egy része üresen áll, pedig méreteiknél fogva, és mivel általában városokban állnak könnyen lehetne hasznosítani őket. A kutatás feltárja az egyes épületek építéstörténetét és építészeti értékeit, majd elemzi azok jelenlegi helyzetét és javaslatot tesz az épületek hasznosítására.

1998-ban kezdtem meg PhD tanulmányaimat és kutatásaimat a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékén dr. Istvánfi Gyula tanár úr vezetésével. A kutatási téma eredeti címe: *Határainkon túli szórvány magyarság építészeti értékei* volt.

A kutatómunka célja a trianoni határon kívül eső területeken élő magyarság elmúlt vagy letűnőfélben levő kultúrájának értékeitől őrző épületek, épületcsoportok feltérképezése volt. Elsődleges feladatnak a legveszélyeztetettségűbb épületek számbavételét, valamint rajzi- és fotódokumentáció formájában történő rögzítését tekintettem. A felmérések, helyszínen gyűjtött adatok alapján az egyes épületek elhelyezhetők az egyetemes és a magyar építészettörténet tipológiájában, ezáltal munkám kapcsolódik az általános építészettörténethez; másrészt a kellő szintű felmérési dokumentációk alapját képezhetik a későbbiek folyamán az állagvédő vagy felújítási munkálatokhoz szükséges műszaki tervdokumentációk illetve költségbecsélések elkészítésének.

A választás azért esett a határokon túli területekre, mert a hazai épületállomány jobban feldolgozott, a határon túli területek – a csúcsemlékek kivételével – fehér folt a magyar építészettörténetben. A történelem pusztításai, elsősorban a török háborúk nem tettek akkora kárt az erdélyi, burgenlandi, kárpátaljai és felvidéki területek épületállományában, ezért a határainkon túli területeken jóval több épület maradt meg a középkorból, és ennek következtében a területek újkori építészete is másképpen fejlődött, mint a mai Magyarországon. Sajnos az első világháború óta fokozatosan, az 1990-es évektől pedig rohamosan csökken a területeken a magyar lakosság száma, ezért rengeteg épület marad gázdaságtalanul, ezek vannak kitéve leginkább a pusztulás veszélyének.

A tanszéken 1997-ben kezdődött a *Pusztuló építészeti örökség felmérése és dokumentálása a Kárpát-medencében* című program, melybe bekapcsolódtam. A program

keretén belül erdélyi református, később római katolikus és unitárius templomok felmérésére került sor építészhallgatók segítségével. Jómagam elsősorban a katolikus templomok felmérésében vett részt. Később a kutatásokat más földrajzi területekre is kiterjesztettük. A felmérések az alábbi nagyobb csoportokba sorolhatók:

- Erdélyi református templomok (54 templom)
- Erdélyi római katolikus templomok (49 templom és kolostor)
- Kárpátaljai református templomok (10 templom)
- Kárpátaljai római katolikus templomok (9 templom)
- Lendva épített öröksége (24 épület, temetők, szobrok)
- Felvidéki református templomok (mintegy 20 templom és harangláb)
- Falufelmérések Székelyvéckén (15 porta), Magyarzsákodon (16 porta, unitárius templom és harangláb), Székelyszálláson (12 porta) és Siklódon (19 porta)

A felméréseink eredményeit a *Veszendő templomaink I. – Erdélyi református templomok*; és *Veszendő templomaink II. – Erdélyi római katolikus templomok* című könyvekben publikáltuk, a Lendva épített örökségét bemutató könyv szerkesztése jelenleg zajlik, a falufelmérésekről konferencia előadáson¹ és folyóiratcikkekben adtunk hírt.

A kutatott épületek legnagyobb része az egyházak segítségével került kiválasztásra, mégpedig fő szempontunk a veszélyeztetettség volt; amit úgy határoztunk meg, hogy a gyülekezetek létszáma száz fő alatti legyen. A válogatás szociológiai jellegű szempontja miatt kutatásunk sem egy adott földrajzi régió, sem egy adott korszak építészetét nem dolgozza fel teljes mértékben. A kutatás továbbviteléhez szükségesnek látszott a téma szűkitése, szorosabb behatárolása. Választásom a XVIII. századi erdélyi ferences építészetre esett. Felméréseink között szerepelt több épület ebből a körből, így megvoltak a szükséges kiindulási alapok. A korai kutatások nagy részét Közép-Erdélyben² végeztük, a ferences kolostorok felmérése is erről a területről indult ki, a későbbiek során került sor székelyföldi és szászföldi kolostorok bejárására és felmérésére.

A választás azért esett a XVIII. századi kolostorokra, mert az erdélyi katolikus templomépítészet legkiemelkedőbb példái ebben az időszakban épültek. Így a ferences építkezések legjelentősebb, máig fennmaradt emlékanyaga is ebből a korból származik, bár több épület rendelkezik a középkorban épített előzménnyel is. A korszak kezdete visszanyúlik a XVII. századra; a rekatolizáció idején a ferencesek jelentős szerepvállalásának köszönhetően 1640-ben alakult meg az önálló ferences kusztódia Erdélyben. A századforduló előtt azonban csupán néhány kolostor épült. A rend virágkora az 1700-as évekre tehető. A török háborúkat lezáró karlócai békével teremtődött meg az a békés korszak, mely a rend terjeszkedéséhez, nagyarányú építkezéséhez az alapot jelenthette. 1729-ben alakult meg az önálló erdélyi ferences rendtartomány, mely további lendületet adott az építkezéseknek. A korszak II. József megszorító intézkedéseiig tartott. A század végére kiépültek azok a kolostorok, melyek napjainkig is láthatók. Néhány építkezés áthúzódott a XIX. századba, illetve az épületeknek egy jelentős része felújításon esett át a '48-as harkok pusztításai után.

A vizsgált kolostorok nagy része az erdélyi (Szent István Kiráyról nevezett) rendtartomány kezelésében állt a XVIII. században. Ezeken kívül a kutatás tárgyát képezik a bulgarita provincia tagjai által Erdély területén épített épületek, melyek 1900 óta tartoznak a stefanitákhoz; valamint a ferencrend másik ágának, a minoritáknak ugyanebben a korszakban épült rendházai. Nem kerültek be a tanulmányba a jelenleg (1920, illetve 1945 óta) az erdélyi

¹ Falufelmérések Maros és Hargita megyében címmel előadás a Szlováti Műemlékvédelmi Konferencián. 2006. március.

² Közép-Erdély alatt a mai Kolozs, Fehér és Hunyad megye területét értjük. Ezen a területen a magyar lakosság már a XVIII. században is kisebbségen volt a románhoz képest. Bővebben lásd a Kolostorok sorsa napjainkban című fejezetet.

rendtartományhoz tartozó kolostorok. A kolostorok jelenleg a rend, az egyházmegye, az ortodox egyház, illetve a román állam kezében vannak.

Földrajzi értelemben a XVIII. századi Erdély határain belüli területekre terjedt ki a vizsgálat. Ez a korabeli közigazgatási beosztás szerint Belső-Szolnok vármegye, Doboka vármegye, Kolozs vármegye, Torda vármegye, Marosszék, Aranyosszék, Beszterce vidéke, Csíkszék, Udvarhelyszék, Alsó-Fehér vármegye, Küküllő vármegye, Hunyad vármegye, Felső-Fehér vármegye, Szeben vármegye, Fogaras vidéke, Brassó vidéke, Háromszék területét foglalja magába. Nyugatról a Királyhágó, északról a besztercei dombvidék, keletről és délről a Kárpátok gerince határolja a területet. A jelenlegi megyei beosztás szerint Kolozs, Fehér, Hunyad, Maros, Beszterce-Naszód, Hargita, Kovászna, Szeben és Brassó megye fekszik ezen a területen.

Az erdélyi ferences építészet kutatása

Az erdélyi ferencesekkel foglalkozó irodalom

Az erdélyi ferences rend életével, működésével kapcsolatban több összefoglaló munka jelent meg, ezek azonban nem építészeti, hanem vallás- illetve rendtörténeti szempontból közelítik meg a témát. 1927-ben jelent meg Dr. P. Boros Fortunát könyve³, ō azonban, mint a bevezetőjében is írja nem a tudományosság követelményeivel számol⁴, hanem a ferences növendékeknek kíván történeti összefoglalót nyújtani, valamint a ferences hivatásra való felkészülést elősegíteni. Boros Fortunát hivatkozik korábbi munkákra: két évvel korábban, 1925-ben jelent meg Győrffy Pál munkája⁵ az erdélyi katolikus életről, ō azonban csupán egyetlen fejezetet szentel a ferenceseknek. Több XVIII. századi írásra is történik utalás: 1753-ból való Veress Lajos kézirata, 1777-ből pedig Losteiner Leonárd írása.⁶ Ezekben kívül Boros meglemlíti még két forrásmunkájának a keletkezési dátumát: 1737 és 1804, de ezekhez az évszámokhoz sem szerzőt, sem címet nem közöl. A XIX. századból az 1836-os Schematizmust említi. Boros Fortunát munkája egyrészt levéltári adatok, káptalani jegyzőkönyvek feldolgozásával megalapozott történeti forrásai miatt, másrészt a korabeli, azaz az 1920-as évekből származó archív fényképei révén értékes forrásmunka.

A másik összefoglaló mű P. György József könyve⁷ 1930-ból, a provincia megalakulásának 200 éves évfordulójára jelent meg és mintegy ezer oldalas terjedelemben dolgozza fel a Ferenc-rend erdélyi történetét. Először Szent Ferenc életét, majd a rend kialakulását írja le; ezután a regula változásait, és az ezzel kapcsolatos ferences ágakat mutatja be. Ezt követően ismerteti a magyarországi ferencesek letelepedésének és elterjedésének történetét. Forrásértékű a műnek azon része, melyben a szerző az egyes őrségek vezetőit, tanácsosait sorolja fel. Építészettörténeti kutatás szempontjából a legértékesebb része a könyvnek az egyes kolostorok történetének leírása. A könyv megszerkesztéséhez György József feldolgozta a ferences rend történetével foglalkozó korábbi nyomtatott vagy kéziratos irodalmat, illetve a rendelkezésére álló levéltári anyagokat, melyek nagy része napjainkra megsemmisült, elveszett, vagy hozzáférhetetlen. Név szerint említi forrásaiként Kájoni János⁸ (XVII. sz.), P. Ujfalvi Albert (XVII. sz.), P. Győrffy Pál (XVIII. sz.), P. Balásffi Mihály (XVIII. sz.), P. Veress Lajos (XVIII. sz.), P. Losteiner

³ Boros Fortunát 1927.

⁴ Boros Fortunát 1927. 11. oldal

⁵ Győrffy Pál 1989.

⁶ Veress Lajos írását csupán Boros Fortunát és György József műveiből ismerjük. Losteiner Leonárd kézirata a Csíksomlyón, másolata a Csíki Székely múzeumban található.

⁷ György József 1930.

⁸ Kájoni János 1684. Reprint kiadásban megjelent 1991-ben.

Leonárd⁹ (XVIII. sz.) jegyzeteit.¹⁰ A könyv második felében a szerző közöl mintegy 150 oklevelet is. A György József könyvében szereplő fényképeket Boros Fortunát könyvéből vette át, csupán a rend tagjairól közöl újabb ábrákat.

P. Benedek Fidél napjainkban kiadott tanulmánykötete¹¹ részletesen foglakozik a Szárhegyi, a Mikházi és az Esztelneki kolostorokkal. Ezeken kívül közöl egy tanulmányt a máriaradnai és a Kárpáton-túli ferences kolostorokról.

2. ábra: Az erdélyi ferences rendtörténet kutatói: P. György József, P. Boros Fortunát, P. Benedek Fidél

Boros Fortunát és György József könyveire többször hivatkozik Léstyán Ferenc: Megszentelt kövek¹² című munkájában, mely az erdélyi egyházi épületeknek szinte teljes körű számbavételét adja. Az egyes épületekre jutó kis terjedelem miatt azonban nincs lehetősége egy-egy épülettel részletesebben foglakozni, sem általános építészeti következtetéseket levonni.¹³ A könyv történeti adatai valószínűleg elírás következtében sajnos sokszor tévesek, ellentmondanak a forrásként megjelölt könyv adatának.

Magyar építészettörténettel foglakozó összefoglaló szakirodalom

Rados Jenő: Magyar építészettörténet¹⁴ című, a teljes magyarországi építészet történetét feldolgozó könyvében sem írásos, sem képi vagy rajzos formában nem említ erdélyi egyházi épületet a XVIII. századból.

A Sisa József és Dora Wiebenson szerkesztésében megjelent Magyarország építészetének története¹⁵ című munkában a barokkról szóló két fejezetet Kelényi György írta. A könyvben az erdélyi barokk templomépítészetnek egyetlen emléke, a kolozsvári jezsuita templom szerepel, melyről homlokzati rajzot is közöl. A könyv említést tesz néhány ferencrendi templomról is (Léka, Boldogasszony, Pest), ezek azonban az erdélyi területektől távol fekszenek. A minorita templomok közül az egeri kerül bemutatásra.

A napjainkban kiadott Magyar építészet sorozat könyvei¹⁶ barokk korral foglalkozó kötetéiben nem szerepelnek erdélyi ferences templomok.

⁹ Losteiner Leonard 1777. A kézirat címét nyomtatott formában közli Muckenaupt Erzsébet 102. oldal

¹⁰ György József 1930. 78-79. oldal

¹¹ P. Benedek Fidél 2005.

¹² Léstyán Ferenc 2000.

¹³ A könyv recenziója megjelent: Építés Építészettudomány XXIX. kötet 2001. 1-2. szám. Akadémiai Kiadó. Budapest. 185-186. oldal

¹⁴ Rados Jenő 1961.

¹⁵ Kelényi György 1998.

¹⁶ Feld István 2002. és Velladics Márta 2002.

Erdély művészettörténetével foglalkozó szakirodalom

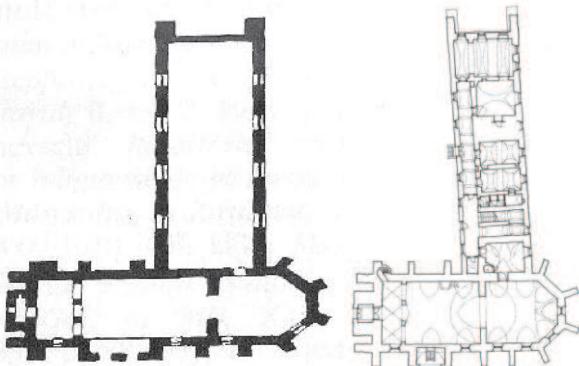
Az Erdély művészeti foglalkozó irodalom első helyén Orbán Balázs munkáját kell megemlíteni¹⁷. Ez az összefoglaló leírás művészettörténeti vonatkozásokon túl történelmi, néprajzi és természetrájzi szempontból mutatja be a Székelyföld tájait és településeit. A könyv a XIX. század második felében készült, ezért számos ma már elveszett forrás egyetlen lelőhelye. A hat kötetes mű minden érintett településen, általában történeti adatokkal együtt említi a ferences kolostorokat. A kor szellemiségből – és valószínűleg Orbán Balázs unitárius gyökereiből – adódóan azonban a barokk templomokról, azok berendezéseiről sokszor kritikusan nyilatkozik. Különösen értékes része a könyvnek a nagy számú rajzos ábrázolás, melyek közt szép számmal találunk ferences templomokra és kolostorokra vonatkozó metszeteket is.

Az erdélyi barokk művészet úttörő kutatója a XX. században Biró József¹⁸ volt. Erdély művészeteit bemutató könyvében sorra veszi a nagy művészettörténeti korokat, és bemutatja az egyes stílusokhoz tartozó legkiemelkedőbb építészei, szobrászati, festészeti és iparművészeti emlékeket. Értékes része a könyvnek az egyes korszakok történelmi hátterének tömör összefoglalása. A könyv több helyen hivatkozik középkori és újkori ferences építkezésekre is.

B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben¹⁹ című könyvében elsősorban a XVII. század építészettel foglalkozik, néhány fejezetet szentel csupán a barokknak. Ezek közül értékes adatokat találunk a „Kolozsvári barokk mesterkör” című fejezetben, melyben levéltári forrásokra hivatkozva elemzi a XVIII. század kolozsvári építőmestereit a rendelkezésre álló – saját állítása szerint is – hiányos adatmennyiség alapján. A tanulmány fél mondat erejéig foglalkozik a kolozsvári ferences templom építkezéseivel is, ebből azonban megtudhatjuk, hogy a templom tornyának építésze Konrad Hammer volt²⁰. A szamosújvári örmény nagytemplom²¹ című tanulmányban említést sem találunk a ferences templom építéséről, a legjobban használható forrás a város térképe 1750-ből, melyen feltüntetik a ferencesek templomát is.

Kelemen Lajos²² tanulmánykötete egy teljes fejezetet szentel a kolozsvári minorita templomnak. Ezen kívül az egykori jezsuita templomról írott tanulmányban is említést tesz ferences építkezésekrol²³.

Grigore Ionescu könyve²⁴ 1982-ben jelent meg, megpróbál teljes körű építészettörténeti áttekintést adni a romániai emlékekről. A barokk építészetnek mintegy ötvenöt oldalt szentel, ebből nem egészen húsz oldal foglalkozik az erdélyi és a partiumi területekkel, a többi Moldva és Havasalföld építészét tárgyalja. Barokk egyházi emlékek közül érdemben csupán a kolozsvári jezsuita templomot és a nagyváradi székesegyházat említi, valamint néhány ortodox templomot (Brassó,

3. ábra: Körösbánya. A templom és a kolostor alaprajza Rusu, Adrian Andrei 2000. 60. oldal alapján és a saját felmérés szerint.

¹⁷ Orbán Balázs 1873.

¹⁸ Biró József 1989.

¹⁹ B. Nagy Margit 1970.

²⁰ B. Nagy Margit 1970. 242. oldal

²¹ B. Nagy Margit 1970. 211-226. oldal

²² Kelemen Lajos 1984.

²³ Kelemen Lajos 1984. 67. oldal

²⁴ Ionescu, Grigore 1982.

Balázsfalva, Lippa). A könyv ferences építkezésekéről nem tesz említést.

Adrian Andrei Rusu, Nicolae Sabău, Illeana Burnichioiu, Ion Vasile Leb, Mária Makó Lupescu: *Diționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*.²⁵ A 2000-ben Kolozsvárott kiadott könyv több száz kolostor adatait dolgozza fel a történeti Magyarország Romániához tartozó területein. A kolostorok között szerepelnek a nyugati és a keleti egyházhöz tartozó épületek egyaránt. Rövid bevezető után a nyugati szerzetesrendekről olvashatunk összefoglalót, majd a könyv legnagyobb részében minden épületről rövid történeti leírást találunk, irodalmi hivatkozásokkal. A könyv néhány épületről alaprajzot is közöl, ezek között azonban sok elavult, pontatlan, vagy a szerkesztés közben eltorzult ábra is látható. Sajnos az alaprajzok mellett léptéket sehol sem találunk. Az egyes településeket a – helyenként pontatlan – térképmelléklet segítségével azonosíthatjuk be. Mivel a könyv célja – amint a címéből is kiderül – a kolostoroknak csupán lexikonszerű összegyűjtése, az épületek elemzésére, összefüggések levonására nem kerül sor. Legnagyobb értéke a történeti adatok összefoglalása, mely sajnos szintén tartalmaz hibákat. A könyv közölt magyar, román, német és latin nyelvű szakirodalomjegyzéket is.

Sas Péter²⁶ több kolozsvári templom monografikus feldolgozásának egyikében a ferences templommal foglakozik. A könyv a legmélyebb részletekig taglalja a templom történetét. Építési adatokon kívül szó van az épülethez kapcsolódó városépítési adatokról; a domonkos- és a ferences rend egyetemes és magyarországi történetéről; a templom berendezéseiről és azok adományozóról. Sajnos a – csupán írott – források csak kigyűjtve jelennek meg, a hivatkozások helyei nincsenek egyértelműen megjelölve. Forrásértékű azonban, hogy nyomtatott forrásokon kívül okleveles adatokat is feldolgoz, és sokszor ezekre hivatkozva teszi megállapításait.

Önálló összefoglaló jelent meg a csíksomlyói²⁷, és dévai²⁸ kolostorokról, valamint a kolozsvári Farkas utcai templomról²⁹ az Erdélyi műemlékek sorozatban.

A kutatás módszerei

A tanulmány a rend egyetemes, magyarországi és erdélyi történetéből, a középkori erdélyi városi szerzetesi (domonkos, ferences), a magyarországi barokk szerzetesi, valamint az erdélyi barokk egyházi építészettől kiindulva vizsgálja a rend újkori építészetét Erdélyben. Feltérképezi a barokk egyházi építészet legjelentősebb erdélyi példáit, majd bemutatja a rend erdélyi kolostorait és templomait. Tipológiai rendszer felállításával próbál meg kapcsolatot teremteni az egyes épületek között, műhelykapcsolatok, építőmesterek feltárásával. Keresi a különböző ferences ágak (minoriták, obszervánsok, kapucinusok), valamint a többi újkori szerzetesrend (jezsuiták, piaristák, trinitáriusok) építészeti kapcsolatait. A feltárómunka egyrészt az írott források (bibliográfia és levéltárak) másrészt helyszíni kutatómunka alapján történik. A legtöbb ferences kolostorról építészeti felmérés készült.

Az egyes kolostoroknál az építéstörténeten, alkalmazott anyagok és szerkezetek feltárásán kívül megpróbálja az eredeti funkciókat, a térszervezési és térfogatmérő rendszereket meghatározni.

A kutatás első lépéseként a munkaterv készült el, mely meghatározta illetve pontosította a kutatási területet; tartalmazta a kutatási ütemtervet, a fellelhető irodalomjegyzéket. A munkaterven belül elkészült a végleges tanulmány tartalomjegyzéke, mely a kutatás során többször változott, de már egy rögzített vezérfonalat adott a munkához.

²⁵ Rusu, Adrian Andrei 2000.

²⁶ Sas Péter 1999. b

²⁷ Csíksomlyó 1993.

²⁸ Kovács András 1993. a

²⁹ Kovács András 1993. b

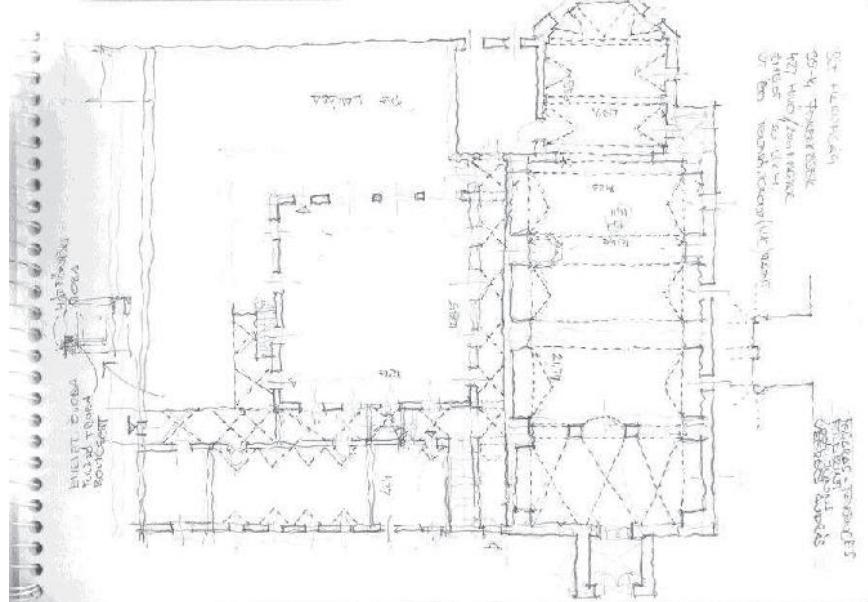

A kutatási módszerek – az általános építészettörténeti kutatási módszereknek megfelelően – alapvetően két nagyobb csoportra, ezek pedig további alcsoportokra bonthatók:

Helyszíni kutatómunka

A helyszíni munka három nagyobb csoportra bontható: bejárásokra és felmérésekre, melyek az épület építészeti sajátosságait tárgyák fel; valamint régészeti kutatásokra.

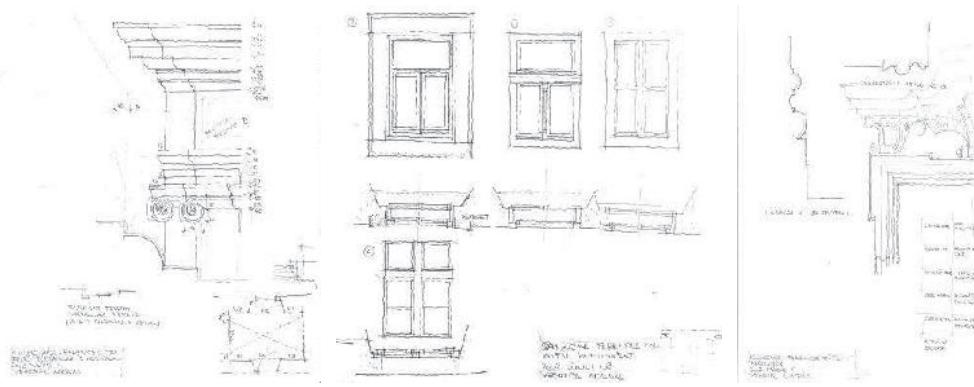
Bejárás

4. ábra: Bejárási manuálé. Fogaras. 2004. június

Az épületek bejárása során azok szemrevételezése történt. Készült egy fotódokumentáció, és néhány szabadkézi vázlat, a bejárási manuálé, amin az épület alaprajzi rendszere, boltozata, a legfontosabb építészeti jellegzetességek és a pillanatnyi állapot került rögzítésre rajzok, illetve szöveges információk formájában. A bejárás célja, hogy minél több épületről képet kapjunk, így tudjuk a későbbi felmérőutakat előkészíteni. Azok az épületek, melyekről részletes felmérés nem készült, szintén legalább néhány vázlat segítségével felvételezésre kerültek. Az adott erdélyi helyszínek bejárása a helyi közlekedés hiánya miatt csak gépkocsival volt lehetséges. A közlekedést nehezítették a sokszor szinte járhatatlan utak, illetve a gépkocsik műszaki problémái.

Felmérés

5. ábra: Építészeti részletek felmérési manuáléi

A felmérés során egy épület pillanatnyi állapotát rögzítettük rajzi- és fotódokumentáció, valamint szöveges leírás formájában. Az épület műszaki rajzai M=1:50 léptékben készültek a felmérés során készített szabadkézi felmérési rajzok (manuálék) alapján. Egy-egy épületről a manuális- és a végleges rajzolás folyamán is elkészült az összes szint alaprajza, a templomokról és kolostorszárnyakról hosszú- és keresztmetszetek, valamint az összes homlokzat. A jellemző részletekről (lábazati- és párkányprofilok, nyíláskeretek) külön manuális készült. A fotódokumentáció segített a rajzok felszerkesztésében, és segítségevel könnyebben bemutathatók az épületek. Az épületek felmérése a BME építészhallgatóinak segítségével valósulhatott meg, akik ellenszolgáltatás nélkül, szállás és ellátás fejében végezték a munkát, az itthoni feldolgozást pedig választható tantárgy keretében teljesítették. A szállást és az ellátást általában az érsekség vagy a rend biztosította. Az útköltséget a tanszék vagy a püspökség állta, de többször finanszírozott saját forrásból is.

A műemlékek felmérésénél a hagyományos felmérési módszert alkalmaztuk: az épületek pontjait egymáshoz mértük, a felszerkesztés során az épület egy tetszőleges pontjából kiindulva rajzoltuk meg a tervet. Részleteiben használtuk a műemlékspecifikus, korszerű felmérési módszert, ahol az épület pontjait egy absztrakt, a helyszínen kitűzött geometrikus hálóhoz mértük geodéziai módszerekkel (háromszögelmérés, ívmetszés). Ebben az esetben rajzoláskor először a háló került felszerkesztésre, és ennek pontjaihoz szerkesztettük az épület pontjait. Ezzel a módszerrel nagyobb pontosság érhető el, különösen szabálytalan alaprajzú épületek esetében; emiatt azonban sokkal idő- és munkaigényesebb megoldás. Használata csak nagyfokú pontossági igény esetén indokolt; a kolostorok felmérése során íves vagy poligonális szentélyek külső alaprajzi mérésénél, valamint a függőleges irányú méréseknél alkalmaztuk. Függőleges értelemben egy teodolittal vagy csöves vízmértékkal kitűzött vízszintes síkot vettünk fel, és ehhez mértük az épületek pontjait, így elkerülhettük a terepegenetlenségekből, lejtésekből adódó pontatlanságokat.

Régészeti kutatás

Az adott épületek építési periódusainak, a pontos szakaszhatárok megállapításához nagy segítséget jelent az épület régészeti feltárása. Egyszerűbb esetben csak falkutatásról beszélünk, de bonyolultabb, sok építési periódussal rendelkező épület esetén szükséges lehet az épület régészeti eszközökkel való megkutatása is. Régészeti kutatást érdemes végezni a lebontott épületrészeken helyén is, amiből az elpusztult épületek helyzete pontosan meghatározható. A falszerkezetekben, föld alatt talált részletekből (befalazott nyílások, gerendafészkek, faragott kőelemek), valamint a falazási technikákból, falszövetek találkozási pontjaiból, vakolatrétegekből és hasonló jelekből tudunk következtetéseket levonni az épület történetére vonatkozóan. Sajnos a kutatott kolostorok esetében falkutatásra, illetve régészeti feltáráusra nem volt lehetőség. A jövőben esetlegesen elvégzett ilyen irányú feltáráások új eredményekkel egészíthetik ki, illetve pontosíthatják a kutatás eddigi eredményeit.

Írott források kutatása

A kutatások másik nagy csoportjába a levéltári és könyvtári adatgyűjtés tartozik. Fontos része volt a munkának mind álló, mind elpusztult épületek kutatása esetén. Azok az emlékek, melyeknek a felkeresésére már nincs lehetőség, csak a szakirodalomból ismerhetők meg. Fontos források voltak a szakirodalomban talált archív fényképek, illetve rajzok, melyek sokszor már elpusztult épületeket mutatnak be, így ezek is legalább részben megismerhetők voltak.

A munka első fázisában az áttanulmányozandó, felkutatandó bibliográfiát kellett összeállítani. Ez természetesen ekkor még nem volt végleges, a kutatás során folyamatosan bővült, hiszen munka közben is felfedeztünk újabb hasznos könyveket vagy forrásokat.

Az általános és barokk építészettörténetet tárgyaló könyvek fő forrása a tanszéki könyvtár volt. A rendtörténetet bemutató alapkönyveket a Margit körúti Ferences Könyvtárban sikerült megtalálni. Sok, a témahoz többé-kevésbé kapcsolódó könyvet találtam különböző antikváriumokban is.

A könyvtári kutatás természetesen kiegészült levéltári gyűjtéssel, melyet a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban végeztem. A levéltár elsősorban a püspökség iratait tartalmazza, de némi ferencesekre vonatkozó anyaggal is rendelkezik. Ezek nagy része a rend 1945 utáni ügyeire vonatkozik, de sikerült néhány, a kutatásban hasznosítható forrást is felfedezni. Az 1951-es megszorítások, államosítások során a ferences levéltárak megsemmisültek vagy elkallódtak, az iratok egy része Csíksomlyóra került. Átnéztem a Csíki Székely Múzeum Levéltárának katalógusát, itt azonban csupán néhány ferences vonatkozású, feltehetőleg korábban már feldolgozott iratot találtam. Itt megtalálható Losteiner Leonard kéziratának másolata is, mely György József és Boros Fortunát révén szintén már korábban feldolgozásra került. A kolozsvári ferences iratok az állami levéltárban vannak, azonban ma még nincsenek rendezett, kutatható állapotban, hozzáférhetetlenek. Elvileg a gyulafehérvári Batthyáneum is rejti ferences vonatkozású iratokat, az intézményben a kutatást nem engedélyezik. A fenti levéltárak rendezése, kutathatóvá tétele után elvégezhető kutatások további eredményekkel gazdagítják az erdélyi ferences építészet feldolgozását. Érdemes megjegyezni, hogy Boros Fortunát és György József háború előtt megjelent könyvei még jóval több levéltári forrást tudtak feldolgozni, melyek a második világháború után pusztultak el, adataikat tehát forrásértéküknek tekinthetjük. György József közöl okleveleket is könyvében. Az egyes plébániahivatalok, rendházak írásos anyagaiból – ha volt ilyen – fontos adatokat nyerhettünk az egyes épületekre vonatkozólag. A legjobban használható levéltári forrás egy kolostorokat és azok történetére vonatkozó adatokat közlő irat volt, mely Szamosújvár, Beszterce, Marosvásárhely, Nagyszeben, Alvinc, Segesvár, Esztelnek, Szászváros, Vajdahunyad, Mikháza, Fogaras, Déva, Hátszeg, Szék, Dés, Szárhegy, Corona (Brassó), Udvarhely, Kőhalom és Körösbánya kolostoraihoz szolgáltatott adatokat³⁰. Az összefoglalás legkorábban az 1830-as évek végén készülhetett, mert a harmincas évekből való látogatási adatokra is hivatkozik. Valószínűleg a kolozsvári központ számára gyűjtötték össze a rendházak adatait, mert Kolozsvár, és még néhány Kolozsvár közelében levő kolostor (Torda, Torockószentgyörgy, Gyulafehérvár, Szászsebes, Medgyes), valamint Csíksomlyó nem szerepel a listán.

Kutatást végeztem a marosvásárhelyi Teleki Téka XVIII-XIX. századi anyagában is, ahol néhány építészeti könyvet sikerült találni.

A levéltárak hányatott sorsát, a kutatás nehézségeit említi Kelemen Lajos, a kolozsvári minorita templomról írott tanulmányában is³¹.

Másik fontos adatgyűjtési módszer az idősebb szerzetesekkel való beszélgetés volt, melynek során szintén értékes információkhoz sikerült jutni³².

A népesség számának változásai a Diarium Ecclesie-ben, a Matricula-ban Domus Historia-ban vagy a Canonica Visitatio-ban követhető nyomon. Ezek az adatok kiadásra kerültek statisztikai adatkönyvek formájában is, ahonnan az adatok egyszerűbben hozzáférhetők³³.

³⁰ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. Dátum nélkül.

³¹ Kelemen Lajos 1984. 72. oldal

³² A legtöbb segítséget Szárhegyen a 82 éves Ervin atyától kaptam.

³³ Varga E. Árpád 2001.

Fontos része volt a kutatásnak a régi térképek áttanulmányozása és értelmezése. A legfontosabb ilyen forrás a Magyarország első katonai felmérése, mely II. József korában készült 1783-86. között. Mivel a térképek általában jelölik a falvak és városok legfontosabb épületeit, ezért az eltűnt épületekkel – például egy-egy elbontott kolostorszárny – kapcsolatos adatokra bukkanhatunk, ha az említett térképet összehasonlítjuk a második és a harmadik katonai felméréssel, illetve a mai állapottal.

Archív fényképeket sikerült néhány könyvben, illetve a Gyulafehérvári Érsekség Levéltárában és a KÖH fotótárában találni.

Gyakorlati hasznosíthatóság

A kutatás során az egyes épületek elhelyezhetők a magyar barokk építészettörténetben. Ebből a szempontból a tanulmány hiánypótól, hiszen a sokszor kvalitásos épületek vagy épületegyüttesek, melyek többnyire méreteiknél fogva is kiemelkedőek, alig szerepelnek az eddigi szakirodalomban.

A kutatás során készült felmérési dokumentációk közvetlenül hasznosíthatók az épületek felújítása, karbantartása során. Bár a romániai műemlékvédelem ma még nem minden esetben követeli meg a beavatkozások pontos dokumentálását; a magyar vonatkozású emlékanyag esetében törekednünk kell erre, és ennek elengedhetetlen feltétele a felmérési dokumentáció. Több esetben használták már eddig is felméréseinket épületek felújítása során (Szamosújvár tetőmegerősítés, Kolozsvár tetőfelújítás, Kézdivásárhely teljes szerkezetmegerősítés); vagy régészeti kutatáshoz (Tövis).

A felmérések szerepe az egyetemi oktatásban

Egyetemi oktatónak, mérnöktanárként feltétlenül szólni kell a felmérések szerepével a hallgatók gyakorlati képzése során. A BME Építésmérnöki Karán a képzés alapvetően lexikális tudással látja el a hallgatókat. Nagyon fontos (lenne) azonban emellett a szakmai intelligencia, azaz készségszintű problémamegoldó-képesség, valamint az összefüggések meglátásának elsajátítása is, amit az oktatási rendszer nem minden esetben tesz lehetővé.

A felmérések alapvető szerepet játszanak több alap- és kiegészítő tantárgy megtanulásában. Legfontosabb szerepet az építészettörténet-oktatásban, ezen belül is – az egyelőre még csupán választható tárgyként szereplő – magyar építészettörténet oktatásában játszanak a felmérések. A munka során egy-egy épület olyan szintű megismerése válik lehetővé a hallgatók számára, hogy azt könnyedén be tudják építeni az építészettörténeti alaptanulmányok közé; az épületek konkrét megismerése lehetővé teszi számukra az összefüggések felismerését. Természetesen szó van itt nem csak a felmérő épületekről, hanem a felmérőutak során meglátogatott rangos, a magyar építészet kiemelkedő alkotásairól is. A felmérések során alapvető alaktani összefüggések elsajátítására van lehetőség egy-egy párkányprofil, ornamentális részlet helyszíni lerajzolásával.

A másik legfontosabb alapozó tantárgy, melyben a hallgatók a felmérések során képezhetik magukat, az épületszerkezetet. A diákok élőben találkozhatnak a hagyományos épületszerkezetekkel, amelyek közül kiemelném a fedés szerkezeteket, boltozatokat, nyílászárókat. Ezeket a szerkezeteket az egyetemen csupán könyvből tanulják rajzok alapján. Jóval mélyebb szintű ismeretet ad azonban a szerkezetekkel való személyes kapcsolat.

A felmérés módszerei az általános geodéziában használatos módszerekre épülnek, így elsajátítható a szintezés, háromszög-kitűzés, derékszög-kitűzés, geodéziai mérőműszerek használata és több más alapfogalom.

Végül a felmérési munka során kiváló lehetőség adódik az arányhelyes, pontos műszaki tartalmú szabadkézi vázlatrajzolás gyakorlására is.

A ferences rend Erdélyben

A ferences rend története Erdélyben

Az erdélyi keresztény egyház

A második század elején (101-108) Traianus császár (Kr. u. 98-117) meghódítja a mai Erdélyi Medence területét³⁴, és ott kialakítja a Római Birodalom Dácia tartományát. A terület 274-ig marad a birodalom része, ekkor Aurelianus császár (270-275.) kiürítette. Ahogy a birodalomban mindenütt, feltételezhetjük, hogy itt is megjelennek a korai keresztény közösségek. Ezek azonban épített emléket nem hagynak maguk után, lévén 313 előtt nem is hozhattak létre nagysabású keresztény épületeket. A kutatók korábbi véleménye szerint a demsusi ortodox templom egy ókeresztény bazilika alapjain épült amiből annyit elfogadhatunk, hogy római kori épület helyén emelték³⁵, részben annak anyagaiból.

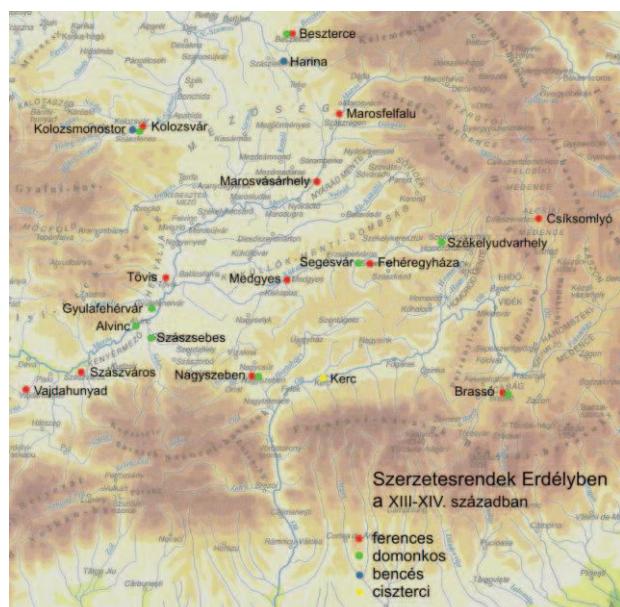
Az első szervezett egyházmegyét a területen Szent István alapítja 1009-ben, Gyulafehérvár központtal. A püspökség 1929-ig viseli az Erdélyi (Transylvanus) nevet; melyet a többi egyházmegyétől eltérően nem a székhely után kapott, mert az a királyi központosító törekvéseket ellenző Gyula kezében volt. Noha az egyházzsakadás csak 1054-ben következik be, a keleti és nyugati egyház szembenállása ekkorra már kiéleződik; és a magyar egyház mindkettővel keresi a kapcsolatot. Az erdélyi Gyula még Bizáncban keresztelkedik meg 953-ban, de Szent István már nyugatról hívja a hittérítő szerzeteseket.

A magyarországi területekhez hasonlóan Erdélyben is a XII. század elején települnek le az első szerzetesek: kegyúri bencés monostorokat alapítanak Ákoson és Harinán, királyit pedig Kolozsmonostoron. A XIII. század legelején települnek le a ciszterciek Kercen.

A koldulórendek a XIII. század második negyedében jelennek meg: a domonkosok 1227-ben építik első kolostorukat Nagyszébenben, a középkorban Szászsebesen, Besztercén, Segesvárott, Alvincen, Brassóban állt még kolostoruk. Néhány évtizeddel később, 1268-ban már a ferenceseknek is van kolostoruk Besztercén.

A ferences rend alapítása

A XI-XII. században Európaszerte több mozgalom is fellép az egyház elvilágiasodása, a pápság életmódja, a pápaság világuralmi törekvései ellen. Legnagyobb csoportjai az albigensek, a katharok és a valdensek. A szektáknak titulált csoportokat az egyház üldözi, megtérítésükre III. Ince pápa (1198-1216) még keresztes hadjáratot is indít. A társadalmi szerkezet változásainak következtében hasonló alapokból, de az egyház keretein belül alakkulnak ki a koldulórendek, a domonkosok és a

6. ábra: Kolostorok Erdélyben a középkorban¹

³⁴ A Római Birodalom Traianus idejében éri el legnagyobb kiterjedését. A dákok feletti győzelem emlékére állítják Rómában a Traianus-oszlopot, melynek domborművei a dáciai hadjárat eseményeit örökítik meg.

³⁵ Dr. Istvánfi Gyula szerint valószínűleg egy tumulus-sír lehetett ezen a helyen.

ferencesek.³⁶

A ferences rend alapítója Assisi Szent Ferenc, eredeti nevén Giovanni Bernardone³⁷ (1181 vagy 82 – 1226), egy umbriai gazdag posztókereskedő fia, aki fiatalkorában lovagi életet él, majd egy látomás hatására minden visszaad apjának és teljes szegénységbe vonulva imádsággal, alázattal és természetes egyszerűséggel lép fel az egyház tanítása, Krisztus követése mellett egy olyan városban, ahol a podesta kathar nézeteket vall. Alázatos³⁸, őszinte fellépések hatására hamarosan társak is csatlakoznak hozzá, III. Ince pedig 1209-ben elogadja a kisebb testvérek szabályzatát, a Regulát³⁹. A férfi szerzetesek rendje mellett megalakul a női rend, melyet Assisi Szent Klára után klarissa rendnek, vagy másodrendnek neveznek. A harmadrend a világi hívőket tömöríti.

A ferencesek letelepedése Magyarországon (XIII-XIV. század)

Az első ferencesek a XIII. század elején, néhány évvel a regula elfogadása után megjelennek Magyarországon is. Az 1217-es nagykáptalanon döntenek a szerzetesek Itálián kívüli országokba, köztük Magyarországra küldéséről. Az első próbálkozások sikertelenek, ugyanis Bosznia felől nem jutnak be a Kárpát-medencébe. A német területeken szervezett rendtaromány alapítói között szerepel Magyar Ábrahám neve, aki a feltételezések szerint a bolognai egyetemen ismerkedett meg a renddel. Valószínűleg ő is részese volt a Német birodalom felől Magyarországra érkező csoportnak, akik először a németországi rendtartomány őrségét hozzák létre Custodia Strigoniensis néven. Ez a húszas évek második felében lehetett, az ausztriai 1224-es letelepedés után. Az 1230-as években már önálló rendtartományuk van Provincia Hungariae néven, esztergomi központtal. A rendtartomány a Boldogságos Szűz Mária ról nevezett rendtartomány nevet kapja, röviden mariánus rendtartománynak nevezik. A rendtartományt nyolc őrségre, azaz kusztódiára osztják: győri, zágrábi, szerémségi, esztergomi, pécsi, egri, erdélyi és székesfehérvári. A tatárjárás pusztításai után a magyarországi rendtartomány töretlen fejlődésnek indul. 1270-ben 25, 1290-ben 30, 1300-ban 40, 1334-ben pedig 45 kolostort említenek az összeírások.⁴⁰ A korai őrségek földrajzilag többnyire az egyházmegyei beosztást követik, központjaik is a püspöki székhelyeken vannak. Az erdélyi egyházmegye az egyetlen, mely nem központjáról kapja nevét, itt a ferences őrség központja sem a püspöki székhelyen, Gyulafehérvárott, hanem Szászvárosban van. Mivel Magyarország alapvetően agrárország ebben az időben, nem rendelkezik sűrű városhálózattal, és a társadalom polgárosodása is elmarad a korabeli nyugat-európai országokéhoz képest⁴¹, a ferences kolostorokat nem a városi polgárság, hanem sok esetben az uralkodó, vagy más főurak támogatták. IV. Béla (1235-1270) több kolostort is alapított, maga is a harmadrend tagja lett családjával együtt. Már a XIII. században járnak magyarországi ferencesek a párizsi egyetemekre, melyek abban az időben Európa szellemi vezető rétegét képezték⁴².

³⁶ A ferences rend kialakulásának társadalmi hátterét szemléletesen mutatja be Duby, Georges 1984. 132-136. oldal. A városi szerzetesrendek kialakulásával és elterjedésével foglalkozik Fügedi Erik 1994. 15-16. oldal is.

³⁷ Szent Ferenc életéről lásd Louis de Wohl regényét. Rövid életrajzot a függelékben mellékeltem.

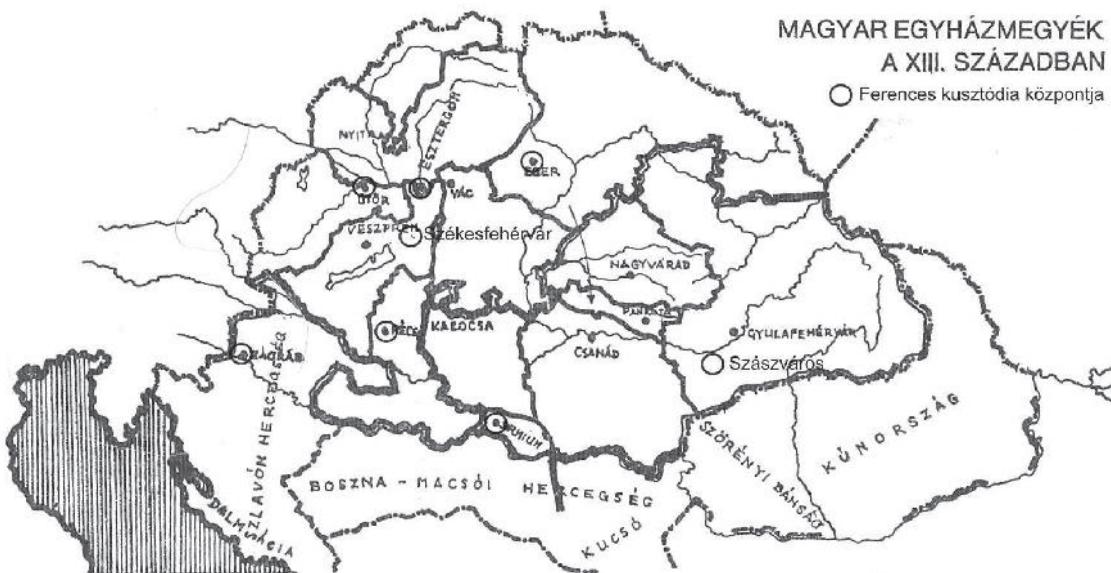
³⁸ Szent Ferenc világképét, az ember helyét a világban jól szemlélteti a neki tulajdonított Naphimnusz szövege. Sík Sándor fordítását lásd a függeléken

³⁹ A Regula szövegét lásd a függeléken

⁴⁰ www.ofm.hu 2003. május

⁴¹ Fügedi Erik 1994. 17. oldal

⁴² Duby, Georges 1984. 152. oldal. Marosi Ernő 1994. 39. oldal szerint később a tanult ferencesek bírnak nagy társadalmi befolyással, elsősorban a társadalom kulturális életében.

7. ábra: Egyházmegyék és ferences kusztóiák központjai Magyarországon a XIII. században⁴³

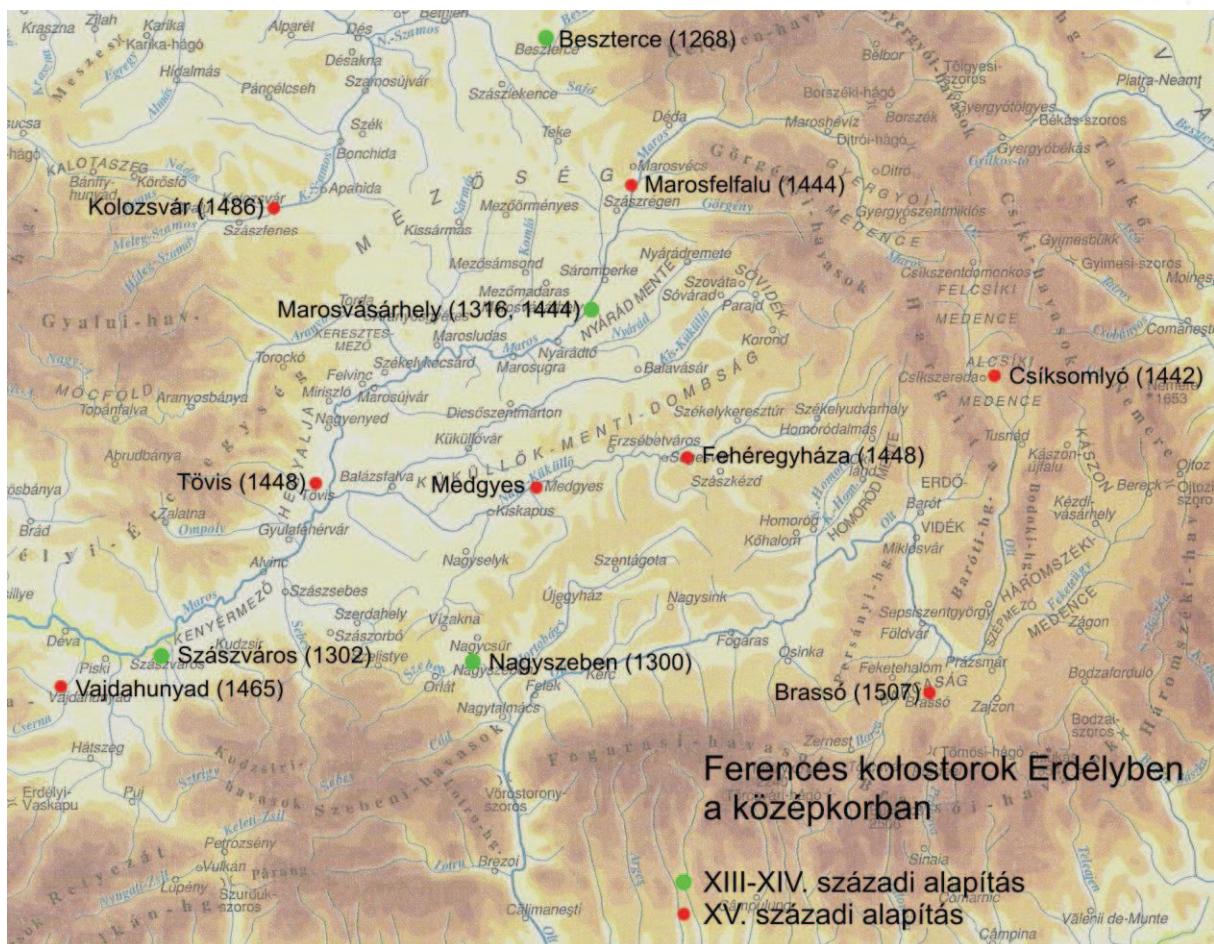
Az erdélyi területen a rend tagjai az első kolostorokat a többnyire szászok lakta városokban alapítják, Besztercén 1268-ban, majd az 1291-es második tatárjárást követően Nagyszebenben 1300-ban és Szászvárosban 1302-ben; ez is igazolja, hogy az első szerzetesek németlakta területekről érkeznek. Az első magyar városban alapított kolostor Székelyvásárhely (Marosvásárhely) 1316-ban. Kezdetben az erdélyi kusztódia székhelye Szászváros, ahol valószínűleg már növendékképzés is folyik a XIV. század elején.

Az obszervancia elterjedése (XV-XVI. század)

1340-ben jön létre a Balkánon élő patarénok vagy bogumilok irányában folytatandó misszió vezetésére a boszniai helynökség, mely a rendtartományuktól független, közvetlenül a miniszter generálisnak van alárendelve. A misszió Károly Róbert (1308-1342) támogatását élvezи, aki 1339-ben Visegrádon a rend miniszter generálisát is fogadja. A boszniai bizonytalan viszonyok miatt a szerzetesek Magyarország területén, Diakováron kolostort alapítanak, ahová szükség esetén visszavonulhatnak. A török előrenyomulás során egyre beljebb húzódnak az országba, de kolostoraikat még a bosnyák vikária keretein belül alapítják. Az 1440-es években válik külön a Vicaria Hungariae, azaz a magyar helynökség, mely nem csak új kolostorokat alapít Magyarországon, hanem a mariánusoktól is vesz át rendházakat. A népnyelv a vikária tagjait egyik kolostoruk után cseri barátoknak nevezi⁴⁴. A boszniai helynökség tagjai a renden belül a XV. század eleje óta terjedő reform, az obszervancia képviselői. Az obszervánsok a rend világiasodása ellen fellépve, a tulajdon és vagyont elutasítva próbáltak visszatérni a szentferenci életformához. A renden belül a reform terjedése lelki megújulást és ezáltal a rendi életen belüli fellendülést eredményez. Erdélyben ekkor alapítják Felfalu (1427), Csíksomlyó (1442), Székelyvásárhely (újraalapítás 1444), Tövis (1448), Fehéregyháza (1448), Vajdahunyad (1465), Kolozsvár (1486), Medgyes (1500), Brassó (1507) kolostorát.

⁴³ A térkép Levárdi Ferenc 1982. 109. oldal térképének felhasználásával készült.

⁴⁴ A Magyar értelmező kéziszótár I. 196. oldal szerint az elnevezés a cserfa szóból származtatható.

8. ábra: Ferences kolostorok Erdélyben a középkorban

9. ábra: A középkori ferences építészet emlékei Erdélyben: Kolozsvár, Farkas utcai templom, nyugati kapu. Medgyes, a szentély hálóboltzata. Medgyes, nyugati kapu. Tövis, északi kapu.

A Kárpátokon túli missziós tevékenység eredménye az 1507-ben alapított Tergoviște-i zárda. 1454-ben a mariánus provincia tagjai is elfogadják a reformot, és 1517-től ők is az obszerváns családba tartoznak. Luther fellépései egyidőben, 1517-ben a rend két ágra szakad: a szigorúbb életformát követő obszervánsokra, és konventuális minoritákra; ami mutatja az egyetemes egyházon belüli feszültségeket, amikből a reformált egyházak kialakultak. A boszniai helynökségből 1523-ban jön létre a Provincia Sanctissimi Salvatoris in Hungaria, vagyis a *Legszentebb Üdvözítőről nevezett magyarországi rendtartomány*. Ekkor az országban egymással területileg is összefonódva két rendtartomány működik. A bosnyák rendtartomány tagjai ekkorra már az egész ország területét benépesítik, két évvel a provincia

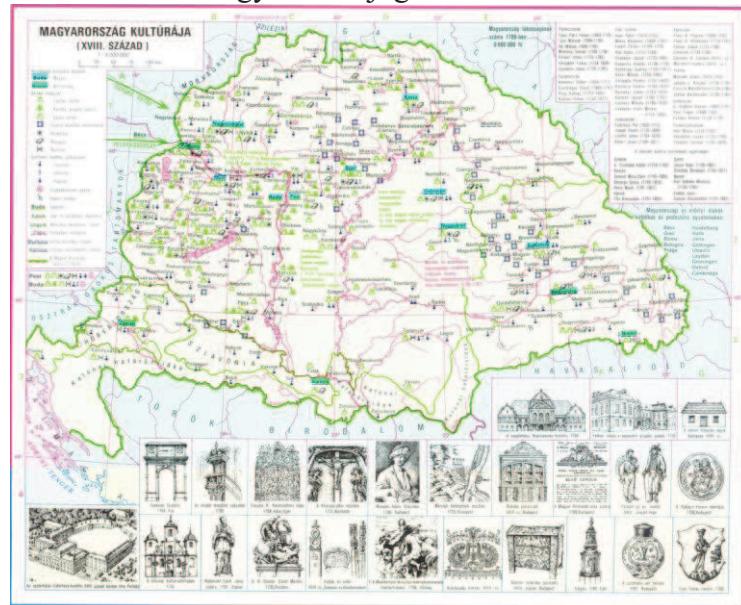

megalapítása után már 10 őrségük van: az esztergomi, újlaki, jenői, bányai, pataki, szentléleki, ozorai, szécsényi, erdélyi, szlavóniai; ezekben 70 kolostoruk áll.

Mohács után a ferences rend terjeszkedése is megáll, sőt a törökök sok kolostort elpusztítanak, a szerzeteseket megölnek vagy elkergetik. Az erdélyi kolostorok nem esnek a török főcsapás irányába, itt a XVII. század második feléig előforduló tatár betörések, de elsősorban a reformáció terjedése okozza számos kolostor elnáptalanodását és pusztulását. A hagyomány szerint 1567-ben János Zsigmond protestáns csapatai a Tolvajos-tetőn ütköznek meg a csíki katolikusokkal, ennek emlékét ünneplik napjainkig is a csíksomlyói pünkösdi búcsú alkalmával. Erdély területén a szászok evangélikus hitre térnek, a magyarok közül sokan reformátusok lesznek, vagy a Dávid Ferenc által 1563-ban alapított unitárius egyház tanítását követik, de terjednek a baptista közösségek is. Az 1568-as tordai vallásból Európában egyedülálló módon biztosít szabad működési területet az összes nyugati felekezet számára. A római katolikusok, reformátusok, lutheránusok és unitáriusok szabadon gyakorolhatják hitüket; az ortodoxok, akik a lakosság egy negyedét teszik ki a XVI. században, azonban nem rendelkeznek a szabad vallásgyakorlás jogával.

A pusztítások eredményeképpen a XVII. század elejére országosan négy-négy kolostora marad minden rendtartománynak, Erdélyben egyedül a csíksomlyói kolostort lakják folyamatosan, a püspökség szervezete is szétesik: főesperesség egy sem, alesperesség is csak egyetlen marad meg összes plébániájával; a városok közül csupán Gyergyószentmiklós és Csíkszeredán marad plébánia. Az utolsó püspök 1542-ben meghal, ettől kezdve mintegy másfél évszázadra püspök nélkül marad az egyházmegye. Az első felszentelt és elismert püspök P. Domokos Kázmér ferences szerzetes 1669-től⁴⁵.

A XVII. században kezdődik a mélypont után az újrakezdés, ekkor teremtődnek meg annak a fejlődésnek az alapjai, melyek a rend XVIII. századi virágzásához vezetnek. A századfordulóra minden rendtartománynak 20-25 kolostora van. A ferences rend a Székelyföldön, Csíksomlyó központtal kezd talpra állni, a század második felére új kolostorokat alapítanak. A katolikus hit terjesztésében vállalt jelentékeny szereppel a rend kolostorai sok környékbeli település híveinek lelkijelképességeit végezik. Az ellenreformációt irányító jezsuita rend Erdélyben Kolozsvárott (1579), Marosvásárhelyen (1702), Székelyudvarhelyen (1666), Brassóban (1700), Gyulafehérvárott (1689) és Nagyszebenben (1726) tudja megvetni a lábat. A rend feloszlata után kolozsvári templomukat a piaristák veszik át, akik Besztercén és Medgyesen is alapítanak kolostorokat. A domonkos rend középkori terjeszkedése nem folytatódik, nem alapítanak új kolostorokat, a régiek újból betelepítésére is képtelenek. A trinitáriusok Gyulafehérvárott építenek templomot 1730-tól, de

10. ábra: Magyarország kultúrája a XVIII. században¹

⁴⁵ Domokos Kázmér működéséről lásd: Kovács András – Kovács Zsolt 2002. 12. oldal

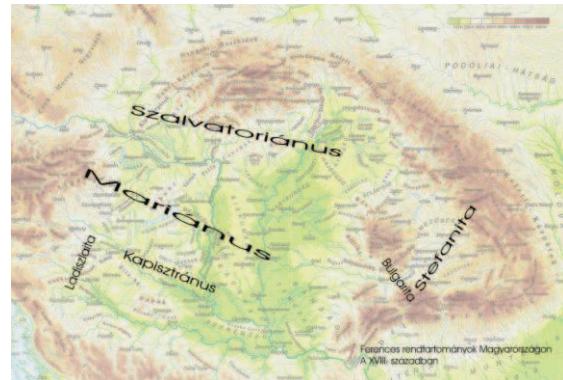

ez is csupán néhány évtizedig áll fenn, a templomot a század végére könyvtárrá alakítja át Batthyány Ignác püspök, a rendházban pedig papnevelő-intézet kap helyet. A pálosokat a XVIII. évszázad első évtizedében telepítik Tövisre, az egykori ferences templom mellé. Ezen szerzetesrendek mellett, de jóval több helyen és nagyobb létszámmal jelennek meg a ferences szerzetesek, így Erdélyben – a világi pápság kis létszáma miatt – ők válnak a rekatolizáció főszereplőivé. Boros Fortunát szavaival élve „a ferencrend tulajdonképpen szerepe Erdélyben a reformációval veszi kezdetét. Azelőtti szereplésükben adathűen végig nem kísérhetjük, s csak általános vonatkozásban tekinthető át, de a reformáció után nyomról-nyomra haladhatunk utánuk.”⁴⁶

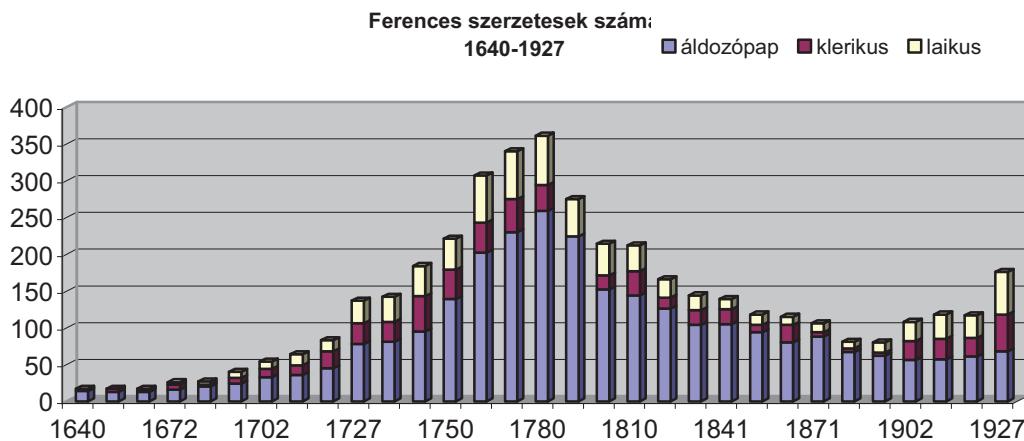
A XVII. század második felében a Decretum Lazarianum rendezi a két provincia határát, a Szakolca-Nyitra-Vác vonaltól délre eső terület rendházai a mariánus, az északra illetve keletre eső területek rendházai pedig a szalvatoriánus rendtartomány birtokába kerülnek. A mariánus rendtartomány horvátországi, szlavóniai és déldunántúli házaiból 1655-ben önálló őrség alakul, ebből jön létre 1661-ben a *Szent László királyról nevezett Rendtartomány*.

A bosnyák rendtartomány ismét terjeszkedik észak felé, a XVII. század végére újból 14 rendházuk van a Drávától északra eső területen, míg Boszniaiban csak 3, és 1757-ben a Drávától északra levő területen álló kolostoraiból alakul meg az önálló *Kapisztrán Szent Jánostól nevezett rendtartomány*.

Az erdélyi rendtartomány virágkora (1606-1780)

11. ábra: Ferences rendtartományok Magyarországon a XVIII. században

12. ábra: Ferences szerzetesek számának változása 1640-1927 között⁴⁷

Az erdélyi területeken a XVII. század közepére ismét négy kolostora van a ferenceseknek (Csíksomlyó, Mikháza, Fehéregyháza, Nyújtód), ezekből alakul meg 1640-ben az önálló erdélyi kusztódia, melynek vezetője Domokos Kázmér, aki hosszú idő óta az első katolikus püspök Erdélyben. Az önálló kusztódia idején létesülnek Mikháza (1635), Szárhegy (1664),

⁴⁶ Boros Fortunát 1927. 190. oldal

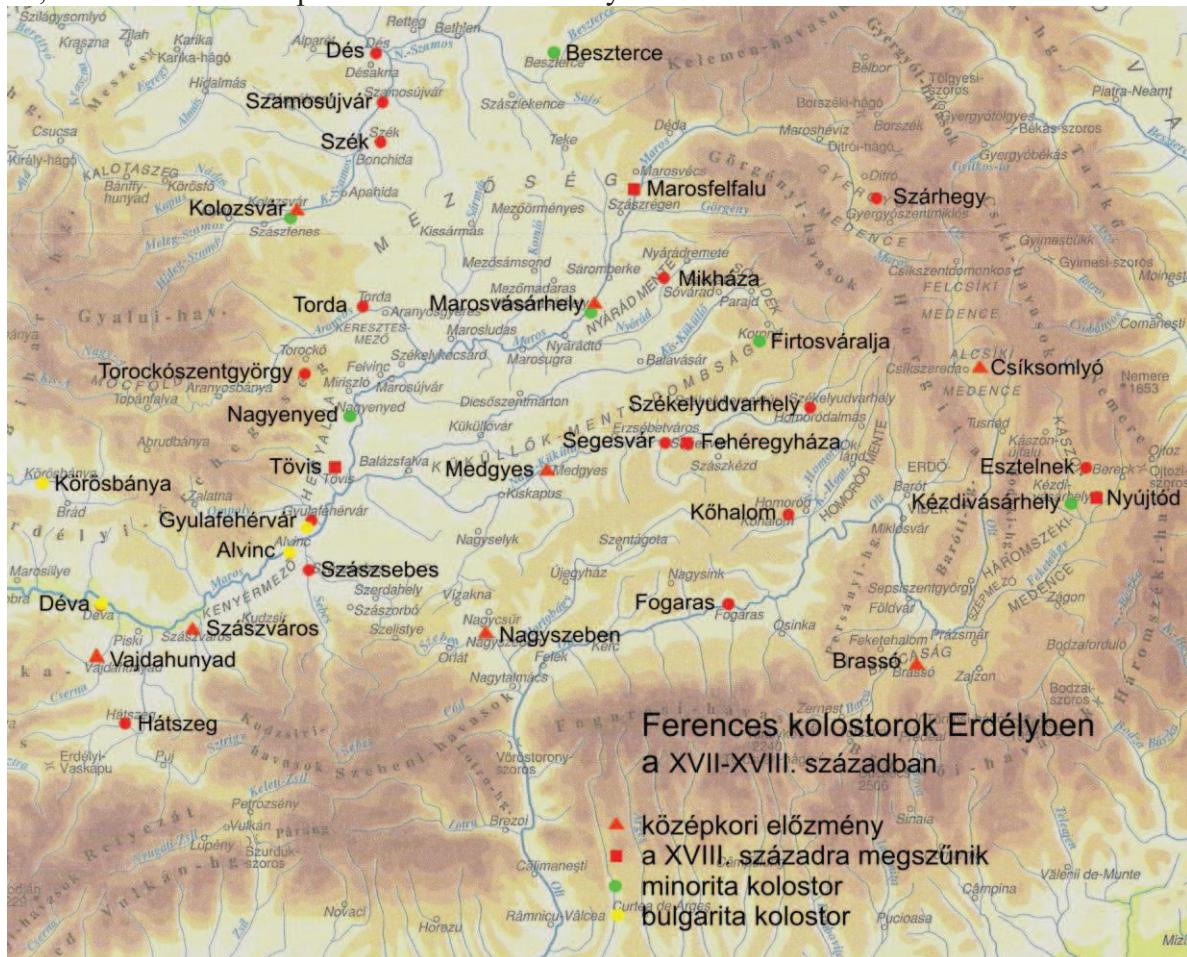
⁴⁷ Az adatok György József 1930. 99., 108., 124. és 130. oldal táblázataiból származnak.

Esztelnek (1684), Székelyudvarhely (1706), Vajdahunyad (újraalapítás 1710), Dés (1712), Nagyszeben (újraalapítás 1716), Medgyes (újraalapítás 1721), Segesvár (1723), Brassó (újraalapítás 1724), Kolozsvár (újraalapítás 1725), Gyulafehérvár (1725). A kusztódiából a XVIII. századi fejlődés során 1729-ben létrejön a *Szent István királyról nevezett rendtartomány*. Az önálló provincia újabb kolostorokat alapít: Szászváros (újraalapítás 1730), Szászsebes (1731), Marosvásárhely (újraalapítás 1735), Torda (1735), Fogaras (1736), Szamosújvár (1744), Torockószentgyörgy (1750), Szék (1752), Kőhalom (1762), Hátaszeg 1769).

A ferencrend minorita ága Kézdivásárhelyen (1680) Kolozsvárott (1724), Marosvásárhelyen (1725), Nagyenyeden (1727), Firtosváralján és Besztercén épít kolostorokat. A kapucinusok nem jelennie meg Erdély területén.

A magyarországi provinciák mellett említést kell tenni a bulgarita rendtartományról is. Ez 1620-ban jön létre, a *Szeplőtelen Fogantatásról* nevezik el, missziós területei a Török Birodalmon belül a bulgáriai, havasalföldi és szerbiai területek. 1689-ben a törökök elfoglalják Szófiát, és a következő évben nagyszámú bolgár bevándorló települ le Erdély déli részén, a velük érkező ferencesek megalakítják a bulgarita provinciát⁴⁸. A rendtaromány kolostorai Erdélyben Alvinc, Déva, Gyulafehérvár és Körösbánya, a Kárpáton túl pedig Cimpulung, Rimnik, Tergoviște, Bukarest és Theresiopolis. A bolgár provincia 1851-ig áll fenn, ekkor beolvad a kapisztránus rendtartományba.

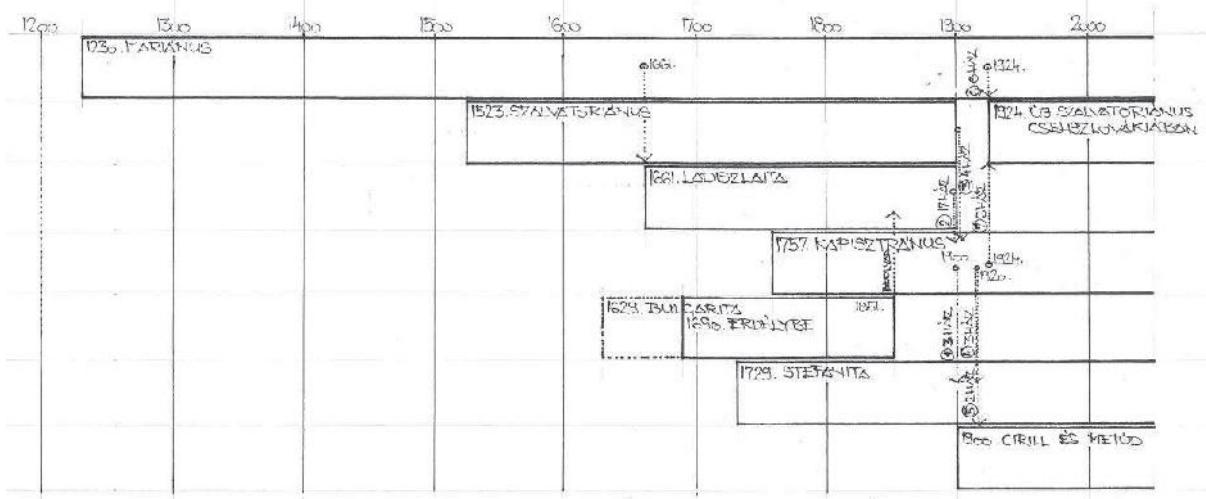

13. ábra: Obszerváns, minorita és bulgarita kolostorok Erdélyben a XVII-XVIII. században

⁴⁸ A bulgarita rendtartomány történetét kutatta, és ennek részleges eredményeiről beszámol Magyar István Lénárd 2000. A provincia történetének elsődleges forrása a XVIII. század hatvanas éveitől íródott Archivium Tripartitum, melynek szerzője Blasius Kleiner, a bulgarita rendtartomány tagja. A három részes krónika első része Bulgária középkori történelmét, a második rész a bolgár ferencesség történetét mutatja be.

FERENCES RENDTARTOMÁNYOK MAGYARORSZÁGON

① ALVÍNCSE, VÉKEKÁNYA
 ② CIGYÖRÖS, SÉGÉD, KÉKRENÉ, BÍZSENYÉN, ÁD, SZEGED, KÖLÖRÖK, BUDAPEST, TÓTSzentgyörgy, TÓTSzentgyörgyi, TÓTSzentgyörgyi, TÓTSzentgyörgyi, TÓTSzentgyörgyi
 KÁLMAJ, NAGYBÁBYAS
 ③ TÉCSÉ, BÚTOMÁR, Szentlászló, Nagymányos
 ④ MÁRIARADNA, Szentlászló, Kápolna
 ⑤ TÉPESDÖKE, BÁCS
 ⑥?
 Mai Szentegyháza, Eperjes, Tólej, Kőszeg, Nagybánya

14. ábra: Ferences rendtartományok Magyarországon⁴⁹

A török aloli felszabadulás után a XVII. század végén teremtődik meg a gazdasági fellendülés lehetősége, melyből a ferences rend is táplálkozik. A teljes békét a Rákóczi-szabadságharc 1711-es lezárása hozza meg. A gazdaság fejlődését jellemzi, hogy az ország 1710-ben 4 milliónyi lakossága a XVIII. század végére 9 millióra nő⁵⁰. A korszak békés mivoltát mutatja a védelmi célokot szolgáló várak, várkastélyok átépítése reprezentatív kastélyokká. A püspöki kar tagjai főúri családból kerülnek ki, ami az egyházi vagyon és ezáltal az egyházi hatalom növekedését eredményezi.

A rend feladata elsősorban a lelkipásztorkodás. A plébániai élet megindulásával, a világi papok számának növekedésével a szerzetesek egyre inkább visszaszorulnak kolostoraikba, aminek köszönhetően egyre több társulatot, egyesületet hoznak létre, melyek az intenzív keresztenyé élet színhelyeivé válnak. A városokon kívüli kolostorok zarándoklatok célpontjait jelentő Mária-kegyhelyek mentén épülnek ki. Erdélyben ezek közül a legfontosabb Csíksomlyó, de – noha nem tartozik a történeti Erdélyhez – meg kell említenünk Máriaradnát is, ahol az erdélyi kolostorokat méreteiben, építészeti és művészeti színvonalát tekintve messze meghaladó kegytemplom és kolostoregyüttes épül ki 1760-ra⁵¹.

Fontos szerepet játszanak a ferencesek a magyar nyelvű templomi népéneklés elterjesztésében. Számottevő a ferencesek által kiadott könyvek száma, Kájoni János már az 1600-as évek harmadik negyedében nyomdát alapít Csíksomlyón. A XVIII. századra kiépül a rend iskolahálózata, melyek között középiskolák és a növendékek képzését szolgáló teológiai főiskolák is vannak.

⁴⁹ Az adatok György József 1930. könyvből származnak. A rendtartományok rövid megnevezései (mariánus, szalvatoriánus, ladiszlaita, stefanita) bevett kifejezések a rendtörténeti szakirodalomban.

⁵⁰ Benda Kálmán 1980. 93. oldal

⁵¹ A máriaradnai kolostor történetéről lásd P. Benedek Fidél 2005. 144-169. oldal.

A jozefinista valláspolitika hatása (1780-1918)

A rend terjeszkedése II. József rendeleteinek hatására megtörök. Noha a rendek feloszlata a ferencesekre nem vonatkozik, működésüket erősen korlátozott keretek között folytathatták tovább. A szalvatoriánus provincia 5, a mariánusok 7, a ladiszlaiták 4 magyarországi kolostort veszítenek el. Az erdélyi provinciától nem vesznek el házakat, de őket is érintik a rend működését korlátozó rendeletek. Ezek közül a legfontosabb a római egyetemes rendfőnökkel való kapcsolattartás megtiltása, és a szerzeteseknek közvetlenül a – többnyire az udvar felvilágosult nézeteit követő – megyéspüspököknek való alarendelése. A királyi rendeletek korlátozzák a rendi előljárók jogkörét is. A ferencesek által fenntartott noviciátusokat bezárták, a növendékeket a püspökségek által fenntartott központi szemináriumokba irányítják, ahol sokan eltávolodnak a szerzetesi életformától, ezáltal csökken a rend utánpótlása. II. József feloszlatja a vallásos egyesületeket, elveszi azok vagyonát; megtiltja, illetve korlátozza a zarándoklatokat, amik minden ferences kolostorokban zajló élet hanyatlását eredményezik. A rendtartományok határai is változnak: 1851-ben a bulgarita provincia beleolvad a kapisztránus provinciába.

A fenti események hatására a rendtagok száma folyamatosan csökken, a fegyelem lazul. A XIX. század folyamán a rend a megszorított keretek között él, tevékenysége lekipásztorkodásra, plébániák vezetésére és néhány iskolában tanításra korlátozódik. A század végén XIII. Leo (1878-1903) pápa *Felicitate quadam* kezdetű bullájával az Európá-szerte elvilágiasodott rend megreformálását tüzi ki célul. Ennek eredményeképpen átrendezik a magyarországi provinciákat is. A szalvatoriánus és a ladiszlaita provincia megszűnik. A Dráván túli területen megalakul a Cirill és Metódról nevezett rendtartomány, melynek székhelye Zágráb. Az erdélyi provincia megkapja Alvinc, Déva és Körösbánya kolostorait. Bécs, Maria Enzersdorf, Maria Lanzendorf és Sankt Pölten kolostora az osztrák rendtartományhoz kerül. A kapisztránusoknak 6 házuk marad (Buda, Baja, Bács, Mohács, Dunaföldvár, Máriaradna), ehhez csatolnak 17 szalvatoriánus (Gyöngyös, Szeged, Kecskemét, Jászberény, Vác, Szabadka, Szolnok, Szécsény, Eger, Fülek, Rozsnyó, Eperjes, Bárta, Alsósebes, Sztropkó, Kaplony, Nagyszőlős) és 4 ladiszlaita kolostort (Pécs, Siklós, Szigetvár, Máriagyűd). A mariánusoknak 29 kolostoruk marad a reform után. Mivel a reform alapvető célja a renden belüli világias életforma visszaszorítása, ez további létszámcsokkennéssel jár.

A rend az I. Világháború után

A reform utáni fellendülést⁵² szakítja meg az országnak Trianon utáni széthullása, a rendtartományok újbóli átrendeződése⁵³. A zágrábi provinciához kerül Szabadka és Bács, az erdélyihez Máriaradna, Kaplony és Szatmárnémeti. A mariánusok 8 Duna feletti házból, valamint Alsósebes, Bárta, Eperjes, Fülek, Rozsnyó és Nagyszőlős kapisztránus kolostorokból 1924-ben megalakul Csehszlovákiában az új szalvatoriánus rendtartomány. A két világháború közötti időszak ismét fellendülést hoz, ekkor alapítják a hatvani, salgótarjáni, pasaréti, csongrádi, nyíregyházi, debreceni, és hűvösvölgyi kolostorokat. A rend misszionáriusokat küld Kínába, és kusztódiát alapít az Egyesült Államokban.

⁵² A XX. század elején ismét növekedés tapasztalható a rendtagok létszámban. Az egyes kolostorokban lakó szerzetesek számára vonatkozó adatokat lásd a függelékben.

⁵³ A rend XX. századi sorsát szemléletesen mutatja be Boros Károly 2006. riportja, illetve Bartalis János 2000. cikke. Lásd még: Sas Péter: P. Benedek Fidél ferences tartományfőnök (1907-1979) című életrajzi írását P. Bernedek Fidél 2005. 5-12. oldalán.

Az Elnöki Tanács 34. számú törvényerejű rendelete 1950. szeptember 7-én megvonja a működési engedélyt a szerzetesrendektől. A rendelet a mariánus provincia 17 rendházát és 280 tagját, a kapisztránus provincia 26 kolostorát és 350 tagját érinti, melyből 72 fős rendi keret maradhat fenn. A kolostorok nagy része állami kézbe kerül, kollégium, szociális otthon, kórház céljaira használják fel. A berendezések többnyire elvesznek, az épületek – azokat magáénak érző gazda hiányában – folyamatosan pusztulnak. A templomok és néhány kolostor az egyházmegyék kezébe kerül, ezek plébániaként működhetnek.

Erdélyben a provincia a Bécsi döntéssel ismét kettészakad, majd 1945-ben újra egyesül. A szerzetesrendeket feloszlató 1949-es dekrétum nem vonatkozik a ferencesekre, ennek ellenére a rendházak többségét az állam lefoglalja. 1951. augusztus 20-án erőszakkal Máriaradvára hurcolják a ferenceseket, majd 1952-ben Körösbánya, Dés és Esztelnek kolostoraiban osztják el őket. A kényszerlakhelyeken 1964-ig maradnak, de ekkor sem költözhetnek vissza kolostoraikba, az előjárók nem helyezhetik szabadon a szükséges helyekre a szerzeteseket. Összesen 37 szerzetesnek kellett börtönbüntetést elszemérvendenie, néhányan világi papként működnek tovább. Az üldözötés idején, 1948-79 között P. Benedek Fidél a miniszter provincialis, aki mindenkor összetartja a rendet és megörzi a fegyelmet. P. Boros Fortunát, akinek könyve a rendtörténetre vonatkozó fontos forrásunka, börtönbüntetés után ismeretlen helyen, a Duna-csatornai kényszermunka-táborban veszíti életét 1953-ban.

A korlátozások Magyarországon és Erdélyben egyaránt csak 1989-ben szűnnek meg, ekkor vonják vissza az 1950-es, illetve Romániában az 1949-es rendeletet; ekkor még 56 tagja van a rendtartománynak, közülük 2001-re 15-en maradtak.

Ekkortól új élet kezdődik a Provinciákban: új tagokat vehetnek fel az előjárók, elsősorban az egyházmegyei pápságból, megyéspüspöki engedéllyel. Ifjak jelentkeznek felvételre, elég szép számmal: a novíciusokkal együtt ismét 60 tagja van a provinciának. Beindul a jelöltek intézménye, mely jelenleg a dési kolostorban működik. A noviciátus Magyarországon, Szécsényben; a teológia Szegeden van az erdélyiek részére is a Kapisztrán Szent János Provincia diákjaival közösen. A teológia 2005-ben Gyulafehérvárra került, a hallgatók a szászsebesi kolostorban kaptak szállást. Saját erejéből a Szent István provincia egyelőre képtelen teológiát fenntartani.

A kolostorok nagy része még minden állami kézen van. Csíksomlyó, Dés, Szárhegy, Esztelnek és Déva kolostorai vannak a testvérek birtokában megosztatlanul. A többi kolostor helyzete rendezésre vár.⁵⁴ Több kolostor az egyházmegye kezelésében van és plébániaként, tanulmányi házként, kollégiumként működik.

A minorita rend Erdélyben teljesen megszűnt a II. világháború után. Kolostorait az egyházmegye gondozza, besztercei templomuk jelenleg ortodox templomként, a kolozsvári pedig görög-katolikus templomként működik.

A rend szervezeti felépítése

A ferences rend szervezete a fennállás csaknem nyolcszáz éve alatt nagyon keveset változott⁵⁵. Ennek egyik oka az, hogy a rend a Szentszék közvetlen rendelkezése alatt áll, így a regulához való ragaszkodás folyamatos ellenőrzése lehetséges. A rend élén az alapító kora óta az általános rendfőnök (miniszter generális) áll. Ő gyakorolja az egész rend felett a legfőbb felügyeleti jogot, úgy, hogy háromévente közvetlenül, vagy közvetve látogatja az egyes rendtartományokat. Az általános rendfőnököt az általános káptalan választja általában három évre, de ha a tartományfőnökök nem elégedettek a munkájával, akkor hamarabb is leváltható.

⁵⁴ www.ofm.ro 2003. május

⁵⁵ Boros Fortunát 1927. 57. oldal

A rend rendtartományokra (provinciáakra) tagolódik. A rendtartományok élén áll a rendtartományfőnök (miniszter provincialis), akinek egy helyettese és négy tanácsosa van. A rendtartományfőnöknek felügyeleti joga van a provinciában. A rendtartományfőnököt a káptalan (rendi gyűlés) választja. Hivatali ideje alatt köteles bejárni az egész rendtartományt. A rendi nagykáptalanon ő képviseli a rendtartományt.

Egy-egy rendtartomány őrségekre (kusztódia) oszlik. Ezek élén áll az őr (kusztos). Az ő feladataik közé tartozik kétévente négyszer bejárni az őrséget. Az őröket a káptalan választja, de minden egy másik kusztódiából.

Az őrségeken belül az egyes kolostorok vezetői a házfőnökök.

A ferences szerzetesi életben nagy szerep jut a látogatásnak. A látogató (visitator) az általános rendfőnök, illetve az ő megbízottja.

A renden belüli szabályokat a kis- és nagykáptalan hozza. Az erdélyi rendtartományi gyűléseken a XX. század elején általában negyven-ötven rendtag gyűlt össze. Rendszerint egy kolostor állandóan be volt rendezve a rendi gyűlések fogadására.

Ferences élet

A ferencesek életét Boros Fortunát leírása alapján mutatjuk be, tehát ez az életforma a XX. század eleji állapotokat írja le, ami megfelel a történeti hagyományoknak, elfogadhatjuk tehát, hogy a XVIII. században is hasonló szabályok szerint éltek a szerzetesek⁵⁶.

Aki szerzetes papnak jelentkezett, annak a következő feltételeknek kellett megfelelnie: tizennégy éves életkor, törvényes születés, nőtlen, egészséges test és lélek, adósságtól való mentesség, jó hírnév és megfelelő tanulmányi előkészület. Az újonci idő leteltével kezdődött a papi előtanulmányok elvégzése, melyet legkorábban huszonkét évesen fejezhettek be a növendékek.

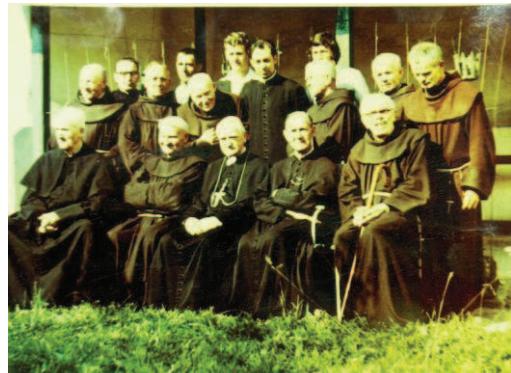
A rendtagok ruházata egyszerű, a szegénységi fogadalmat tartja szem előtt: a hamuszürke köntös egyszerű anyagból volt, a derékon közönséges kötéssel fogták össze. A köntös fölött hordták a kámzsát. A negyedik ruhadarab a pallium, ránkok nélkül. A ruházathoz szükséges anyagokat nem állandó helyről szereztek, sokszor külföldről is hozatták.

A szerzetesek naponta kétszer étkeztek: délután és este, a szerdai és szombati böjtöt úgy tartották, hogy ezeken a napokon mindenki csak azt ehette, ami az asztalra került. Más napokon szabad volt más ételeket is fogyasztani. Különleges ételeket hetente csak egy alkalommal volt szabad fogyasztani. Bort minden étkezéshez fogyasztottak.

A kolostorba érkező vendéget az alázat jeleként lábmossással fogadták.

A szerzeteseknek szigorúan beosztott munkarendük volt. Éjjel, délelőtt és délután közösen végezték a zsolozsmát. Az egyházi év szakaszaitól függő időpontban naponta egy órát töltötték elmélkedéssel. minden rendtag hetente kétszer szentgyónást végzett a házfőnök által kinevezett gyóntatónál.

A kolostorból csak kérgetni jártak ki, általában kettesével. A városi lakosságnak rendszeresen hirdettek igét a kolostoron kívül is. Nőkkel nem beszélhettek, és nagyon szigorúan ellenőrizték a pénzkezelőket is. A szegénység reprezentálása érdekében csak gyalog jártak, kocsira egyáltalán nem ülhettek, lóra is csak különösen indokolt esetben.

15. ábra: Ferences szerzetesek¹
A szerzetesek naponta kétszer étkeztek: délután és este, a szerdai és szombati böjtöt úgy tartották, hogy ezeken a napokon mindenki csak azt ehette, ami az asztalra került. Más napokon szabad volt más ételeket is fogyasztani. Különleges ételeket hetente csak egy alkalommal volt szabad fogyasztani. Bort minden étkezéshez fogyasztottak.

⁵⁶ Boros Fortunát 1927. 60. oldal

Az egyszerűségre ügyeltek a templomok felszerelésében is. Csak a legszükségesebb kegytárgyakat volt szabad tartani, illetve elfogadni.

A barátok szegénységük révén könnyen megtalálták a közös hangot a városi szegény lakossággal. A módosabb polgárok pedig Isten szolgáinak tekintették őket, szívesen látogatták templomaikat, adományokkal támogatták a szerzeteseket. A rendtagok és a lakosság jó kapcsolatára utal a barát elnevezés is.

A kolostorok felszereléséről, berendezési tárgyairól a segesvári kolostorból fennmaradt 1856. október 11-i magyar nyelvű leltár ad szemléletes képet⁵⁷. A leltár számba veszi a kolostor berendezési- és használati tárgyait, a konyha felszerelését, az istállóhoz és a majorházhöz tartozó eszközöket, a kertben található tárgyakat és növényeket, valamint a kolostor könyvtárát.

Egy-egy kolostor alapítása után sokszor évtizedek telnek el, amíg az egy-két szerzetes helyett nagyobb, 5-10 főből álló közösség lakja a kolostort. A szerzetesek közül a többség felszentelt pap, akiknek a munkáját laikus testvérek segítik. Bizonyos helyeken rajtuk kívül novíciusok is laknak a kolostorokban. A legnagyobb létszám a rend virágkorának idején, az 1770-80-as években harminc fő körül alakult a nagy kolostorokban (Kolozsvár, Medgyes, Csíksomlyó). Az 1790-es évektől kezdve a létszám folyamatos csökkenése figyelhető meg, ami csupán a XX. század elején indul ismét növekedésnek. Az első világháború után ismét csökken a szerzetesek száma, minimális növekedés 1990. után tapasztalható⁵⁸.

A XVIII. századi ferences liturgia sajátosságai

A ferences rend liturgiájában a rend jellegéből adódóan már a középkorban nagyobb hangsúlyt kap a prédikáció, az ige-hirdetés. A X. századra általánossá válik az istentisztelet klerikalizálódása, a hívek egyre jobban kiszorulnak a liturgiából, mivel az latin nyelven, sokszor a hívektől szentélyrekesztővel leválasztott térben zajlik⁵⁹. A városi szerzetestemplomok alapvető jellegzetessége az egy, összefüggő téralakításra való törekvés. Ennek megfelelően általában egyhajós teremtemplomokat építenek (Assisi, San Francesco; Arezzo, San Domenico, Kolozsvár, Farkas utcai templom), többhajós templomaik is karcsú oszlopokkal tagoltak, tereik átláthatók (Firenze, Santa Croce; Velence, Frari; Velence, SS. Giovanni e Paolo; Salzburg, ferences templom szentélye, Sopron, ferences templom). A templom terében fontos szerepet kap, és központi, mindenhol látható helyen helyezkedik el a szószék, ahonnan az ige-hirdetés történik: ez az egyetlen kapcsolódási pont a hívek és a liturgikus cselekmény között. A torony szentélyhez való kapcsolódása szintén a liturgikus igényből fakad: a harangozás közvetlen részévé válik a liturgiának, és így a harangozó a sekrestye feletti oratórium ablakán keresztül folyamatosan követni tudja a mise részeit. A középkori templomok oltárai és mellékoltárai is keleteltek, a hosszfalak mellé befordított mellékoltárok csak az újkorban terjednek el⁶⁰.

A középkori Európára a liturgiák sokfélesége jellemző. A reformáció után a pápaság törekszik az egységesítésre. A Tridenti Zsinat (1545-47; 1549; 1551-52) célja a külső reformok elleni fellépés, de ugyanakkor az egyház belső reformja is. A zsinat foglakozik dogmatikai, egyházfegyelmi és liturgikus kérdésekkel egyaránt. A mise szertartási rendje a késő-középkori formát őrzi meg; végleg megszűnik azonban a nemzeti nyelv használata, a koncelebrálás lehetősége, és a két szín alatti áldoztatás. Elfogadják a szentek közbenjárására vonatkozó korábbi álláspontot, ami a templomokban ereklyék és képek tiszteletéhez, így

⁵⁷ GYÉL VII. 6. 1856. A leltár másolatát lásd a függelékben.

⁵⁸ A statisztikai adatokat lásd a függelékben. Az adatok forrása György József 1930.

⁵⁹ Guzsik Tamás 1988. II. 8. oldal

⁶⁰ Guzsik Tamás 1988. II. 53. oldal. Az oltár kialakításának fejlődését szemléletesen mutatja be Rados Jenő 1938. 19-29. oldal.

újabb oltárok felállításához vezet. A zsinat határozatait IV. Pius pápa (1559-1565) 1564-ben megerősíti. A reformok gyakorlati megvalósítása V. Pius (1566-1572) nevéhez fűződik. 1566-ban kiadja az egységes római katekizmust, 1568-ban a római breviáriumot, mely a papi zsolozmák rendjét határozza meg. Az egységes miserítust az 1570-ben kiadott római misékonyv (Ordo Missae Romanum) tartalmazza, mely az oltárok állandó felszerelési tárgyaira is tartalmaz előírásokat⁶¹.

A leggyakrabban végzett templomi szertartás továbbra is a mise, amit különböző ünnepélyességi fokozatok szerint végeznek. A szertartás során az új ritus szerint a korábbi vonulások jelképessé válnak, csupán az ünnepi miséken kerül sor valódi mozgásokra. A misén kívüli szertartások között meg kell említenünk a keresztelést, bérmlálást, házasságkötést, papszentelést; ezeket azonban a plébániák végzik. Mivel a hívek tevékeny részvételre a misén szinte teljesen megszűnik, ezt pótolandó általánossá válnak a magánájtatosságok: a litániák, a rózsafüzér a keresztút és a különböző alkalmakkal végzett körmenetek. A fenti szertartások alapja a rend különleges Mária-tisztelete⁶². Ez az oka annak is, hogy a ferencesek számos Mária-kegyhely (Erdélyben Csíksomlyó, a Partiumban Máriaradna, Magyarországon többek között Siklós-Máriagyűd, Mátraverebély-Szentkút, Sümeg, Nagyboldogasszony, Búcsúszentlászló) gondozását végzik a XVIII. században.

Az oltárok jelentős átalakuláson mennek keresztül. A XVIII. századra az oltár stipes sokszor szarkofág alakú, lendületes, barokkos formát vesz fel, díszítései a figurális ábrázolások helyett ornamentálisak Jézus szíve, Mária-monogram, Istenszeme ábrázolásával. A tabernákulum központi helyet kap a retabulumba építve, vagy elé helyezve; a liturgiai igényekhez igazodva sokszor a szentség kitételére is alkalmas fülkével. A retabulum architektonikus kialakítást nyer: a középkori szárnyasoltárok festett vagy faragott jelenetsorozatai helyére egy hangsúlyos kép kerül, melyet oszlopok, párkányok kereteznek. Az építészeti elemeket a hatalmas méretek miatt sokszor pótanyagokból alakítják ki, melyeket illuzionisztikusan színeznek⁶³.

A reformált egyházak téralakítási sajátosságai hatással vannak a katolikus templomok kialakítására is. Az átlátható, egységes tér létrehozásának szándéka, a szószék jól látható és hallható helyen történő elhelyezése megfigyelhető az új katolikus liturgikus terekben is. A templom fő hangsúlya az oltáron van, melyben az oltáriszentséget őrző tabernákulum is helyet kap⁶⁴. Az egységes miserend miatt ebben az időszakban rokonságot mutatnak a püspöki (káptalani) és szerzetesi templomok liturgikus terei. A szerzetesi templomokban a főoltár mellett továbbra is hangsúlyos berendezési tárgy a szószék, valamint a szerzetesek elhelyezésére szolgáló stallum. A protestáns liturgiának fontos része az orgonával kísért ének. Az orgonát általában karzaton helyezik el, ezt átveszik a katolikus templomok építésekor is.

A kripta, altemplom szerepe alapvetően megváltozik a középkorhoz képest. Az ereklyetisztelet a templom terében elhelyezett oltároknál történik, a szentély alatti altemplom csupán temetkezési hellyé, és a hozzá kapcsolódó halotti szertartás színhelyévé válik. A kripták megközelítése közvetlenül a templomhajóból történik (Torda), majd egészségügyi okok miatt a lejárat a templomon kívülre kerül (Gyulafehérvár, Nagyenyed). Szerzetesi templomoknál gyakori, hogy a szentély alatti kriptába a rend adományozót temetik, míg a rendtagoknak a templom más része alatt építenek kriptát (Kolozsvár).

⁶¹ Rados Jenő 1938. 22. oldal

⁶² Sas Péter 1999. b 120. oldal

⁶³ Rados Jenő 1938. 26-28. oldal

⁶⁴ Guzsik Tamás 1988. III. 32. oldal

Középkori ferences építészet Erdélyben

A XVIII. századi erdélyi ferences építészet nagy mértékben támaszkodik középkori előzményekre. Számos középkori kolostor visszavételére kerül sor az 1700-as évek folyamán, de találunk példát más rend- vagy felekezet révén felújított, illetve elpusztult épületekre is. A ferences kézben tovább élő emlékeket a XVIII. századi épületekkel együtt tárgyaljuk, mint azok szervezeti és materiális előzményét, fontosnak tartom azonban az újkorban ferences kolostorként már nem működő épületek rövid áttekintését is.

A városi szerzetesrendek szellemisége – a szegénység – tükrözödi a rendek középkori építészeteiben⁶⁵. Templomaikban kevés a képi díszítés, visszafigott az architektúra, kezdetben nem építenek hivalkodó tornyot. A domonkos és a ferences rend alapítását követő korai időszakban az ikonográfiai program nem rendi hovatartozás függő, sőt stíluskritikai értelemben nem is beszélhetünk olyan építészetről, mely kizárolag a városi szerzetesrendeket jellemzné. Az 1260-as Narbonne-i generális káptalan az első, mely a ferences rend számára egységes építési szabályokat ír elő. Itt fogalmazzák meg többek között, hogy a szentély kivételével nem szabad a templomokat boltozattal fedni. A XIII. századra a lettner alkalmazása általánossá válik az Alpoktól északra levő területeken, így Magyarországon is. A hazánkban elterjedt templomtípus már az obszerváns mozgalom megjelenésekor alakul ki, itt jelentkezik igényként az egységes építészeti tér létrehozása⁶⁶.

Az erdélyi gótika erősen kötődik az előző kor művészetehez: a nyugati gótikus építészettel ellentétben itt a nagy, tömör falfelületek; kisebb, lőrés-szerű ablakok; a súlyos architektúra dominálnak⁶⁷.

A XV. században általánossá válik az egyhajós teremtemplomok építése, melyeket síkmennyezzel vagy boltozattal fednek; boltozatos szentélyük nyújtott alaprajzú, a nyolcszög három oldalával záródik. Boltozatként csúcsíves keresztboltozatot vagy hálóboltozatot alkalmaznak. A templomok tornya a liturgiai követelményeknek megfelelően a hajó és a szentély csatlakozásánál kap helyet, a főhomlokzaton így általában az oromzat érvényesül. A homlokzatokat támpillérek tagolják, melyek a boltozat vízszintes erőinek felvételére szolgálnak. A tornyok román kori hagyományokat őrizve négyzetes alaprajzzal épülnek (Medgyes, Marosvásárhely, Tövis).

Az erdélyi ferences épületek közül a középkori emlékek körébe tartoznak Kolozsvár (Farkas utcai református templom), Tövis (az újkorban pálos), Szászváros (barokk átépítéssel), Szászsebes (barokk átépítéssel), Vajdahunyad (lebontották), Marosvásárhely (református Vártemplom), Marosfelfalu (elpusztult), Segesvár (lebontották), Fehéregyháza (elpusztult), Medgyes (barokk átépítéssel), Nagyszeben (barokk átépítéssel), Brassó (barokk átépítéssel), Csíksomlyó (lebontották) templomai.

⁶⁵ Marosi Ernő 1994. 40-45. oldal. Desceudres, Georges 2003. 11.oldal

⁶⁶ Marosi Ernő 1994. 53. oldal

⁶⁷ Biró József 1989. 29-32. oldal

A XVIII. századra elpusztuló középkori ferences kolostorok

Marosfelfalu – Suseni

A ferencesek 1427-ben alapítják a kolostort⁶⁸, templomát Szent Mihály tiszteletére szentelik. A kolostorban 1535-ben 17 szerzetes lakik. Az oklevelek tanúsága szerint a XVI. század negyvenes éveiben a kolostor javításra szorul. Mivel az épület 1544-re lakhatatlanná válik, és később sem kerül sor helyreállításra, a barátok elhagyják, és vissza sem térnek többé⁶⁹. Az épület a mai temető helyén állt, újabb sírok ásásakor ma is alapfalak maradványaira bukkannak.⁷⁰ A romokról feltárás nem készült. Több faragott kő a református parókia udvarán hever, leglátványosabb az 1910 után elhagyott református romtemplom szentélyében őrzött gótikus szemöldökgyámos áthidaló.

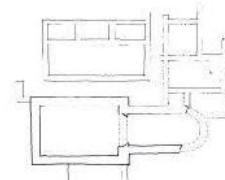

16. ábra: Marosfelfalu. Gótikus szemöldökő az egykori ferences kolostorból

Fehéregyháza – Albești

A ferencesek valószínűleg a XV. század közepén, az obszervancia terjedése során alapítják kolostorukat. Mintegy száz évvel később, 1554-ben azonban el kell hagyniuk a zárdát. 1639-ben Haller István jóvoltából visszatérnek a szerzetesek, és felújítják a romos épületeket. 1648-ban azonban ismét távoznak kell, és ezután már nem is lesz több lehetőség a kolostor elfoglalására⁷¹. 1780-ban még állnak a romok⁷².

A templom alaprajza téglalap alakú hajót és félköríves záródású szentélyt mutat⁷³, ez arányait tekintve megfelel a XV. században szokásos ferences építkezéseknek. Az analógiák alapján azonban valószínűbb, hogy a szentély záródása poligonális volt. A rajzon vastag vonallal ábrázolt épületrész (feltehetően a megtalált falak maradványai) kiegészíthető poligonális záródással is.

17. ábra:
Fehéregyháza,
ferences templom.
Alaprajzi vázlat Rusu
54. oldal szerint

⁶⁸ Rusu, Adrian Andrei 2000. 251. oldal

⁶⁹ Léstyán Ferenc 2000. I. 168. oldal

⁷⁰ A marosfelfalui református lelkész elmondása alapján. 2003. augusztus.

⁷¹ György József 1930. 216-218. oldal

⁷² Léstyán Ferenc 2000. II. kötet 290. oldal

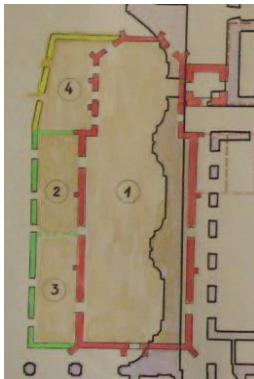
⁷³ Rusu, Adrian Andrei 2000. 54. oldalon közöl alaprajzi vázlatot a fehéregyházi ferences templomról. A rajzon három féle jelölés látható: tömör falsávok, vékony vonallal jelölt üresen hagyott falsávok és szaggatott vonallal jelölt falak; vélhetően az egyes szerkezetek megléte, valószínűsíthető megléte és feltételezett megléte szerint. A félköríves szentélyzáródást szaggatott vonallal jelzi a rajz. A sokszögű szentélyzáródást a XV. században ritka, szerzetesi templomoknál pedig egyáltalán nem használatos félköríves lezárás valószínűlenségére alapozhatjuk. Az alaprajzi vázlat kiegészíthető poligonális záródással is.

Csíksomlyó – Somleu Ciuc, régi templom

A templom a XIV. század végén épül, a XV. század közepén bővítik. Kialakítását tekintve hasonló a gótikus városi szerzetesi templomokhoz: egyhajós, poligonális szentélyzáródással, a hajó és a szentély találkozásánál álló toronnyal⁷⁴. Lebontására a XIX. század elején, az új templom építésekor került sor.

A középkori templomról készült akvarellt Keöpeczi Sebestyén József készítette, az alaprajz és az analógiák ismerete alapján többé-kevésbé hitelesnek fogadhatjuk el.

18. ábra: Csíksomlyó, régi templom.
Alaprajz. Távlati kép

Az újkorban más rend kezelésében álló kolostorok

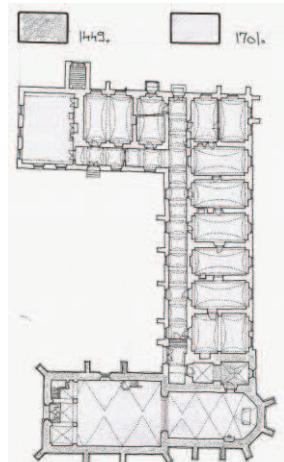
Tövis – Teiuș

Mai római katolikus templomát ferences kolostorral Hunyadi János alapítja 1449-ben, a nagyszebeni győztes csata emlékére. Az építkezés 1454-1455 között fejeződik be, a templom építőmesterét is ismerjük: brassóból származott és Konrádnak hívták⁷⁵. A ferencesek 1551-ig maradnak Tövisen, ekkor a törökök elűzik őket, a kolostort is lerombolják⁷⁶. A templom boltozata is beomlik, és 1701-ig fedél nélkül áll az épület. Ekkor Apor István barokk boltozattal látja el a templomot, egyszintes kolostorépületet épít hozzá, és pálos rendi szerzeteseket telepít le, akik 1786-ig, a rend feloszlásáig maradnak Tövisen. 1895-ben készül a templom neogótikus berendezése és az orgonakarzat⁷⁷.

Az U alakú épületegyüttes déli szárát foglalja el a templom. A szentély északi oldalán, középkori ferences hagyományokat követve áll a hegyes, nyolcszögű gúlával fedett négy fiatornyos harangtorony. A templomhoz kapcsolódó kolostorépület L alakú.

A nyugati kapun keresztül megközelíthető, fiókos dongával fedett hajóhoz csúcsíves diadalívvel kapcsolódik a közel azonos hosszúságú, poligonális szentély. A nyugati oldalon a XIX század végén épült neogótikus karzat. Hasonló stílusban 1895-ben készültek az oltárok és a hajóból megközelíthető szószék is. A sekrestye középkori gótikus csillagboltozattal fedett.

A kolostorépület nagyjából a középkori maradványokra épült rá, de nem követi teljesen annak nyomvonalát, erre a pincében látható középkori falak helyzetéből következtethetünk⁷⁸.

19. ábra: Tövis,
pálos (volt ferences)
kolostor. Alaprajz
M=1:1000

⁷⁴ Az alaprajz a mai templom előcsarnokában van kifüggesztve. A távlati kép szintén megtalálható az előcsarnokban, de megjelent P. Benedek Fidél 2000. 170. oldalán.

⁷⁵ Rusu, Adrian Andrei 2000. 266. oldal

⁷⁶ Rusu, Adrian Andrei 2000. 266. oldal. Léstyán Ferenc 2000. II. 146. oldal szerint a kolostor elhagyásának ideje 1551 vagy 1554.

⁷⁷ Léstyán Ferenc 2000. II. 147. oldal

⁷⁸ A kolostorban 2003-2004-ben zajló régészeti feltáráskor felszínre hozták a középkori kolostor alapfalait. Eszerint a XV. századi épület egy zárt udvaros, három épületszárnyal közrefogott együttest alkotott.

Az épület kéttraktusos, az udvar felőli oldalon húzódó folyosóra vannak felfűzve a csehsüvegboltozatos helyiségek. Az északi szárny végén síkmennyezetes nagyobb terem. A templom legértékesebb középkori részlete a nyugati pálcatagos csúcsíves kapuzat, melynek szemöldökén olvasható a felirat: „Anno Domini MCCCCXXXVIII Johannes de Hunyad regni hungariae gubernator”. Középkori a sekrestyébe vezető ajtó profilozott kőkerete, valamint a templom északi falában egy befalazott csúcsíves kőkeret, mely a kerengőbe vezetett. Különböző mérműves ablakok maradtak meg a hajó déli és a szentély falában. A hajóban láthatók a késögótikus boltozat indítókövei. A boltozat vállak nélkül egymást keresztező bordaindítással, a falsíkból indult. A szentély boltozata gótikus gyámkövekről indult, a fal síkjában az eredeti csúcsíves profilok is láthatók. Eredeti a szentély csúcsíves diadalíve, mely a függőleges részen élszedett, majd a vállmagasságban vállkő nélkül gótikus tagozatossá válik. A sekrestye csillagboltozatának zárókövén faragott bárány látható. A déli oldal lépcsős támpilléreinek egyikén középkori napóra bekarcolásai maradtak meg. Az északi oldalon, jól kivehetők az egykor kerengőfolyosó boltozatának vállkövei, a támpilléreken téglával falazták ki azokat a helyeket, ahol a boltozat becsatlakozott. A támpillérek közötti falmezőkben középkori vakolat rajzolja ki a kerengő egykor boltozatának vonalát, és jól látszanak a tetőszerkezet gerendáinak falfészkei is. A torony ablakaiban mérműtöredékek is vannak.

A templom homlokzatai támpilléres, gótikus jellegűek. A kapu felett előtető, felette a karzatot megvilágító csúcsíves ablak. Az eredetileg feltételezhetően oromzatos lezárás helyén ma kontyolt nyeregtető van. A kolostor homlokzatai osztás nélküliek. A falakat támasztó támpilléreket 2003-ban eltávolították, helyettük falkötő vasakat építettek be⁷⁹.

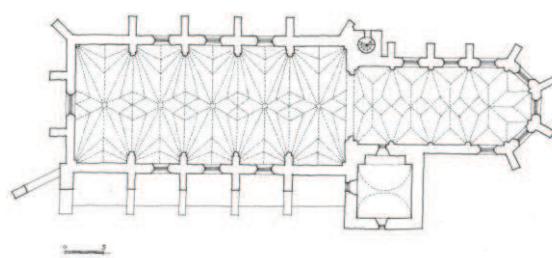
A templomot keletről mutató fénykép Boros Fortunát könyvében is látható, de ennek a képnek az eredetije előkerült a GYÉL Fényképtárából is. A képen a toronysisak barokkos hagymakupolás. Egy másik levéltári kép – felirata szerint – „javítás alatt” ábrázolja az együttest; itt a toronysisak helyén egy ideiglenes lapos gúla alakú tető látszik, valószínűleg a hagymakupola bontása után és a mai fiatornyos sisak építése előtti állapot.

A templom állapota kielégítő, felmérésünk idején a kolostorépület sajnos használaton kívül állt. A középkori részletek, különösen a külső homlokzatokon levők restaurálásra, konzerválásra szorulnak. A tetőszerkezet ép, a cserépfedés folyamatos karbantartással még sokáig szolgálhatja az épületet.⁸⁰ A régészeti feltárást követő felújítás után remélhetőleg funkciót is kap az együttes.

Az újkorban más felekezetek kezelésében álló templomok

Kolozsvár – Cluj Napoca, Farkas utcai templom

Az épület említését indokolja, hogy ez Kolozsvár első ferences temploma. A templom részére 1486-ban adományoz telket a város a ferences rendnek⁸¹, a kolostor alapítója Mátyás király és Báthory István. A Kisboldogasszony titulusú templom tervezőjeként a nyírbátori ferences építkezésekkel ismert János mestert jelöli meg a szakirodalom⁸². A reformáció terjedése miatt a szerzeteseknek 1556-ban el

20. ábra: Kolozsvár, Farkas utcai református (volt ferences) templom. Alaprajz M=1:1000

⁷⁹ A 2004. márciusi épületbejárás tapasztalatai alapján.

⁸⁰ Istvánfi Gyula 2001. 144-145. oldal

⁸¹ Léstyán Ferenc 2000. II. 210. oldal, az adományozó oklevélre hivatkozik György József 241. oldal is.

⁸² György József 1930. 242. oldal

kell hagyniuk Kolozsvárt⁸³. Még a XVI. században jezsuiták költöznek az épületbe, de a lakosság őket is elűzi, a kolostorépületet széthordják. 1638-ban a reformátusok kapják meg a templomot, ezután épül lettországi mesterek közreműködésével a ma is álló hálóboltozat⁸⁴. Azóta kisebb változtatásoktól eltekintve az épület XVII. századi formájában áll⁸⁵.

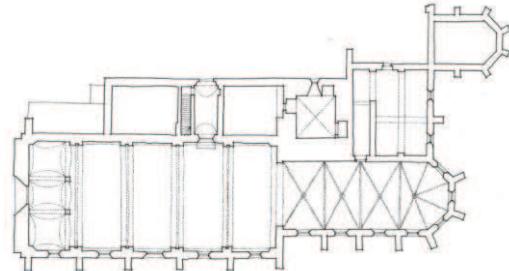
Marosvásárhely – Târgu Mureş, Vártemplom

1332-ban épül a mariánus ferencesek kolostora⁸⁶, mely 1490-ig – a kolozsvári kolostor építéséig – a legnagyobb kolostor Erdélyben. A XV. századi reform során, 1444-ben a kolostor Hunyadi János közbenjárására az obszervánsoké lesz⁸⁷, ekkor épül a torony⁸⁸. 1531-ben, amikor az erdélyi kusztodiát két részre osztják, az egyik őrség központja Marosvásárhely. A középkori templom a ferencesek kiüzése után, 1556-tól lutheránus, majd evangélikus kézbe kerül. Többször tűzvész pusztítja; mai formájára 1793-ban építik át.

A templom a marosvásárhelyi vár területén, annak délnyugati sarkán áll. Az egyhajós, barokk stukkós síkmennyezettel fedett belső térhez gótikus keresztboltzattal fedett hosszú, poligonális záródású szentély csatlakozik. A torony a Nyugat-Európában általános módon az északi oldalon, a hajó és a szentély csatlakozásánál áll. A toronytól északra gótikus kápolna helyezkedik el. A templom nyugati kapuja a XV. századból való, gótikus pálcatakos csúcsíves kapu. Az épület déli homlokzatát támpillérek tagolják, közöttük nagy méretű csúcsíves ablakok helyezkednek el.

Jelenleg református templomként működik, a feltárt középkori kolostor helyén régészeti parkot kívánnak létrehozni.

A régebbi ábrázolások közül a Siebenbürgische Städte című könyv közöl egy városképet⁸⁹ ezen a templom a maihoz hasonló formában jelenik meg, a tető síkja talán meredekebb, a hajó és a szentély tömegét oromfal választja el egymástól.

21. ábra: Marosvásárhely, vártemplom (volt ferences templom). Alaprajzi vázlat

⁸³ Kelemen Lajos 1984. 46. oldal szerint az évszám 1536. Ugyanezt a dátumot jelöli meg Léstyán Ferenc 2000. II. 211. oldalán, Kovács András 1993. b azonban 1556-ra teszi a szerzetesek elűzését, György József 1930. 243. oldal ugyancsak 1556-öt említi.

⁸⁴ Kovács András 1993. b 6. oldal. Biró József 1989. 39. oldal szerint a reformátusok 1622-ben veszik birtokba a templomot.

⁸⁵ Mivel a templom XVIII. századi építészeti jellegzetességeket nem mutat, és ebben a korszakban már nem is tartozik a ferences rend templomai közé az épület leírásától eltekintünk. A templom részletes bemutatása Kovács András, illetve Kelemen Lajos összefoglalójában olvasható.

⁸⁶ A szakirodalom 1316-ot említi, ezt az adatot levéltári forrásokra hivatkozva cáfolja Soós Zoltán 2006. április 1-jén a szlováktai műemlékvédelmi konferencián tartott előadásában.

⁸⁷ György József 1930. 263. oldal

⁸⁸ Soós Zoltán előadásában a XVI-XVII. század során elbontott középkori kolostorépület régészeti feltárását ismertette: az újkorban feltöltött középkori pincehelyiségek mellett előkerült a kerengő téglapadlója, az északi szárnyban a középső oszloppal rendelkező refektórium, valamint kályhacsempék, edények töredékei.

⁸⁹ Makkai László 1940.

Barokk kori ferences építészet Magyarországon

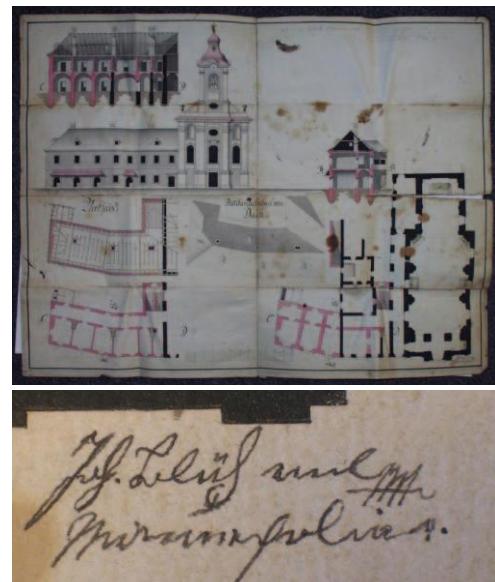
Az európai-, és így a magyarországi barokk művészet egyik alapvető társadalmi indítékát a katolikus egyház protestantizmus elleni fellépéseihez kell keresnünk⁹⁰. A XVII. század elejétől kezdve az ellenreformáció egyik legfontosabb eszköze a művészeti propaganda volt, melyben kiemelkedően fontos szerep jutott a szerzetesrendeknek⁹¹. Az itáliai és nyugat-európai művészethez hasonlóan a magyarországi barokkot is két nagyobb korszakra oszthatjuk: korai- (1629 - Fischer von Erlach fellépéséig) és érett barokk művészetre (1686 után)⁹². A két korszakhoz tartozó épületeket tér- és ezzel összefüggésben szerkezeti rendszerük különbözteti meg egymástól.

Barokk kori szerzetesi templomaink tervezőit általában nem ismerjük. Gyakori a rendi építészek foglalkoztatása, aikik esetenként nem csupán a saját rendjük számára dolgoznak, ekkor a céhek érdekvédelmi szervezetei gyakran fellépnek ellenük⁹³. Sokszor építenek vásárolt, a helyszínre adaptált tervek alapján, ebben az esetben a tervező neve végképp háttérbe szorul. A tervező alacsony társadalmi megbecsülésével szemben az építőmester, a kivitelező sokkal előkelőbb, az ő személyének inkább van nyoma a forrásokban.

A XVIII. századi templomok építéséhez minden esetben tervet készítettek, mely alaprajzot, homlokzatot és metszeteket tartalmazott⁹⁴. A terveket léptékvonallal látták el, külön méretezés nem szerepelt a rajzokon. A tervezés során felhasználhatták a különböző mintakönyveket⁹⁵.

Barokk kori szerzetesi templomok Magyarországon⁹⁶

A magyarországi barokk szerzetesi építészet első emlékei a jezsuitákhoz köthetők: a római Il Gesù leegyszerűsített térformáját alkalmazva építik templomaikat⁹⁷ Nagyszombatban (Pietro Spazzo, 1629-1637), Györött (1641), Kassán (1671-1684). Erdélyben is az ő építészetük a stílus meghonosítója: Kolozsvár (1724). Az egységes építészeti elveket alkalmazó jezsuiták mellett a többi szerzetesrend építészete sokkal változatosabb⁹⁸. A korszak

22. ábra: A nagyenyedi minorita kolostor tervlapja és aláírás a tervlap sarkáról.

⁹⁰ Voit Pál 1970. 8. oldal, Szentkirályi Zoltán 1986. 9. oldal

⁹¹ Andorné Tóbiás Judit 1974. 341. oldal

⁹² Voit Pál 1970. 8-9. oldal

⁹³ Aradi Nóra 1983. 260-262. oldal

⁹⁴ Andorné Tóbiás Judit 1974. 356. oldal. Az erdélyi ferences templomok közül a nagyenyedi minorita templom terve maradt fenn.

⁹⁵ A XVIII. század végéről származó építészeti könyvek találhatók a marosvásárhelyi Teleki Téka gyűjteményében.

⁹⁶ A barokk kori szerzetesi építészet emlékeihez Rados Jenő 1961., Kelényi György 1998., Farbaky Péter 1982., Voit Pál 1970., valamint Guzsik Tamás 1988. szolgáltatták az adatokat.

⁹⁷ Andorné Tóbiás Judit 1974. 342-345. oldal szerint a leegyszerűsített jezsuita térfogma dél-németországi és sziléziai közvetítéssel jut el hazánkba.

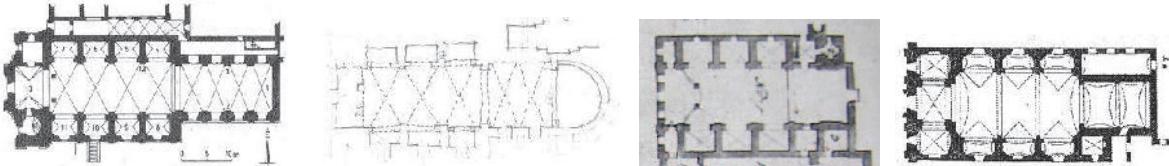
⁹⁸ Aradi Nóra 1983. 217-218. oldal

kiemelkedő épületei a győri karmelita templom (Martin Wittwer, 1721-1725), az egri minorita templom (talán Kilian Ignaz Dienzenhofer, 1758-1773), a pozsonyi trinitárius templom (Johann Lucas von Hildebrandt, 1717-1727). Színvonalas, gazdag díszített barokk templomok létrehozása jellemzi a monasztikus rendek XVIII. századi tevékenységét: Tihany, bencés templom, Zirc, ciszterci templom (1733-1752), Jászó, premontrei templom (Franz Anton Pilgram, 1740-1766). A középkorban jelentős számú templommal rendelkező rendek közül a domonkosok (Sopron, Eisenkölbl Lőrinc, 1719-1725) és a pálosok (Pest, Mayerhoffer András, 1725-1740) csupán néhány helyen építének barokk templomot; nagy számú épület létrehozása csak a ferences rendhez köthető.

Barokk kori ferences templomok Magyarországon

A ferencesek több temploma követi a jezsuita téralakítást: oldalkápolnákkal bővített, fiókos dongával fedett templomot építének Boldogasszonyban⁹⁹ (Francesco Martinelli, 1695-1702), a kassai jezsuita templom mintájára Eperjesen¹⁰⁰ (Tornyossy Tamás, 1709-1718), Győrött¹⁰¹ (1655-1659), Pesten¹⁰². Közülük a boldogasszonyi négyiszakaszos hajójához négyiszakaszos szentély csatlakozik, tehát a tér hosszabb, mint a jezsuiták templomainál. Az eperesi templom különlegessége a szentély végéhez csatlakozó tágabb teremmel tagolt, sokszögzáródású épületrész. A győri templom alaprajza és térrendszere követi a városban a jezsuiták által épített templomét, a pesti ferences templom hajójának boltozatát már hevederívek tagolják, szentélyét pedig csehsüveg-boltozattal fedték.

23. ábra: Jezsuita alaprajzot követő ferences templomok: Boldogasszony, Eperjes, Győr és Pest.

Középkori visszavett templomok felújítására kerül sor többek között Gyöngyösön (1701-1727)¹⁰³, Jászberényben¹⁰⁴, Kassán¹⁰⁵, Kecskeméten, Kismartonban (1629-1630)¹⁰⁶, Németújvárott (1649)¹⁰⁷, Pozsonyban¹⁰⁸, Szécsényben (1696-1733)¹⁰⁹, Szombathelyen¹¹⁰, Keszthelyen (1723)¹¹¹. Ezekre a templomokra jellemző a középkori eredetű, nyújtott, poligonális záródású szentély, esetenként a középkori keresztboltozat. Az újkori építkezések a

⁹⁹ Németh Adél 1990. 44-47. oldal, Farbaky Péter 1982. 58. oldal, Aradi Nóra 1983. 240. oldal. Tekintettel arra, hogy a történelmi Magyarország Erdélyen kívüli részének ferences építészete nem tartozik a szorosan vett kutatási témahoz, ebben a fejezetben másodlagos feldolgozásokat is elfogadhatónak tartunk forrásként. A boldogasszonyi templom alaprajzának forrása Németh Adél 1990. 47. oldal. A templom építése Voit Pál 1970. 19. oldal szerint 1669-1696.

¹⁰⁰ Szombathy Viktor 1986. 194. oldal, Aradi Nóra 1983. 260. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹⁰¹ Borbíró Virgil – Valló István 1956. 71 és 118. oldal. Az alaprajz forrása Jenei Ferenc – Koppány Tibor 1964. 31. oldal, de közli Winkler Gábor 1998. 62. oldal is.

¹⁰² Czétyenyi Piroska 1986. Az alaprajz forrása Guzsik Tamás 1988. III. kötet. oldalszámozás nélkül.

¹⁰³ A történeti adatok és az alaprajz forrása Misóczki Lajos 1990.

¹⁰⁴ Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹⁰⁵ Szombathy Viktor 1986. 176. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹⁰⁶ Németh Adél 1990. 86-87. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹⁰⁷ Németh Adél 1990. 180-181. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹⁰⁸ Szombathy Viktor 1986. 50. oldal. Az alaprajz forrása: Entz Géza 1976. Melléklet, oldalszámozás nélkül.

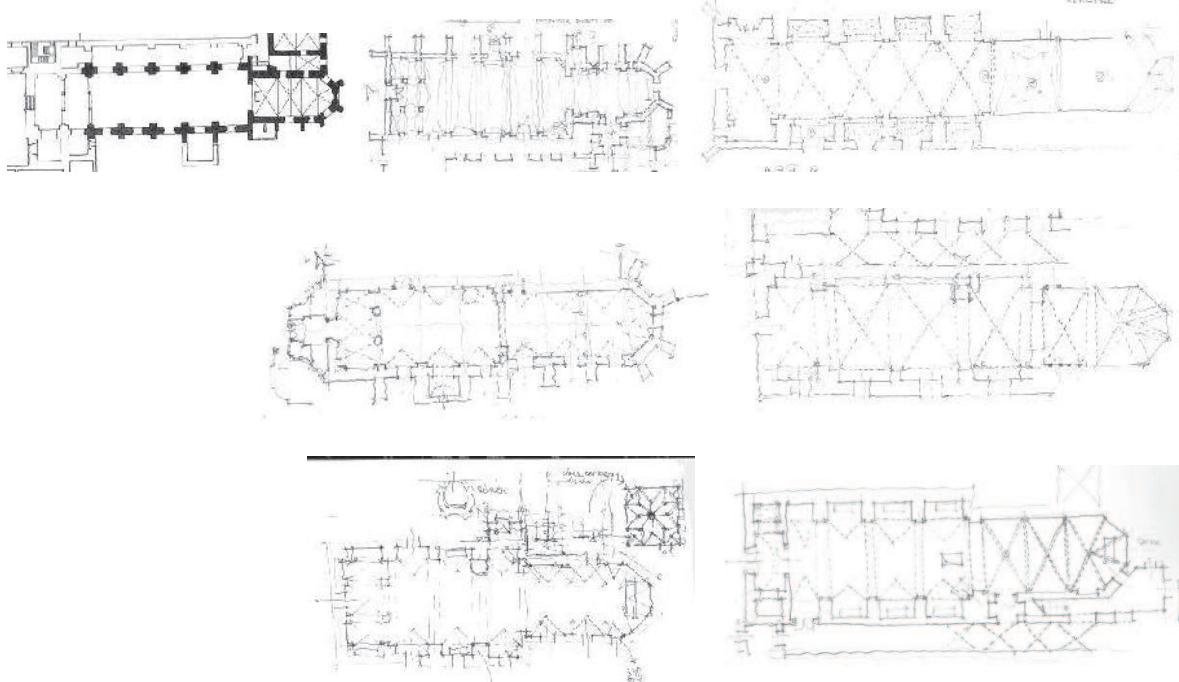
¹⁰⁹ A szécsényi ferences templom és kolostor. A Ferences Rendház és plébánia kiadása. Szécsény. Szerző és a kiadás dátumának megjelölése nélkül. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹¹⁰ Az alaprajz helyszíni bejárás során készült.

¹¹¹ M. Anda Judit 1988.

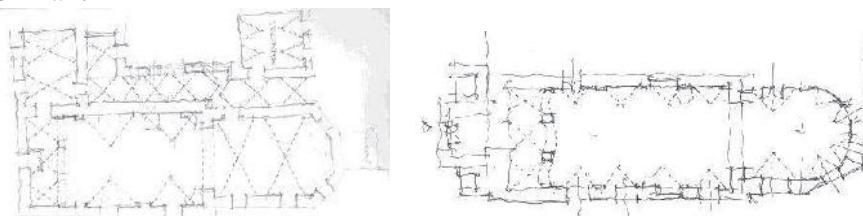

legtöbb esetben csupán a templomhajó és a szentély újraboltozására koncentrálódnak, a boltozáshez többnyire fiókos dongaboltozatot használnak. Néhány templom új főhomlokzatot, esetleg a főhomlokzattal egybeépítve új tornyot kap (Kassa – torony nélkül, Kismarton – toronnyal).

24. ábra: Középkori, XVIII. században felújított ferences templomok:
Gyöngös, Jászberény, Kassa, Kismarton, Németújvár, Szécsény és Szombathely

A középkori templomok mintájára egyhajós, oldalkápolna nélküli templomok épülnek már a XVII. század folyamán¹¹². Ilyen, fiókos dongával fedett – tehát viszonylag egyszerű szerkezeti felépítésű –, de gazdag berendezése van a pápai (1678-1680)¹¹³ és a sümegi (1652-1657)¹¹⁴ ferences templomnak.

25. ábra: Dongaboltozatos ferences templomok: Pápa és Sümeg

A XVIII. század elejétől jelenik meg és válik általánossá a barokk templomépítészetben a csehboltozat, illetve a csehsüveg-boltozat használata¹¹⁵. Bár ennek kivitelezése egyszerűbb, hiszen teljes alátámasztás nélkül falazható, ferences templomok esetében a megfelelő szaktudású mesterek híján ritkábban találkozunk vele. Monumentális csehsüveg-boltozatos

¹¹² Andorné Tóbiás Judit 1974. 349. oldal szerint az oldalkápolnás alaprajzi rendszer a XVIII. század közepén egyszerűsödik és jellemző meg a kápolnák nélküli templomok. Ezt a fenti példákra alapozva nem tudom elfogadni: véleményem szerint a XVII. századi egyhajós teremtemplomok előképeiként a középkori egyhajós templomokat kell tekintenünk.

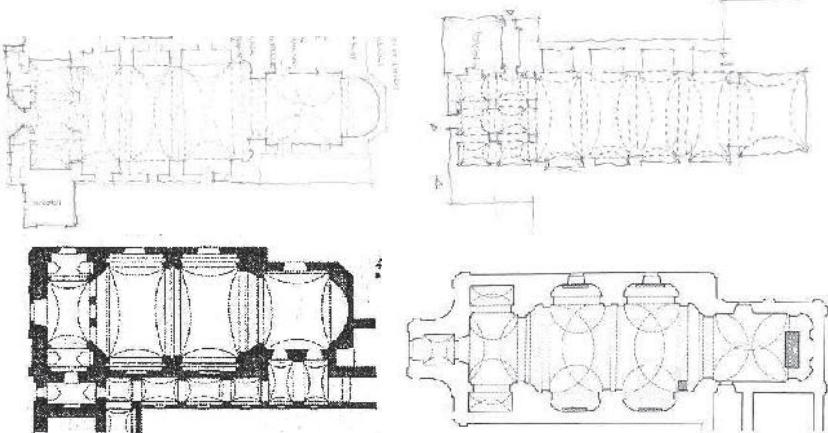
¹¹³ Németh Adél – Szabó Lajos 1989. 59. oldal, Aradi Nóra 1983. 218. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹¹⁴ Genton István 1974. 431. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹¹⁵ Andorné Tóbiás Judit 1974. 349. oldal

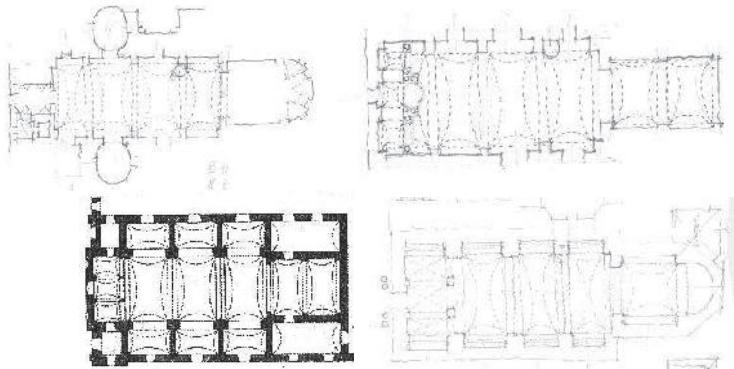

ferences templom épül Máriaradnán (1756-1767)¹¹⁶, színvonalas barokk térrrel és berendezéssel rendelkezik Nagykanizsa temploma (1702-1714)¹¹⁷. A késői barokk plébániatemplomokra jellemző¹¹⁸ kétszakaszos csehsüveg-boztozatos hajóval és egyszakaszos szentélyvel épül a dunaföldvári (1789)¹¹⁹ és a mesztegnyői (1757)¹²⁰ templom.

26. ábra: Csehsüveg-boltozatos ferences templomok:
Máriaradna, Nagykanizsa, Dunaföldvár és Mesztegnyő ferences templomai

A rend kevésbé szigorú minorita ága jobb anyagi lehetőségekkel rendelkezik, ez mutatkozik meg templomaik építészeti kialakításában és berendezésében is. A minoriták kedvelt tértípusa a három- vagy négyszakaszos csehsüveg-boltozatos hajóhoz kapcsolódó, szintén csehsüveg-boltozattal fedett szentély. Ilyen templomaik épülnek Eperjesen (1754)¹²¹, Lőcsen (1751, a templomnak kiemelkedően gazdag a berendezése és belső díszítése)¹²², Szegeden¹²³. Miskolci templomuk (Giovanni Battista Carlone, 1729-1743)¹²⁴ a jezsuita alaprajzi rendszert követi, de fiókos donga helyett csehsüveg-boltozattal fedték.

27. ábra: Minorita templomok: Eperjes, Lőcse, Miskolc és Szeged

¹¹⁶ P. Benedek Fidél 2005. 166-167. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹¹⁷ Huba László 1979. 145. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹¹⁸ Andorné Tóbiás Judit 1974. 351-352. oldal ábrái alapján.

¹¹⁹ Az alaprajz forrása: Guzsik Tamás 1988. III. kötet. oldalszámozás nélkül.

¹²⁰ A történeti adatok és az alaprajz forrása Horváth Alice 1993.

¹²¹ Szombathy Viktor 1986. 192. oldal, Aradi Nóna 1983. 289. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

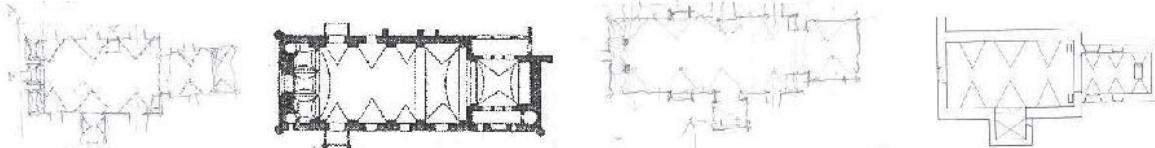
¹²² Szombathy Viktor 1986. 208. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹²³ Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

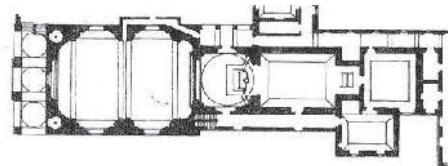
¹²⁴ Farbaky Péter 1982. 59. oldal, Levárdy Ferenc 1982. 179. oldal, Aradi Nóna 1983. 260. oldal. Az alaprajz forrása: Guzsik Tamás 1988. III. kötet. oldalszámozás nélkül.

A rend kapucinus ágára az igazi szegénység jellemző, ez megmutatkozik templomaik építészetében is¹²⁵: Egyszerű tereket építenek, szegényes, puritán berendezéssel. Fiókos dongával fedett bazini (1718)¹²⁶, budai¹²⁷, pozsonyi (1708-1717)¹²⁸, tatai (1743-1746)¹²⁹ templomuk. Kivételt képez a máriabesnyői templom (1762-1769)¹³⁰, mely térrendszerét tekintve a dinamikus, fejlett barokk terek közé sorolható, itt a berendezés is gazdagabb. A helyszíni kutatás szerint csehsüveg-boltozatos térrrel rendelkezett a jelentősen átépített óvári kapucinus templom is¹³¹. A rend viszonylag egységes, puritán építészetében nagy szerepe van az Európa-szerte szigorú rendi szabályzatnak¹³².

28. ábra: Kapucinus templomok: Bazin, Buda, Pozsony és Tata

29. ábra: Máriabesnyő, kapucinus templom

A barokk ferences építészet magyarországi jelentőségét elsősorban a rend templomainak nagy számában kell keresnünk. A rend az ország szinte összes jelentős városában alapít (vagy újraalapít) kolostorokat. A középkori városi rendek közül a domonkosok, és a városokba telepedő pálosok nagyságrendekkel kevesebb helyen jelennek meg a reformáció után. A monasztikus rendek (bencés, ciszterci, premontrei) gazdagон díszített, színvonalas templomokat hoznak létre, de ezek száma is csekély. Az újkori szerzetesrendek közül a jezsuiták és a piaristák építészetét kell feltétlenül megemlíteni. Néhány – de annál kvalitásosabb – emlék köthető egyéb szerzetesrendekhez (karmeliták, trinitáriusok, szerviták). A ferences rend különböző ágai a legegyszerűbb templomuktól (kapucinusok) a legfejlettebb barokk terekig (minoriták) alkalmazzák a kor építészeti vívmányait. A rend obszerváns ágának a korhoz való alkalmazkodóképességét bizonyítja nagy számú barokk kori templomuk, melyek építése során szellemi és materiális előzményként egyaránt felhasználják saját, vagy más szerzetesrendek középkori templomait, de alkalmazzák a XVII-XVIII. század legmodernebb építészeti és szerkezeti megoldásait is.

¹²⁵ A kapucinus rend magyarországi építészetével részletesen foglalkozik Lövei Pál 1994. 517-534. oldal.

¹²⁶ Szombathy Viktor 1986. 64. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹²⁷ Az alaprajz forrása: Guzsik Tamás 1988. III. kötet. oldalszámozás nélkül.

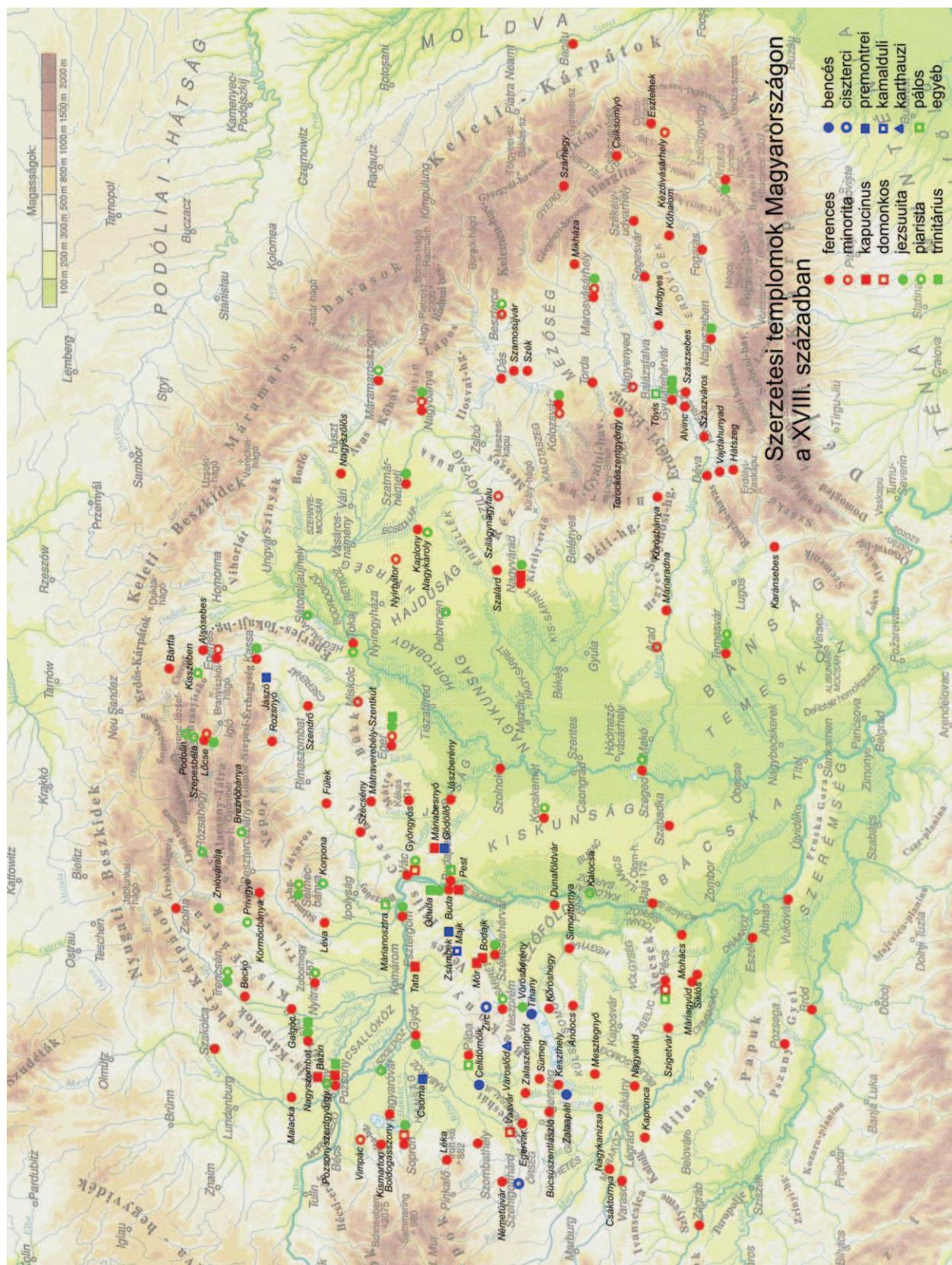
¹²⁸ Szombathy Viktor 1986. 54. oldal. Az alaprajzi vázlat helyszíni bejárás során készült.

¹²⁹ Gímes Endre 1981. 257-258. oldal Az alaprajz forrása: Haraszti Mihály 1992.

¹³⁰ Az alaprajz forrása Levárdy Ferenc 1982. 194. oldal. Ugyanitt az építés ideje 1762-1771.

¹³¹ Lövei Pál 1994. 524. oldal

¹³² Lövei Pál 1994. 529. oldal

30. ábra: Barokk szerzetesi templomok Magyarországon¹³³

¹³³ A térkép Bak Borbála 1997. könyvének melléklete alapján készült.

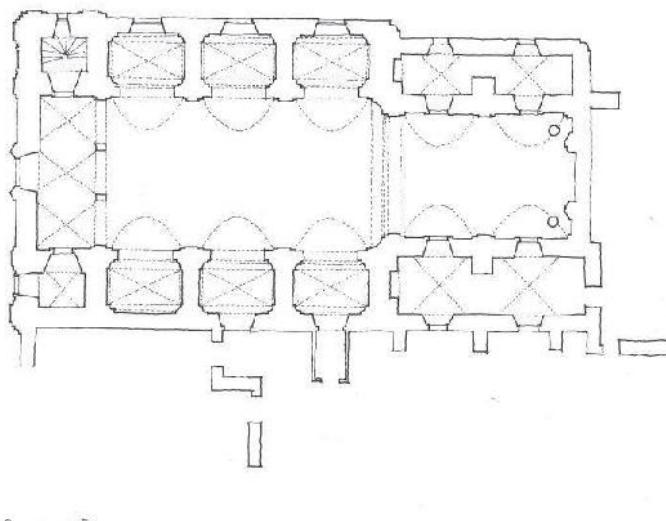
Barokk kori templomépítészet Erdélyben

A ferences rend XVIII. századi építkezéseinek tárgyalása előtt szükséges egy rövid kitérőt tenni, melynek során érintőlegesen említen kell tenni a korszak legnevesebb, legszínvonalasabb egyházi építészeti alkotásairól. Az erdélyi barokk fővonalanak megismerése segíthet a ferences építészet jelentőségének a meghatározásában.

A három részre szakadt Magyarország egyes területein (Magyarország, Erdély és a török hódoltsági terület) más művészettípusok jelentkeztek, melyek más-más formában alakították az ország barokk kori művészétét¹³⁴. Erdélyben a történelmi események, a XVIII. században is erős protestáns és unitárius gyülekezetek, valamint az európai barokk központuktól való földrajzi és politikai távolság miatt a barokknak egy visszafogottabb, egyszerűbb áramlata jelentkezett, az itáliai barokk csúcsemlékek után mintegy száz-százötven esztendővel, de a magyarországi barokkot csupán néhány évtizedes késéssel követve¹³⁵.

Gyulafehérvárott még áll a középkori székesegyház, így jelentős püspöki építkezésekre nem kerül sor. A legszínvonalasabb barokk szakrális terek létrehozása a jezsuiták nevéhez fűződik (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyszében). A jezsuita templomok hatása közvetlenül is érzékelhető a ferences építészben, a székelyudvarhelyi vagy a csíksomlyói templomok esetében. Mozgalmas barokk templomot építenek a piaristák is Besztercén. Nagyon sok templom középkori alapokon épül újra, így ezeknél a barokk téralakítás nem érvényesülhetett maradéktalanul. Jelentős barokk templomokat építenek az anyagilag tehetősebb erdélyi örmény közösségek (Szamosújvár, Erzsébetváros). Ezeken kívül a legnagyobb, legszínvonalasabb barokk templomokat a ferencrendiek (Szamosújvár), a rendnek is elsősorban a minorita ága hozta létre (Nagyenyed, Kolozsvár). Gazdag több ferences templomnak a berendezése, oltárai, szószéke (Medgyes, Kézdivásárhely, Körösbánya, Alvinc, Déva).

Kolozsvár, jezsuita templom

31. ábra: Kolozsvár, jezsuita templom. 1718-24. Alaprajz M=1:500

¹³⁴ Garas Klára 1970. 259. oldal

¹³⁵ Szentkirályi Zoltán 1986. 9. oldal alapján a barokk építészetet az ellenreformáció építészetének tarthatjuk. A hívek visszafordítása a római egyház felé: ez a cél hívta életre ezt a mozgalmas, dinamikus, a feltárulás időbeli folyamatára építő építészeti hatásokat alkalmazó stílust. Érthető tehát, hogy a zömmel protestáns lakosságú Erdélyben nehezen és megkésve tudott csak gyökeret verni. Ugyanerről lásd még Garas Klára 266. oldal. A barokk templomok kialakításának alapelveiről Norberg-Schulz, Christian 1975. 21-22. oldal.

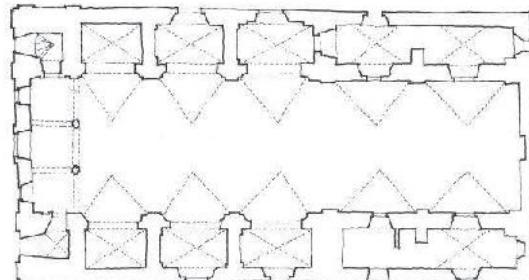

A templomot a jezsuiták építik 1718-1724 között valószínűleg Scherzer Bálint jezsuita tervei alapján¹³⁶, Konrad Hammer építőmester irányításával. 1718. március 13-án Mártonfi György erdélyi püspök rakja le a templom alapkötétét, 1724-re fejezik be a homlokzatot és a berendezések is ekkorra készülnek el. A templom felszentelésre 1725. május 13-án kerül sor Antalfi János püspök részvételével. A jezsuita rend 1773-as feloszlata után a templom a piarista rend birtokába kerül¹³⁷.

B. Nagy Margit elképzelhetőnek tartja, hogy a templom tervei közvetlenül Bécsből érkeztek¹³⁸. Konrad Hammer művei (Marosvásárhely jezsuita templom, Kolozsvár ferences templom tornya és jezsuita templom) az erdélyi barokk építészet kiindulópontjai. A későbbi épületek átveszik ezek alaprajzi- és térrendszerét, valamint a részletformálást is.

Térrendszer követi a Magyarországon általános jezsuita gyakorlatot (Nagyszombat, Győr, közvetlen előképének a cassai templom tekinthető). A félköríves fiókos dongával fedett hajóhoz kétoldalt keresztboltzattal fedett kápolnák sora csatlakozik. Gazdag berendezése az erdélyi barokk templombszök korai, egységes példája. Látványos az egész szentélyzáródást betöltő, építészeti elemkből felépített Szentláromság tiszteletére állított főoltár. Nyugati homlokzatán a jezsuita templomtípusra jellemző zömök toronypár uralkodik.

Marosvásárhely, jezsuita templom¹³⁹

32. ábra: Marosvásárhely, jezsuita templom. Alaprajzi vázlat

A város főterének sarkán, az egykori ferences kolostorral szemben álló épület 1728-1764 között szintén Konrad Hammer irányításával épült. Alaprajzi formája követi a kolozsvári jezsuita templomét, de a tér arányai kevésbé elegánsak, a kápolnákat elválasztó szegmensíves árkádok kicsit esetlegessé teszik a térkapcsolatokat. Homlokzati tornyai karcsúbbak, magas barokk hagyomással záródnak.

¹³⁶ Biró József 1989. 117. oldal

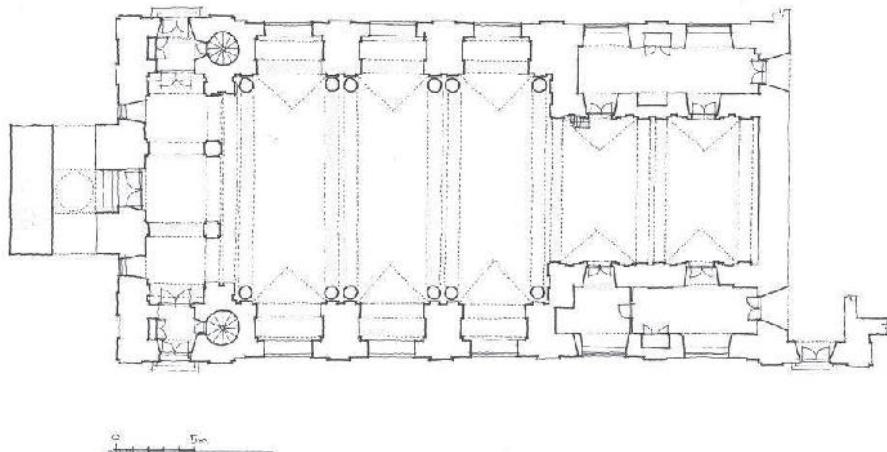
¹³⁷ Sas Péter 1999. a. A legutóbbi évek kutatásai során Veress Ferenc bizonyította, hogy a jezsuitáknál bajorországi és csehországi megrendelésre is dolgozó Christoph Tausch a templom építésze. Kovács Zsolt kolozsvári művészettörténész szíves közlése nyomán.

¹³⁸ B. Nagy Margit 1970. 242. oldal

¹³⁹ Márton Judit 2000.

Nagyszeben, jezsuita templom 1726-1738

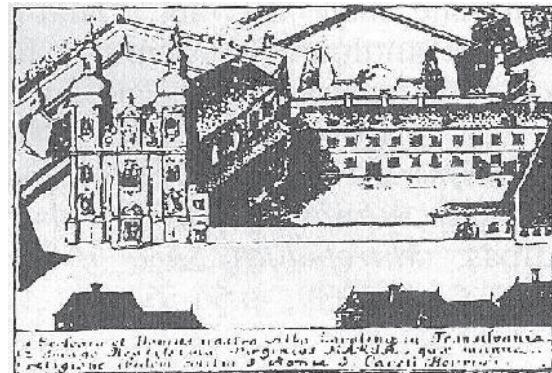

33. ábra: Nagyszeben, jezsuita templom. Alaprajz. M=1:500

A templomot 1726-ban kezdik építeni a jezsuiták, felszentelésére 1733-ban, teljes befejezésére 1739-ben kerül sor¹⁴⁰.

Az épület alaprajzi- és térrendszerét tekintve kissé eltér a jezsuita hagyományuktól: a boltozatot hevederek tagolják, melyek a kápolnák előtt álló oszlopokra támaszkodnak. A szentély jóval keskenyebb a hajónál, és a nyugati homlokzaton is elmarad a toronypár; csupán egy, árkádos toronyaljú, tengelybe állított torony magasodik a homlokzat síkja előtt. Ennek oka lehet, hogy az épület nem főhomlokzával, hanem oldalával néz a térre. A templom berendezése gazdag, különösen figyelemreméltó a szentély falát díszítő, Erdélyben egyedülálló, Steinwald Antal, bécsi festő által festett illozionisztikus, álperspektivikus falkép¹⁴¹.

Gyulafehérvár, Battyháneum

34. ábra: Gyulafehérvár, egykor trinitárius templom és kolostor. 1719.¹⁴²

A trinitáriusok temploma és kolostora 1719-ben épül. 1792-ben Batthyány Ignác könyvtárat és obszervatóriumot rendez be az együttesben, ekkor bontják le a nyugati toronypárt¹⁴³.

¹⁴⁰ A történeti adatok a templom előcsarnokában kifüggesztett tábláról származnak.

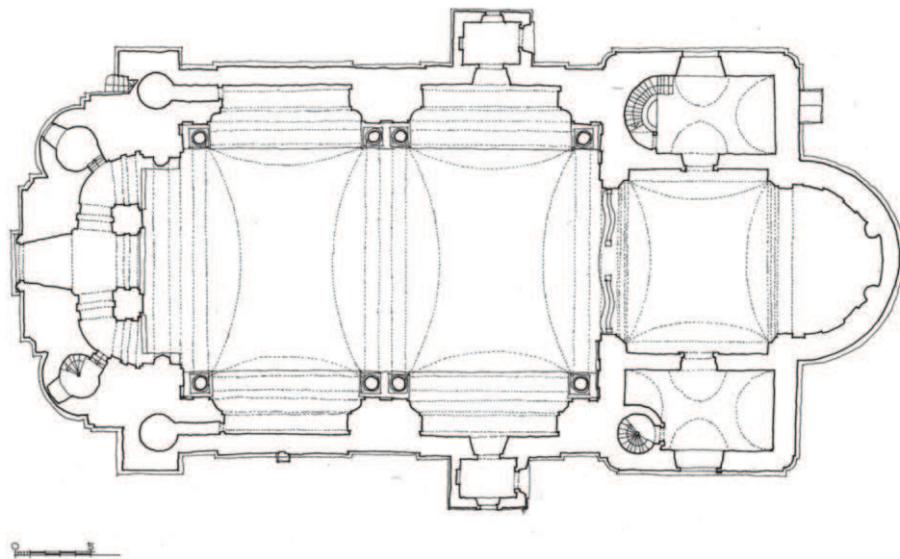
¹⁴¹ A freskó különleges értékét adja, hogy a barokk korban Biró József 1989. 126. oldal szavaival élve „kihalt” a templomi freskófestés Erdélyben. Itt a festő neve Steinfeld.

¹⁴² Rusu, Adrian Andrei 2000. 52. oldal. A kép forrása és keletkezési ideje sajnos nincs megjelölve.

¹⁴³ Rusu, Adrian Andrei 2000. 51-52. oldal

*Szamosújvár, örmény-katolikus székesegyház*¹⁴⁴

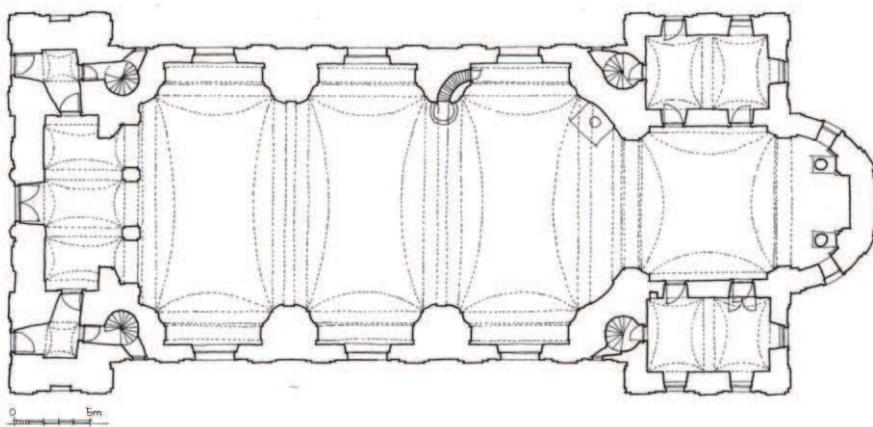

35. ábra: Szamosújvár, örmény székesegyház. Alaprajz M=1:500

Az épület 1748-tól épül, befejezése Jung József nevéhez köthető; 1798-ra készül el¹⁴⁵.

A belső teret két hatalmas mérettű, a falaktól eltartott oszlopakra támaszkodó csehsüvegboltozat fedi. A szentély szintén csehsüveg-boltozatos. A szentély két oldalán sekrestye, illetve tárolóhelyiségek kapott helyet, a hajó északi végét karzat zárja le. Az északi homlokzaton három torony emelkedik.

*Erzsébetváros, örmény nagytemplom*¹⁴⁶

36. ábra: Erzsébetváros, örmény nagytemplom. 1768-90. Alaprajz M=1:500

Az erdélyi barokk templomépítészet egyik, méreteiben és belső kialakítását tekintve egyaránt kiemelkedő emléke. A XVII. század végén Erdélybe települt örmények 1708-ban szerveznek plébániát, hatalmas templomuk 1768-90 között épül Árpádházi Szent Erzsébet tiszteletére¹⁴⁷. A templom építője B. Nagy Margit szerint Franz Gindtner¹⁴⁸, akinek a munkásságára Fischer von Erlach, J. L. von Hildebrandt és Mayerhofer András építészete

¹⁴⁴ B. Nagy Margit 1970. 211-226. oldal

¹⁴⁵ Biró József 1989. 119. oldal

¹⁴⁶ Saját felmérés tapasztalatai, 2005. július

¹⁴⁷ Léstyán Ferenc 2000. II. 288. oldal

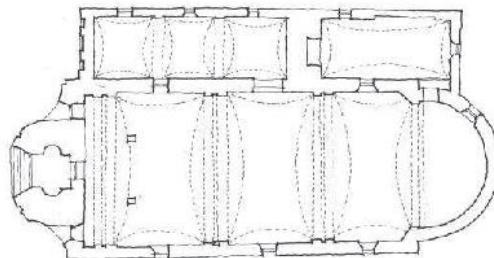
¹⁴⁸ Biró József 1989. 119. oldal. B Nagy Margit. 1970. 243. oldal

gyakorolt nagy hatást. A templomhajó háromszakaszos hatalmas csehsüveg-boltozattal fedett, melyeket kettős hevederívek választanak el egymástól. A nyugati oldalon karzat csatlakozik a térehez, a templom keleti végén helyezkedik el a csehsüveg-boltozatos szentély, mellette két oldalt sekrestye, illetve fölötté két szinten széles ablakkal a szentélybe nyíló kápolna, könyvtár, raktár. A belső tér díszítése zömmel az építészeti elemek használatára korlátozódik: íves alaprajzi kialakítású pilléreken gazdag tagozott párkány fut végig. A külső tagozatai a belsőhöz képest visszafogottabbak, a párkányok elnagyoltak. A nyugati oldalon hatalmas toronypár uralkodik, az egyik torony néhány évtizede sisak nélkül áll. Az örmény gyülekezet tucatnyi emberből áll, így jelenleg a lezuhant toronysisak helyreállítására kevés a remény. A templom állapota romlik, a boltozaton karvastagságú repedések futnak végig. Meg kell említeni a barokk fedészerkezetet és a boltozat hevederíveinek ácsszerkezetű felkötéseit, mint a XVIII. századi erdélyi ácsmunkák kiemelkedő emlékét.

Érdemes szót ejteni az *erzsébetvárosi* – jelenleg – *római katolikus templomról* is. Ezt az örmény mechitarista szerzetesek számára építették a XVIII. század első felében, a katolikusok 1753-ban vásárolják meg tőlük¹⁴⁹. Méreteivel messze elmarad a nagytemplomtól, de alaprajzi formája, külső és belső díszítése alapján ezt is az erdélyi barokk templomépítészet jelentős alkotásai közé sorolhatjuk. Figyelemre méltó a toronyalj-hajó-karzat derékszögű koordinátarendszerből kimozduló térkapcsolata.

Beszterce, piarista templom

37. ábra: Beszterce, piarista templom. 1750-1798. Külső kép. Alaprajzi vázlat

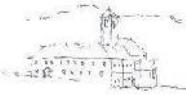
A piaristák 1750-1798 között¹⁵⁰ építik besztercei templomukat Türk Antal tervei alapján. Az egyhajós, félkörives szentélyvel záródó templom belső terét háromszakaszos csehsüveg-boltozat fedi. A boltszakaszokat hevederek választják el egymástól, melyek korinthoszi pilaszterekből összefogott falpillérekkel indulnak. A templom homlokzatán a copf pilaszterekkel megtámasztott párkány hullámvonalban hajlik, ez teszi jellegzetesen barokká a templomot. A középső axis szegmensíves timpanonja felett emelkedik a négyzet alaprajzú, órapárkányos, egyszerű barokk sisakkal fedett torony.

Kolozsvár, Unitárius templom 1792-96.

A protestáns gyülekezetek több évtizedes késéssel veszik át a barokk formákat. Az unitáriusok kolozsvári temploma 1792-1796. között Türk Antal tervei alapján épül. Újdonsága, hogy a protestáns igényeknek megfelelően egész keskeny oldalhajókat alkalmaz, s a karzatokat úgy alakítja ki, hogy a belső tér két egymást metsző oválisból álljon, ezek találkozásánál pedig kupola jöjjön létre. Türk ezzel a püspöki székhelyen épített templommal

¹⁴⁹ Biró József 119. oldal szerint a templom tervei közvetlenül Velencéből származnak. Léstyán Ferenc 2000. II. 288. oldal

¹⁵⁰ A templom homlokzatán 1787-es évszám olvasható.

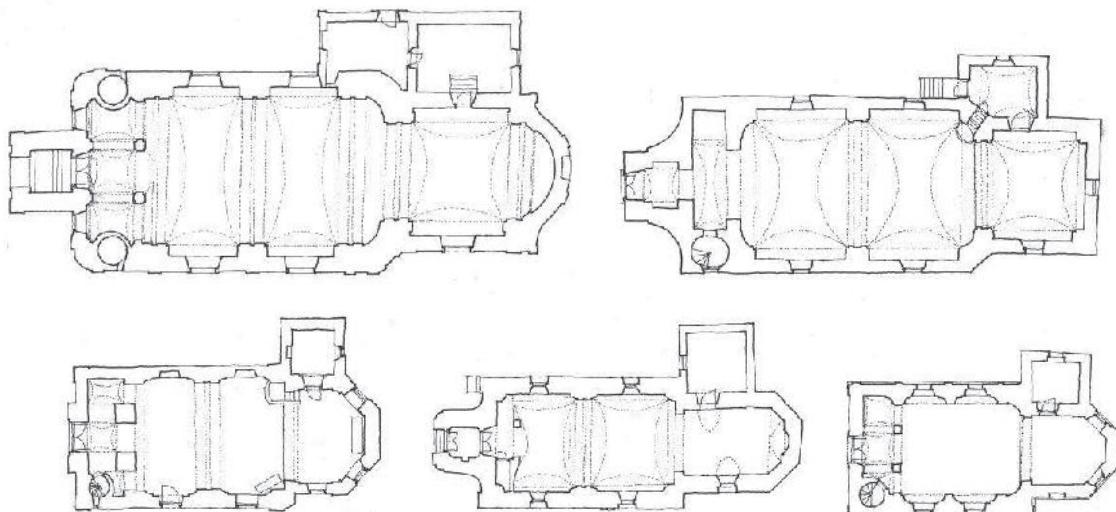

típust hozott létre, számos vidéki templom vette át megoldásait. A templom homlokzata későbarokk jegyeket hordoz, melyek előképeként a minoriták temploma említhető¹⁵¹.

Kolozsvár, evangélikus templom

A kolozsvári evangélikus templom 1816-29. között épül fel Winkler György tervei szerint későbarokk-koraklasszicista stílusban¹⁵². A templom késői építési ideje mutatja, hogy a protestáns gyülekezetek által nehezen befogadott barokk stílus éppen az ő művészeti életben él a legtovább Erdélyben.

A nagy barokk templomok hatása a XVIII. század második felében sok falusi kistemplomnál jelentkezett. Jellegzetesen barokk téralakítással épültek Zalatna (1753), Székelybő (1767), Mezősámsond (1773), Sinfalva (1774), Csíksomlyó, Szent Antal kápolna (1775), Katona (1802), Kolozs (1808), Nagyág (1809), Harasztos (1704-1818) római katolikus templomai.

38. ábra: Barokk falusi templomok Erdélyben:
Zalatna, Kolozs, Székelybő, Sinfalva, Katona. Alaprajzok M=1:500¹⁵³

Ezek közül Székelybőn jezsuita misszionáriusok tevékenykedtek¹⁵⁴, Mezősámsondon pedig ferencesek is megfordulnak 1816-73 között¹⁵⁵. Harasztoson szintén ferencesek teljesítének missziót 1765-1768 között, Sinfalván pedig 1820-24 között¹⁵⁶. A barokk építészeti formák használata is általános: a mindenütt jelen levő nyíláskeretezésekben, párkány- és lábazati profilokon túl meg kell említeni a harasztosi templom tornyán levő hegedűablakot.

¹⁵¹ Biró József 1989. 121. oldal. Biró József a templom építészeként Ugrai Lászlót jelöli meg.

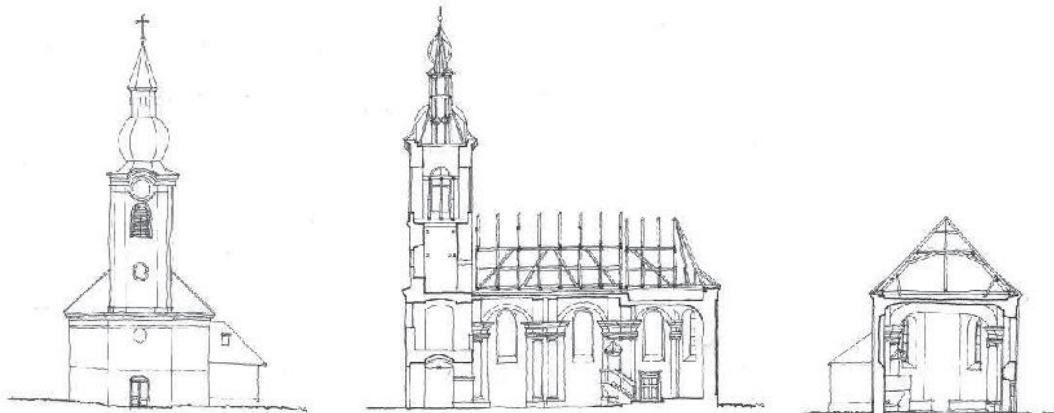
¹⁵² Biró József 1989. 122. oldal

¹⁵³ A barokk falusi templomok felmérései a „Puszta építészeti örökség felmérése és dokumentálása a Kárpát-medencében” program keretében 1997-2006. között készültek a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékén. A római katolikus templomok felméréset magam vezettem, a református és unitárius templomok felméréseben a tanszéki oktatók közül Daragó László, Fekete Csaba, Halmos Balázs, dr. Istvánfi Gyula, Rabb Péter vettek részt.

¹⁵⁴ Léstyán Ferenc 2000. I. 438. oldal

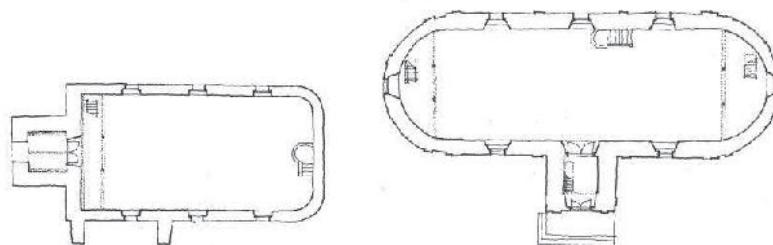
¹⁵⁵ György József 1930. 312. oldal

¹⁵⁶ György József 1930. 349-350. oldal

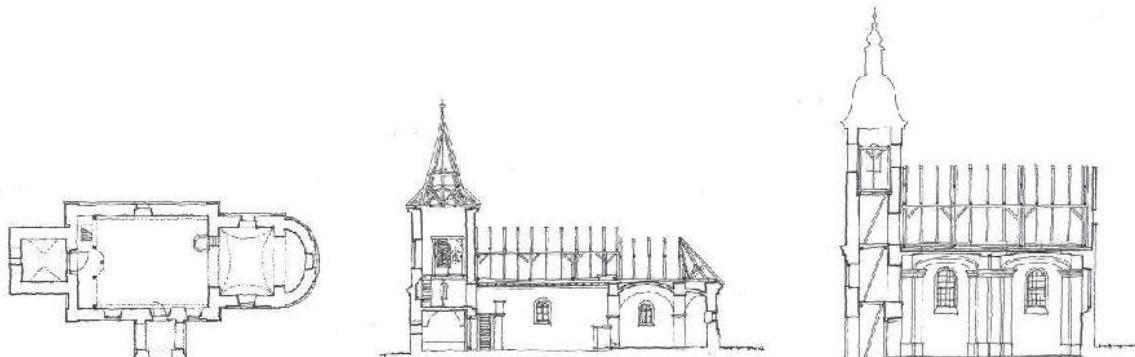
39. ábra: Barokk homlokzati formák erdélyi falusi templomon: Harasztos, római katolikus templom.
Barokk belső tér falusi templomban: Székelybő. Hossz- és keresztmetszet. M=1:500

A falusi templomok kialakításánál minden bizonnyal fontos szerep jutott a kamarai típusherceknek, és a hadi építészeknek is. A református gyülekezetek – lévén többnyire középkori templomokkal rendelkeztek – kevésbé vették át a bécsi udvar által támogatott stílust, és a tereket is inkább a saját liturgiájukhoz igazították, melynek nem felel meg a barokk tengelyessége, hanem központos térré van szükség. Jellegzetes, a protestáns templomteret tökéletesen megvalósító példa Magyarbece temploma (1780). Marosillyén (1797) a tömeggalaktás még tengelyes, de a falsarkok lekerekítésével és a szószék főtengely végén való elhelyezésével a tér a református liturgiához igazodik.

40. ábra: Barokk kori református templomok: Marosillye, Magyarbece. Alaprajz. M=1:500

Ugyanakkor minden templom rendelkezik a barokkra jellemző tengelyességgel. Marosillyén a középkori templom visszavételével egyidőben a ferencesek szervezik újjá a katolikus plébániát¹⁵⁷. Barokk jellegű térrrel épül Székelymoson (1780) református temploma, valamint Komlód (1766) szentélye, melyet csehsüveg-boltozattal fedtek.

41. ábra: Barokk jellegű tér protestáns templomokban:
Komlód. Alaprajz. Hosszmetszet. Székelymoson. Hosszmetszet. M=1:500

¹⁵⁷ Léstyán Ferenc 2000. I. 170. oldal

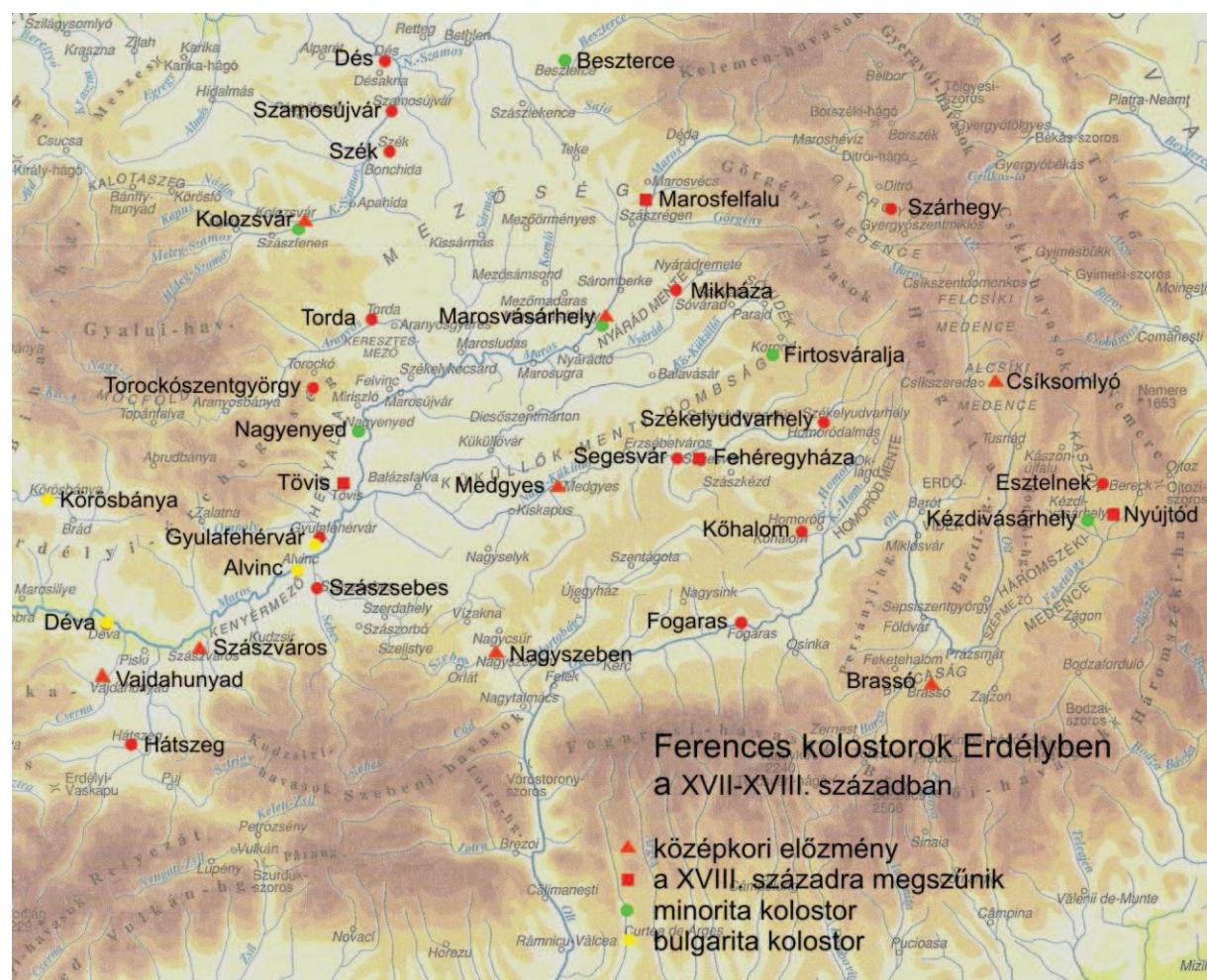
A jezsuiták által meghonosított és a ferencesek által terjesztett barokk stílus tehát a XVIII. század harmadik harmadára válik Erdélyszerte a vidéki egyházi építkezések meghatározó stílusává. Nem csupán az építészeti részletformák alkalmazása lesz meghatározó, hanem a tömeg és téralakítás is.

Barokk kori ferences építészet Erdélyben

Az Erdély területén levő; XVII-XVIII. században alapított, vagy újraalapított kolostorokat földrajzi területek szerint négy csoportba sorolhatjuk: az erdélyi szórványterületen fekvő kolostorok, székelyföldi és szászföldi kolostorok, és a történeti Erdély határán kívül eső kolostorok. Az erdélyi szórványterülethez Kolozs, Fehér, és Hunyad megyét soroltuk, Székelyföld alatt Maros, Hargita és Kovászna megye területét, Szászföld alatt pedig Szeben és Brassó megye területét, valamint Fehér, és Maros megye déli területeit értjük; és annak ellenére, hogy földrajzilag nem kapcsolódik szorosan ide, de etnikailag ide tartozik; ebben a körben tárgyaljuk Besztercét is. A történeti Erdély határán kívül eső, de jelenleg az erdélyi rendtartományhoz tartozó területek nagyjából az 1606-ban Erdélyhez csatolt területekkel (Partium) egyeznek meg, ami megfelel a mai Arad, Bihar, Szatmár, Szilágy és Máramaros megyék területével. A XVIII. században ezek nem tartoztak a szorosan vett Erdély területéhez.¹⁵⁸, ezért ezek vizsgálatára a tanulmány nem tér ki.

A kolostorokat rendtartományok szerint csoportosítva megkülönböztethetjük az obszerváns stefanita és bulgarita rendtartományok, valamint a minoriták kolostorait.

42. ábra: Ferences kolostorok Erdélyben a XVIII. században.

¹⁵⁸ Történelmi atlasz 46. oldal; György József 1930. 193. oldal

A periodizációs rajzoknál alkalmazott színek:

	XIII-XVI. sz.		XVII. sz.		1700-1710
	1710-1720		1720-1730		1730-1740
	1740-1750		1750-1760		1760-1770
	1770-1780		1780-1790		XIX. –XX sz.

Alvinc – Vințu de Jos

A katolikus élet a XVIII. század elején indul újra, amikor a török támadások elől menekülő bolgárok egy csoportja Alvincen telepszik le 1700 körül¹⁵⁹. Velük érkezik Erdélybe a bulgáriai ferences rendtartomány néhány tagja is. Kezdetben a görög-katolikus templomot használják, ám ez feszültségekhez vezet, és végül 1725-től elkezdik építeni az új templomot¹⁶⁰, mely 1729-re készül el. A kolostor mai formájában 1735-re lesz készen¹⁶¹, 1736-ban emelkedik konvent, rangra¹⁶². A kolostor 1851-ben a bulgarita rendtartomány megszűnésével a kapisztránus provinciához, majd 1900-tól az erdélyi rendtartományhoz tartozik. 1948-tól az egyházmegyéé az épület, jelenleg tanulmányi házként működik.

A település központjában, a főúttól a Maros felé eső oldalon, családi házas környezetben áll az U alaprajzú együttes. A templomhoz vezető utcában áll a görög-katolikusok temploma is.

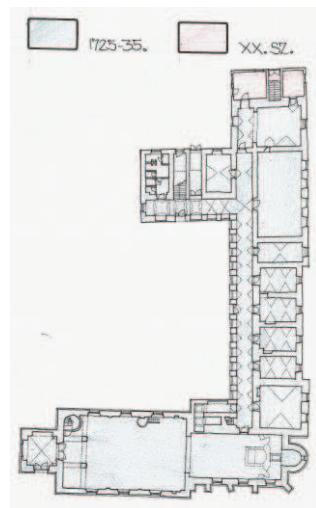
A templom kelet-nyugati tengelyű, nyugati homlokzata előtt áll a zömök, gúla alakú sisakkal fedett torony, a szentély északi oldalához kapcsolódik a kolostor.

A síkmennyezetes hajót pilaszterek tagolják, nyugati oldalán falazott pillérekre támaszkodó karzat. Megvilágítása két oldalról történik. A félkörívvel kapcsolódó szentély dongaboltozatos, a déli oldalról három félköríves ablak. Egyedi megoldás az egyenes záródású szentély végén elhelyezett félköríves térbővület, mely a bulgarita alapítással, és az itt végzett különleges liturgiával magyarázható¹⁶³. A szószék a hajó északi falán helyezkedik el, megközelítése a templom belső teréből lehetséges.

A kolostor kéttraktusos, a földszinten fiókos dongával fedett folyosó és dongaboltozatos cellák. A szentély melletti első helyiség a sekrestye a XVIII. századi berendezéssel. A keleti szárny északi végén helyezkedik el a konyha, mellette a síkmennyezetes refektórium. Az emeleti helyiségek és a folyosó is síkmennyezetes.

A templom és a kolostor épülete egyszerű, építészeti díszítés sehol sem látható. Az ablakok egyszerű vakolatkeretesek, a templomhajót tagoló pilaszterek barokkos fejezettel épültek. Szép asztalosmunkák a karzatra vezető lépcsőnél, valamint a lépcsőház emeleti bejáratainál elhelyezett ajtók. Az egyetlen köifaragvány az udvar közepén álló kút kávája.

Az udvaron több, valószínűleg a Martinuzzi-kastélyból származó középkori, illetve reneszánsz faragvány.

43. ábra: Alvinc,
ferences kolostor.
Alaprajz M=1:1000

¹⁵⁹ György József 1930. 134. oldal

¹⁶⁰ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül

¹⁶¹ Rusu, Adrian Andrei 2000. 281. oldal

¹⁶² György József 1930. 135. oldal

¹⁶³ Kovács András: 1993. a 14. oldal

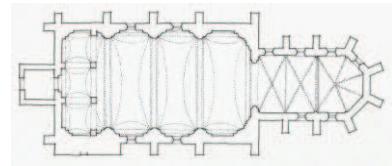

A zömök torony kétemeletes, egyetlen vékony párkánytagozattal osztott. Az oldalsó homlokzatok tagolatlanok, a szentélynél támpillérek tagolják. A kolostor udvari homlokzatán a földszinten félköríves ablakok sorakoznak, az emeleten minden második axisban egyenes záródású nyílás. Ez közeli rokonságot mutat a szintén bulgariták által alapított dévai kolostor homlokzatával. A külső homlokzatokat egyenletesen kiosztott egyenes záródású, kókeretes ablakok tagolják, melyek közül a refektórium ablakai nagyobbak, és kiosztásuk is sűrűbb.

Az 1927. előtti felvételeken a templom formája teljesen megegyezik a maival. A kolostorépület északi végéhez csatlakozó félnyeregtetős épületrész azonban még nem épült meg. A maitól eltér a kolostor tetőformája is: a keleti homlokzat síkváltásait figyelmen kívül hagyó mai tetőidom helyén egy mozgalmasabb, az alaprajzi elrendezést hívebben követő fedélszék állt. Az épületben 1990 óta a Pongrácz Szent István tanulmányi ház működik, a szerkezetek állapota kielégítő.

Beszterce - Bistrița

A XIV. század elején a domonkosoknak van templomuk, ōket azonban 1543-ban elűzik. A katolikus restauráció során 1717-ben a romos épületet a piaristák kapják meg, majd anyagából 1780 körül építik új templomukat és rendházukat.

Az 1260-as években, Erdélyben először már ferencrendi kolostor is van. A XVI. században a domonkosokkal együtt a ferenceseket is elűzik, a templomot csak 1724-ben kapja vissza a rend minorita ága. Az épületet a XX. század elején a görög-katolikus egyház veszi át¹⁶⁴, jelenleg ortodox templomként működik¹⁶⁵.

44. ábra: Beszterce, volt minorita templom.
Alaprajzi vázlat

A templom a középkori belváros északkeleti végén helyezkedik el, tömegelrendezése követi a hagyományos, középkori városi szerzetesi templomokét: a poligonális szentélyzáródást követő nyeregtetős szentély, és magasabb, szintén nyeregtetővel fedett hajó, melynek nyugati végén barokk huszártorony helyezkedik el.

A hajót a XVIII. században a minorita templomokra jellemző módon négyszakaszos csehsüveg-boltozattal újra boltozzák. A poligonális záródású szentélyben megmaradt a csúcsíves, bordás boltozat¹⁶⁶. A belső falfelületeket teljesen beborítják az ortodox egyház szentjeinek falképei. A szentélyben a második boltszakasznál az ikonosztáz zárja le a teret.

A hajó belső terét meghatározó pilaszterek, azok fejezetei, a csehsüveg-boltozatok jellegzetesen a barokk kor termékei. A teljes külső tömegek egységes barokk párkány fut körbe.

A hajó homlokzata gótikus jegyeket mutat. A főhomlokzaton mérműves ablakok, az oldalhomlokzatokat támpillérek tagolják. A szentély homlokzatán a kerci ciszterci műhely befolyása érezhető.

A templom és a hozzá kapcsolódó kolostor jó műszaki állapotban van, felújítása a közelmúltban¹⁶⁷ történettött meg.

¹⁶⁴ Léstyán Ferenc 2000. I. kötet. 71. oldal. Az 1724-es adatot megerősíti GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül.

¹⁶⁵ A 2006. áprilisi bejárás alapján.

¹⁶⁶ Rusu, Adrian Andrei 2000. 71. oldal. Az itt közölt adatok alapján sikeres az épület méreteinek körülbelüli rekonstruálása is.

¹⁶⁷ 2006. áprilisi bejárás adata.

Borszék – Borsec

Borszéken a beteges rendtagok pihenése céljából épül ferences rendház 1887-ben. 1925-ben a rend eladja az épületet¹⁶⁸.

Brassó - Brașov

1323-ban Domonkosok telepednek le a városban, ekkor építik templomukat is. A XVI. század elején a ferenceseké lesz a templom¹⁶⁹, majd hosszú ideig üres, illetve raktárnak használják. 1711-ben ismét ferencesek veszik birtokba, majd 1718-tól a jezsuiták gondozzák. 1776-ban lebontják¹⁷⁰, és helyére 1782-re új, barokk plébániatemplomot építenek.

Ferencesekről legkorábban 1506-ból tudunk¹⁷¹, őket 1530-ban elűzik a lutheránusok. A ferencesek temploma szintén középkori eredetű, a reformáció előtt a ferences apácák temploma volt. 1713–18 között a jezsuiták használják, de ekkor leég. 1718-ban térnek vissza a ferencesek, 1724-re épül meg¹⁷² a templom boltozata és a kolostorépület¹⁷³.

A templom és a kolostor Brassó központjától keletre, belvárosias, sűrű beépítésű területen, kelet-nyugati, utcával párhuzamos tengellyel, zárt sorú beépítésben áll, bejárata egy kapualjon át közelíthető meg. Az L alakban hozzá csatlakozó kolostor bejárata a mögötte levő, párhuzamos utcáról nyílik.

A hajó házak fölé emelkedő nyugati homlokzatán íves gúlasisakkal fedett huszártorony. A templom belső tere fiókos dongával fedett¹⁷⁴.

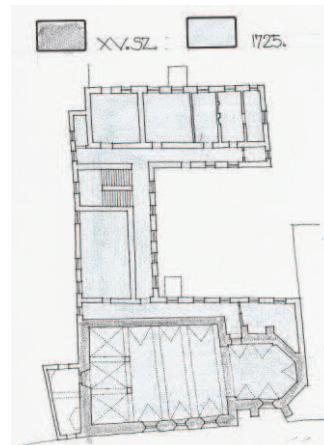
Az épület középkori eredetére utaló részlet az utcai homlokzaton levő befalazott csúcsíves nyílás.

A templom oldalhomlokzatával fordul az utca felé. Az egyszerű párkánnyal lezárt homlokzaton korábbi nyílások leszűkítésével alakították ki a mai ablakokat. A szentély falát támpillérek erősítik.

A kolostor külső és belső homlokzatai tagolatlanok. Az udvari ablakok a földszinten és az emeleten egyaránt fehér vakolatkerettel hangsúlyozottak.

Boros Fortunát könyvében az épület belső udvaráról közöl egy képet; erről megállapítható, hogy az ablakok vakolatkeretei ekkor még nem voltak meg.

A Siebenbürgische Städte¹⁷⁵ című könyv Brassót észak felől mutató ábráján a kép bal alsó sarkában látható templommal azonosíthatjuk a ferencesek templomát. Az épület itt a városfalon kívül, egymagában, kolostor nélkül, palánkkal körülvéve látható. A hajón négy, a

45. ábra: Brassó,
ferences kolostor.
Alaprajzi vázlat

¹⁶⁸ György József 1930. 138. oldal

¹⁶⁹ www.hhrf.org/gyrke 2004. május szerint a ferencesek letelepedésének ideje 1507.

¹⁷⁰ www.brasso.ro 2004. május szerint a templom lebontásának ideje 1766.

¹⁷¹ György József 1930. 138-146. oldal

¹⁷² GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül. Orbán Balázs 1873. VI. 256. oldal szerint a ferencesek 1713-ban veszik át a templomot a jezsuitáktól.

¹⁷³ Léstyán Ferenc 2000. I. 36-43. oldal. Léstyán szerint a ferencesek visszatérése a városba 1824., de a templom stílusjegyei és az egyéb adatok (melyeknek három számjegye közel áll a fenti évszámhoz) alapján ezt sajtóhibából adódó eltérésnek tekinthetjük. Az 1725-ös adatot a levéltári forrás is megerősíti.

¹⁷⁴ A 2004. júniusában tartott bejárás során sajnos nem sikerült bejutni az épületbe, így a belső térről csupán a Rusu, Adrian Andrei 2000. 82. oldalán közölt alaprajzi vázlat, valamint a templom kapujára függesztett képeslap alapján van információink.

¹⁷⁵ Makkai László 1940.

szentélyen két ablak nyílik, a kapuval és két ablakkal megnyitott nyugati homlokzat felett megvan a huszártorony. A templom északkeleti oldalán temetőt mutat a rajz.
Az épület állapota kielégítő.

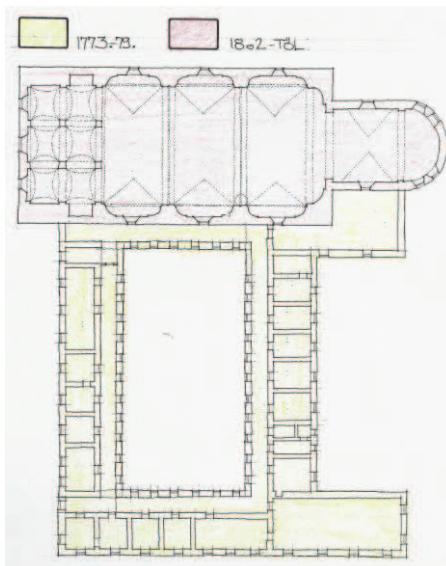
Csíksomlyó – Sumuleu Ciuc

Ferencesekről legkorábban 1352-ből tudunk, amikor innen gondozzák a moldvai katolikusokat. A középkori templom 1400 körül épül. Az obszervancia megjelenésekor Hunyadi János segítségével bővül a templom 1442-ben. A kolostor 1444-ben kap búcsúengedélyt, a templom 1448-ra készül el, Sarlós Boldogasszonynak tiszteletére szentelik. A kolostor keleti szárnyát szárhegyi Lázár Balázs építette ki 1506 körül. 1530. körül épül a hajó nyugati (?) oldalán Szent Ferenc tiszteletére szentelt kápolna. 1649-ben újabb kápolnával bővíti Domokos Kázmér. 1553-ban tatár betörés, 1601-ben Székely Mózes dúlya fel a kolostort. Az 1640-ben megalakuló Szent István királyról nevezett erdélyi ferences rendtartománynak Csíksomlyó a szellemi központja. A frissen felújított templomot és zárdát 1661-ben ismét török támadás pusztítja. Ezt követően ismét felújítják az épületet, az orgona 1664-re készül el, a templom szentelésére 1682-ben kerül sor. 1694-ben a kolostor Nizet Ferenc szerzetes vezetésével ellenáll a török betörésnek¹⁷⁶. 1675-ben Kájoni János alapít nyomdát a kolostorban.

A középkori kolostor a XV. században épül, a mai épületben csupán két másodlagosan befalazott kőkeret őrzi az emlékét. A mai kolostorépületet 1773-79 között emelik¹⁷⁷.

A rossz műszaki állapotban levő középkori gótikus templom a búcsújárók növekvő tömege miatt a XIX. századra kicsi lesz, ezért 1802-ben lebontják és Schmidt Konstantin tervei szerint a mai templomot építik helyére¹⁷⁸. A tornyok 1830-ra készülnek el, a diadalív felirata szerint 1834-re épül meg; a kórust 1831-ben építi Pfeifer Antal gyergyói építőmester. A templom teljes befejezésére 1876-ban kerül sor, ekkor szenteli fel Fogarassy Mihály a nagy tekintélyű erdélyi püspök. A berendezések nagy részét Papp Miklós brassói festő, szobrász készíti¹⁷⁹. A berendezés legértékesebb darabja a késő-középkori Madonna-szobor.

Az első temetés említése 1686-ból való, a legkorábbi kripta tehát még a középkori templom alatt volt, későbbi kiépítése 1732-re tehető, bővítése 1838-ban történik¹⁸⁰. A középkori templomot a leírások szerint fal vette körül, ennek maradványai ma is megtalálhatók a burkolat alatt¹⁸¹.

46. ábra: Csíksomlyó, ferences kolostor. Alaprajzi vázlat
A kolostor Nizet Ferenc szerzetes vezetésével ellenáll a török betörésnek¹⁷⁶. 1675-ben Kájoni János alapít nyomdát a kolostorban.

¹⁷⁶ György József 1930. 150. oldal. A csíksomlyói kolostor történetét közli Orbán Balázs 1873. II. 12-21. oldal is.

¹⁷⁷ www.ofm.ro. 2003. május

¹⁷⁸ Lestyán Ferenc I. 246-247. oldal

¹⁷⁹ Csíksomlyó 1993. 4-10. oldal alapján: A Szent Ferenc oltár képét Csűrös József kolozsvári képíró festi 1838-ban; a Szent Anna, a Keresztelő Szent János, a Szent Erzsébet, a Nepomuki Szent János és a Szent Antal oltár képeit Papp Miklós készíti. A Kortonai Szent Margit oltárkép festője ismeretlen. A szószék szintén Papp Miklós alkotása, 1835-ben készül. A szentély stalluma 1847-re lesz készen. A főoltár készítésének ideje 1848. A templom organája 1931-ből való.

¹⁸⁰ Csíksomlyó 1993. 9. oldal

¹⁸¹ Orbán Ferenc 2006.

A középkori templomról fennmaradt ábrázolás szerint¹⁸² a többi XV. századi ferences templomhoz hasonló elrendezéssel épült. Nyeregetős hajójához keskenyebb, hosszú szentély csatlakozott. Falait tágabb merevítették, közöttük csúcsíves, mérműves ablakok helyezkedtek el. A torony a szentély és a hajó csatlakozásánál, a déli oldalon állt. Bejárata kettős zarándokkapuként épült. A kolostorépület a maihoz hasonlóan a templom déli oldalához csatlakozott.

Csíkszeredától kelet felé a Somlyó hegy lábánál áll a ferences kolostor. A templom toronypárja tiszta időben Felcsík minden pontjáról látható. A kolostortól a kálvária (Krisztus-hágó) vezet a Kis-Somlyó tetejére, ahol a Salvator kápolna áll. Innen a nyeregebe leereszkedve láthatjuk meg a Makovecz Imre által tervezett Hármashalom-oltárt, amelynél évente a százezres tömeget befogadó pünkösdi ünnepi szentmise zajlik. A Kis-Somlyó oldalában Szent Antal barokk kápolnája áll.

Az épületegyüttes tömegének messziről látható, uralkodó motívuma a két nyugati torony. A templom keletelt tömege nyeregetős, a szentély záródása sokszögű. A templom déli részéhez csatlakozik a nyújtott téglalap alaprajzú udvart körülölelő kolostorépület.

Kéthajós csehsüveg-boltozatos előcsarnok. A belső tér három szakaszos kettős hevederekkel tagolt fiókos dongával fedett, a teret összetett kerestmetszetű félpillérek tagolják. A boltozat hangsúlyos, gazdag koronázótaggal kialakított háromrésztes párkányra támaszkodik. Nagy méretű, félköríves záródású, felettük fekvő ellipszis alakú ablakok. A pillérek közötti térbővületekben mellékoltárok. A diadalív félköríves. A szószék a kolostor felőli, déli oldalon, az utolsó pilléren van, a kolostor emeleti folyosójáról közelíthető meg. A szentély ugyancsak fiókos dongával fedett, az apszis alaprajzi formája fél tizenkétszög. Itt áll a főoltár a kegszoborral.

A kolostor az udvar felől futó folyosóból és az erre felfűzött helyiségek sorából áll. A folyosó a földszinten és az emeleten egyaránt élkeresztboltozatos. A földszinti helyiségek szintén boltozottak.

A templom legszebb későbarokk részlete a belső párkányprofil.

A főhomlokzaton a kissé előreugró két torony közötti falmezőt pilaszterek osztják három függőleges mezőre. A lábazatszerűen kialakított földszinten nyílik a hármas kapuzat; a középső kapu keretezése timpanonos. Az osztópárkány feletti részen a tornyok homlokzata vízszintesen sávozott; a homlokzatot öt darab félköríves ablak töri át. A középső axist ovális ablak is hangsúlyozza. A háromrésztes, attikás főpárkány felett emelkedik a homlokzat második szintje: a főtengelyben félköríves fülkében Madonna-szobor, mellette négy fekvő ellipszis alakú ablak. A szintet lezáró párkány középen timpanonos. A tornyok felső szintjét pilaszterek keretezik, a párkány középső szakasza ívesen kiemelt. Az oldalhomlokzatokat lizénák tagolják.

A kolostor külső homlokzatain osztópárkány. A nyugati és a keleti szárny ablakai vakolatkeretesek. A belső homlokzatok a szárhegyi kolostor udvari homlokzataira hasonlítanak, mivel az valószínűleg korábbi, azt tekinthetjük építészeti előképének. A földszinten félköríves ablakok törik át a homlokzatot, az emeleten nagyobb, elszedett pillérekre támaszkodó boltíves nyílások, egyedül a déli szárny emeletén láthatók egyenes záródású, vakolatkeres ablakok.

Az épületegyüttes legérdekesebb szerkezete a templomhajó feletti fadonga. A 16 és fél méteres feszta miatt szerkezeti problémát okozott volna falazott boltozat építése, ezért alkalmazták ezt a szerkezetet. A téglaboltozat jelentős oldalnyomás- és súlynövekedést is okozna, fadonga alkalmazásával a függőleges tartószerkezetek is karcsúbbakká válhattak. A donga tartószerkezete a körülbelül két méterenként elhelyezkedő, könyökfákkal merevített trapéz alakú keret, melyen hosszirányban négy-négy gerenda fut végig. Ezekre vannak ferde

¹⁸² Keöpeczi Sebestyén József rajza. A kegytemplom előcsarnokában látható képen.. Nyomtatásban közli: P. Benedek Fidél 2000. 170. oldal

rudakkal felkötve a donga ívét kiadó méterenként elhelyezett deszkaívek. A szerkezet hosszirányú merevítését andráskeresztek biztosítják. A donga felülete tetőléc méretű elemekből készült, melyet alulról nádvakolat, felülről pedig helyenként már hiányos tapasztás takar. A donga felett 18 méteres fesztaivra szerkesztett négyzetes barokk fedélszék áll.

Az archív ábrázolások¹⁸³ alapján a templom eredeti formájában áll, a kolostor emeleti folyosója azonban korábban nyitott volt, a folyosó árkádiveit utólag falazták be.

A templom és a kolostor a rendeltetésének megfelelően működik, az épületet folyamatosan karban tartják, gondozzák; állapota jó.

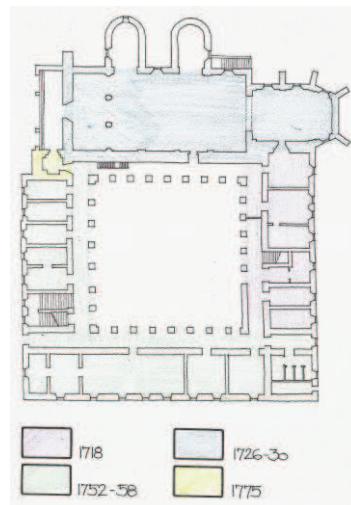
Dés - Dej

A ferencesek 1703-ban kezdik meg missziójukat Désen, az első szerzetes Lamprich Imre az egykori ágostonrendi kolostor egy még álló helyiségeiben misézik. 1713-ban Weiner Konrád¹⁸⁴ sövényből négy cellát és egy új kápolnát épít¹⁸⁵. A kolostor 1718-tól épül, először a keleti szárny földszinti része készül el¹⁸⁶. A templom építésének kezdete 1726¹⁸⁷. A szentély egy évvel később már áll, sőt ekkor már a kriptába is temetkeznek. 1730-ra épül fel a templom¹⁸⁸, a torony azonban csupán 1775-re készül el. Az északi oldal kápolnája 1762-re lesz kész¹⁸⁹.

A kolostorépület déli szárnya 1752-55 között épül, a refektórium 1755-re lesz készen¹⁹⁰. A nyugati szárny 1758-60-ból való. A levéltári forrás szerint a templom, illetve a kolostor 1718-60 között épül¹⁹¹. A templom alatti kripta 1726-ban készül, külső bejáratát 1807 körül nyitják¹⁹². A kolostor a rend legújabbkori történetében is fontos szerepet játszik: itt van az egyik kényszerlakhely 1952-ben.

A kolostor Dés főterének keleti házsora mögött áll. A templom nyeregetős tömegének déli oldalához csatlakozik a négyzetű udvart körbezáró kolostor. A négyzetes hasábon álló nyolcszög alaprajzú torony a templom északi homlokzatának nyugati sarán áll.

A főhomlokzaton nyitott előcsarnok, innen lépünk a keresztboltozatos karzataljba. A belső tér fiókos dongával fedett, a hajót hangsúlyos ión pilaszterek szakaszolják, felettük golyvázott koronázópárkány, rajta korinthoszi pilaszterpárok támasztják a boltvállakat. Félköríves diadalív, a szentély fiókos dongával fedett tere a nyolcszög három oldalával záródik. A keleti oldalon két félköríves, fiókos dongával fedett kápolna; a nyugati oldalon az emeleti folyosóról

47. ábra: Dés, ferences kolostor. Alaprajzi vázlat.

¹⁸³ Orbán Balázs 1853. II. belső borító és 14. oldal, KÖH fotótár, P. Benedek Fidél 2000. 57. oldal, Boros Fortunát 1943. 19., 21., 27., 29. és 104. oldal.

¹⁸⁴ Az első, végleg letelepedő szerzetes neve Rusu, Adrian Andrei 2000. 127. oldal szerint Weiner Konrad és 1713-tól működik a városban, Lestyán Ferenc 2000. 1712-re teszi az időpontot, a szerzetes nevét pedig Verner Komád-ként említi. A www.ofm.ro honlapon a barát neve Verner Konrad-ként szerepel. György József 1930. 192. oldal szerint szintén Weiner Konrád a szerzetes neve.

¹⁸⁵ György József 1930. 193. oldal

¹⁸⁶ György József 1930. 193. oldal

¹⁸⁷ P. Benedek Fidél 2005. 105-106. oldal szerint utalás van rá, hogy a templom tervezője P. Demjén Gábor házfőnök. Lestyán Ferenc 2000. II. 470. oldal

¹⁸⁸ György József 1930. 194. oldal

¹⁸⁹ Rusu, Adrian Andrei 2000. 126-127. oldal

¹⁹⁰ György József 1930. 195. oldal, de ugyanez az adat szerepel Rusu 127. oldalon is

¹⁹¹ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül

¹⁹² György József 1930. 203. oldal

megközelíthető szószék. A templomot tömegelrendezése, furcsa arányú építészeti részletei miatt Biró József „meglepő s különös zamátú” épületnek nevezi¹⁹³.

A kolostorban XVIII. századi kőlap-burkolat és gerendásfafödém.

Az épület jelenleg eredeti funkciójának megfelelően a ferences rend kolostoraként működik.

Déva - Deva

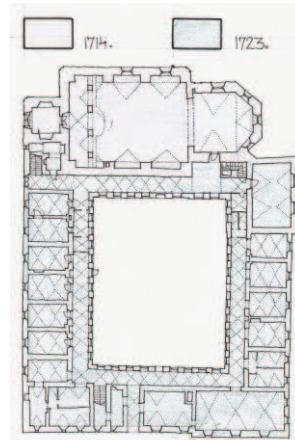
1710-ben bulgarita ferencesek telepednek le Déván¹⁹⁴. A bolgár katolikusok a törökök zaklatása miatt menekülnek észak felé, 1700 körül érkeznek Olténiába, majd átkelnek a Kárpátokon. A református Erdélyben az osztrák katonaság oltalmában tudnak megtételepedni; kinestári igazgatás alatt álló katonai központokban telepítik le őket (Alvincen, Gyulaféhérvárott és Déván)¹⁹⁵. Itt előbb kápolnát építenek, majd 1723-24-ben¹⁹⁶ templomot. Az új templom építésére az engedélyt 1714-ben a rend madridi nagykáptalanján kapják meg¹⁹⁷. Ugyanekkor emelik konvent rangra a rezidenciát, és teszik meg az erdélyi bulgarita provincia központjává. A templom teljesen 1731-re készül el¹⁹⁸. Később, 1762-66 között az egész templomot valószínűleg árvíz okozta szerkezeti károsodások miatt a mai formájában újjáépítették¹⁹⁹. Az 1724-es és 1762-es évszámokat a diadalív bemeszelt kronosztichonja is megerősíti²⁰⁰. A kolostor 1851-ben a Magyarországi Kapisztrán Szent Jánosról nevezett provinciához, 1900-ban pedig az erdélyi rendtartományhoz csatolják.

1992-ben iskola nyílik szórvány-gyermekek részére, Magyarok Nagyasszonya Kollégium néven, melyet a Szent Ferenc Alapítvány működtet. Részét képezi az állami iskolának. A vidéki gyermekek a kolostor kollégiumában laknak.²⁰¹

Az épület a központtól nyugatra, a vasútállomás közelében, a várost átszelő főút déli oldalán egy blokkházas lakótelepen helyezkedik el.

A tömeg északi oldalán áll a templom, a torony a homlokzati sík elé húzva, a szentély sokszög záródású. Déli oldalához kapcsolódik a kvadrum, melyet három oldalról vesznek körül épületszárnyak. A keleti oldalon a sekrestye, a délin pedig a refektórium ugrik ki a fő tömegből.

A hajó fiókos dongával fedett, a térbe mélyen benyúló pilaszterek osztják három szakaszra. A nyugati boltmező felét foglalja el a négy pillérre támaszkodó élkeresztboltozatos orgonakarzat. A diadalív félköríves, a szentély szintén fiókos dongával boltozott. A kórus

48. ábra: Déva,
ferences kolostor.
Alapraiz M=1:1000

¹⁹³ Biró József 1989. 119. oldal

¹⁹⁴ Rusu, Adrian Andrei 2000. 128. oldal 42 családra teszi a Déván letelepedő bolgárok számát.

¹⁹⁵ Kovács András: 1993. a 2. oldal

¹⁹⁶ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül, Rusu, Adrian Andrei 2000. 128. oldal szerint a kolostor építésére 1725-31 között kerül sor.

¹⁹⁷ Kovács András: 1993. a 4. oldal

¹⁹⁸ Rusu, Adrian Andrei 2000. 128. oldal; György József 1930. 204. oldal szerint a kolostor konvent rangra emelésének ideje 1714., tehát ezt megelőzően kellett felépülnie. Ugyanitt a templom építésének kezdeteként 1723. szerepel, viszont a templom befejezése szerinte csupán 1776.

¹⁹⁹ Kovács András: 1993. a 4. oldal. Kovács András szerint a templomot a talajvíz miatt kellett újjáépíteni, valószínűbbnek tartom azonban, hogy a Maros egyik nem ritka áradásáról lehet szó.

²⁰⁰ Kovács András: 1993. a 5. oldal. GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül: a levéltári forrásban 1728-60 szerepel az épület építésére vonatkozóan; ez nagyjából lefedи a fenti időszakot.

²⁰¹ www.hhrf.org/gyrke 2004. május

eredetileg hosszabb lehetett, alaprajzi formája az alvincihez hasonlíthatott²⁰²; mai formája az 1760-as években alakult ki. Színvonalasak a templom berendezései, az oltárok és a szószék, mely a hajóból közelíthető meg.

A kolostor épületszárnyai kéttraktusosak, az udvar felől körben keresztboltozatos folyosó, erre fűzve ugyancsak fiókos dongával fedett helyiségek. A szentély mellett, a keleti szárny északi végén található a sekrestye. A felette levő helyiségből befalazott ajtó nyílik észak felé, ami arra utal, hogy ezen a részen a kolostornak és a templom szentélyének valamilyen kapcsolata lehetett²⁰³. Az épület délkeleti sarkán elhelyezkedő, korábban boltozott refektórium ma síkmennyezetes. Mellette a déli szárnyban lehetett a konyha. Az emeletre vezető fő lépcsőház szintén a déli szárnyban helyezkedik el.

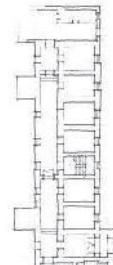
A templom nyugati homlokzati síkja előtt áll a zömök, négyzetes alaprajzú torony, melyet osztópárkányok tagolnak öt szintre. minden szinten félköríves ablakok. A földszint feletti osztópárkány a templom falán is körbefut. A kolostor külső homlokzatai egyszerű hálós tagolásúak, az egyenes záródású, keretezés nélküli ablakok kiosztása egyenletes. Az udvari homlokzatok földszinti részén félköríves ablakok, felettük felezett tengelytávolsággal egyenes záródású nyílások. A templom melletti folyosón három nagy méretű félköríves nyílás. Az udvari homlokzatok kialakítása hasonló az alvincihez, amelyben a dévai kolostor építészeti előképét láthatjuk.

A templom főhomlokzatáról Boros Fortunát is közöl képet. A mai állapottal összevetve – a könnyűszerkezetes előtetőt kivéve – semmilyen jelentős eltérés nem látható.

Az épületet a kilencvenes évek végén a pusztulás széléről hozták vissza, amikor a rend visszakapta. A templom és kolostor felújításában hatalmas érdemeket szerzett Böjté Csaba szerzetes, akinek kezdeményezésére az egész épületegyüttes felújításra került. Jelenleg az árva gyerekeket gondozó Szent Ferenc Alapítvány működik az épületben.

Esztelnek - Estelnic

1676-80 között érkeznek Somlyóról az első ferencesek, akik ellen a protestáns lakosság a – zárdát csupán Somlyón és Mikházán engedélyező – törvényre hivatkozva fel is lázad, a katolikus főurak azonban oltalmukba veszik a barátokat. Először sövényből építenek kis házat, majd 1696 után kőből építik át, ekkor kap rezidencia rangot. A letelepedésre vonatkozó adatokat a levéltári forrás is megerősíti²⁰⁴. A templom építése a középkori kápolna felhasználásával 1710-ben kezdődik, a szentelésre 1729-ben kerül sor. P. Benedek Fidél szerint a templom tervezője Demjén Gábor házfönök lehetett²⁰⁵. A rezidencia 1721-ben kap konvent rangot²⁰⁶. A zárda déli szárnya 1743-50 között épül²⁰⁷. 1891-ben, majd 1902-ben az épületet renoválják, de az 1921-es tűzvészben végervényesen megrongálódik az épület²⁰⁸. A

49. ábra: Esztelnek, ferences kolostor. A jelenlegi kolostor alaprajzi vázlata

²⁰² Kovács András: 1993. a 14. oldal

²⁰³ Kovács András: 1993. a 14. oldal

²⁰⁴ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül 1684-et és 1696-öt említ. György József 1930. szerint a kolostor kőből való kiépítése 1690-ben történik. Valószínűnek tartom azonban, hogy a levéltári anyagban szereplő szám (mely olvasható lenne 0-nak is, a szövegen szereplő többi számmal összehasonlítva azonban látható, hogy az évszám 1696) téves olvasatából fakad. Az 1690-es (szerintem téves) adatot veszi át Rusu, Adrian Andrei 2000. 134. oldal is. Az esztelneki kolostor építéséhez lásd még P. Benedek Fidél 2005. 102-105. oldal.

²⁰⁵ P. Benedek Fidél 2005. 105. oldal. Annyit elfogadhatunk, hogy Demjén Gábor házfönöksége idején kerül sor a templom építésére. Később, amikor Désre kerül, ott is építkezésekbe kezd, ahol Benedek Fidél szerint utalás történik rá, hogy ő a templom tervezője is. Az utalás forrását sajnos a tanulmány nem jelöli meg.

²⁰⁶ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül. Rusu, Adrian Andrei 2000. 134. oldal szerint a kolostori rangra emelkedés időpontja 1723, a levéltári adat azonban ezt nem támasztja alá.

²⁰⁷ P. Benedek Fidél 2005. 108. oldal szerint 1743-1750 között a keleti szárny épül.

használhatatlan templom helyett az épülettől távolabb szükségkápolnát építenek, majd 1980-ban templommá bővítik²⁰⁹. Jelenleg az egykori kolostornak csupán a keleti szárnya áll, ezt használják a szerzetesek.

A Keleti-Kárpátok lábánál fekvő település északi részén áll a ferences kolostor megmaradt része. Tőle délről helyezkedett el a templom szentélye. Az egykori épület négyzetű kerengőudvart zárt közre.

A kolostorépület kéttraktusos, a nyugati (egykori udvar felőli) oldalon síkmennyezetes folyosó, erre fűződnek fel a cellák. Az épület közepe táján helyezkedik el a lépcsőház, melyet valószínűleg utólag, a kolostor többi szárnyának leéğése után építettek. Az épület déli végén két fiókos dongával fedett helyisége található, jelenleg konyha és étkező, korábban a sekrestye és annak előtere volt, innen nyílt a templom szentélye. Az egyik falfülkében levő szekrény valószínűleg még a sekrestye berendezéséhez tartozott.

A kolostor főhomlokzata – az egykori hátsó, gazdasági oldal – egyszerű, osztás nélküli. A földszinten tömzsibb, az emeleten nyújtottabb arányú egyenes záródású ablakok. A déli kiugró tömegrészen félköríves nyílású fedett előterből nyílik a bejárat. A hátsó, azaz egykori udvari homlokzat egységét a hozzáépített félnyeregtetős tömegrészük bontják meg. A homlokzatra félköríves, vakolatkeretes ablakok néznek, ez a struktúra a csíksomlyói kolostor udvari homlokzatának földszinti részével mutat rokonságot.

A Boros Fortunát könyvében látható fénykép még a teljes együttest ábrázolja nyugat felől, ahonnan a főbejárat is nyílt. A kolostor homlokzata itt is egyszerű, tagolatlan, az egyenes záródású ablakok vakolatkeresetei. A templom tömege kontyolt nyeregtetővel fedett, a főhomlokzaton hangsúlyos vízvetős párkány uralkodik. A bejáratot nyeregtetős portikusz védi. A déli homlokzatot támpillérek támasztják, amiből arra következtethetünk, hogy a belső tér esetleg boltozott lehetett. A torony a hajó közepe táján, az északi oldalon állt, a kolostor folyosója felett, ahogy az Orbán Balázs könyvében közölt metszeten²¹⁰ is jól látható. A szentély alatt kripta is volt, megközelítése a templom déli oldalán levő kertből történt²¹¹. A templomhajó hossza 24,30 méter, szélessége 11,20 méter volt. A szentélyel együtt 36 méter hosszú volt az épület²¹².

A kolostorépület állapota elfogadható. Az épületet lakják, folyamatos karbantartása többé-kevésbé megoldott.

Firtsováralja - Firtusu

A településen középkori plébániáról nincs adat. A településtől északra emelkedő dombon a XII. századtól áll erődítés, mely a tatárjárás során megsérül és elveszíti hadi jelentőségét; romjai – köztük a XIII. századi 35 lépés hosszú, 7 lépés széles, 6 lépés széles félköríves záródású várkápolna egy-másfél méteres magasságban álló falai – azonban a reformáció utáni időkig állnak. A középkori épületeket az 1958-ban végzett ásatások táriják fel²¹³.

1725-ben Atyahai István gyergyói főesperes épített kápolnát a várban²¹⁴. Ezt 1737-ben minoriták kapják meg, akik a régi épületmaradványok részbeni felhasználásával rendházat építenek. A valószínűleg fából²¹⁵ – nem tartós anyagból – épült kolostort 1783-ban vihar

²⁰⁸ György József 1930. 208-209. oldal, Lestyán Ferenc 2000. I. kötet 104. oldal. P. Benedek Fidél 2005. 108. oldal szerint 1743-1750 között a keleti szárny épül.

²⁰⁹ www.hhrf.org/gyrke 2003. május

²¹⁰ Orbán Balázs 1873. II. 115. oldal

²¹¹ Balázs Jenő P. Aba szerzetes elmondása alapján. 2004. június.

²¹² P. Benedek Fidél 2005. 106. oldal

²¹³ Lestyán Ferenc 2000. I. 301. oldal

²¹⁴ Rusu, Adrian Andrei 2000. 138. oldal szerint a kápolna fából épült.

²¹⁵ Orbán Balázs 1873. 126. oldal közli a firtosi vár alaprajzát, ennek a közepén jelöli meg a kápolnát. Orbán szerint a kolostor fából volt és ezért nyomtalanul el is tünt.

rongálja meg, a szerzetesek Etédre, onnan Árcsóra, majd a marosvásárhelyi zárdába költöznek. A firtosi kolostor azóta lakatlan, a várrom csupán néhány falmaradványból áll.

Fogaras – Făgăraș

A ferencesek 1735-ben kapnak telket Boér Józseftől, melyen 1737. április 22-én rakják le a templom alapkövét, az épületet 1742-re fejezik be. A zárda földszinti része 1752-re épül fel. A templom és a kolostor 1760-ban leég, újjáépítése 1782-re fejeződik be²¹⁶.

A kolostor a városon átvezető főút déli oldalán helyezkedik el, a reneszánsz várkastélytól keleti irányban.

Az együttes tömegét a déli oldalon húzódó kelet-nyugati tengellyel épült templom, az előtte álló barokk sisakos torony és a negyszögű udvar köré szerveződő nyeregtetős kolostorszárnyak alkotják.

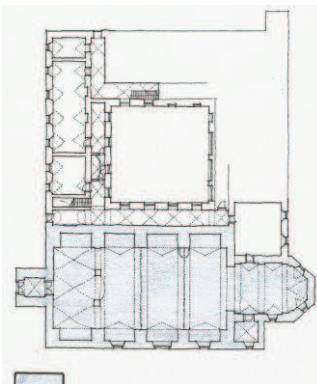
A hevederívekkel négy szakaszra tagolt fiókos dongával fedett hajó nyugati negyedét foglalja el a falazott pillérekre támaszkodó orgonakarzat. Az teret a boltozat terhével viselő gótikus hagyományokat őrző támpillérek között mély, szegmensíves dongával fedett kápolnasor bővíti. Ezekben, és felettük a boltfiókokban nyílnak félköríves ablakok. A boltozat golyvázott párkányra támaszkodik. A diadalív félköríves, a szentély boltozata szintén fiókos donga. A szószék a templom kolostor felőli – északi – falának harmadik támpilléréren helyezkedik el, megközelítése az emeleti folyosóról lehetséges.

A templomter kialakításában több, középkori építési hagyományra visszavezethető elem is megjelenik: a szentély poligonális lezárása; a hossztengelyre merőlegesen elhelyezett, kívül a tömegben is megjelenő támpillérek; a szentély csúcsíves ablakai még gótikus hagyományokat őriznek. A hajó térrányai, részletformái azonban már jellegzetesen barokk formálásmódban születtek. Ez a kettősség teszi egyedivé a fogarasi templomot: jellegzetes példája a XVIII. századi építészet középkorban való gyökerezésének. A jelenség egyik oka a ferences rend építkezésein belül kereshető: az ellenreformáció során visszaszerzett templomok között számos gótikus épület található, kézenfekvő tehát innen venni az építészeti formákat²¹⁷.

A kolostor szárnyai közel négyzet alaprajzú belső udvar köré szerveződnek: a belső oldalon folyosó, erre fűződnek fel az egyéb helyiségek. A folyosó minden szinten, valamint a földszinti helyiségek keresztboltozatosak, az emeleten síkmennyezetes cellák sorakoznak, melyek közül az északnyugati sarokban levő, jelenleg óvodának használt egykor házfönöki szobában megmaradt a stukkódíszítés is.

A templombelsőben az architektonikus elemek (pilaszterek, párkányok, hevederívek) adják a plasztikus díszítést. A felületet helyenként stukkó borítja. A szentélyből nyíló sekrestyeajtó és a felette nyíló ablak keretezése is stukkóból kialakított álarchitektúra.

A homlokzatának fő eleme a torony. A földszinten egyszerű, keretezés nélküli nyílással tárul fel a bejárat, felette félköríves ablak. Az osztópárkány felett csak a harangszinten nyílnak nagyobb, félköríves ablakok. A főpárkány órapárkányos. A sisak nyolcszögű, kettős hagymával. A déli oldalhomlokzatot támpillérek tagolják, közöttük földszintes kápolnák

50. ábra: Fogaras,
ferences kolostor.
Alaprajzi vázlat

²¹⁶ Léstyán Ferenc 2000. II. 394-395. oldal. Az 1737-es alapítási dátumot megerősíti a GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok (dátum nélkül) adata is. György József 1930. 218-223. oldal

²¹⁷ A barokk építészettől Itáliában, a stílus hazájában sem idegen a gótikus formaelemekhez való visszatérés: Szentkirályi Zoltán 1986. 49. oldalán Francesco Borromini életművének elemzésénél többször is kitér erre a jelenségre. Szintén az erdélyi barokk és gótikus templomépítészet szoros kapcsolatára utal Biró József 1989. 127. oldalán.

ablakai nyílnak. A kolostor külső homlokzatai tagolatlanok. A keleti homlokzat szentély melletti négy axisában az ablakok nagyobb méretűek, itt a párkányvonal is magasabban van. Az udvarra hasonló arányú ablakok néznek, a földszintieket füles vakolatkeret díszíti. A keleti szárny földszintjén három nagy méretű félköríves nyílás is van. Az 1920-as évekből származó, Boros Fortunát által közreadott kép a maival megegyező formában mutatja az épület nyugati homlokzatát.

Az épület jó állapotban van, a templomot és a kolostor egy részét a plébánia lakja, ők gondozzák, karban tartják. A kolostorban 2004. nyarán még óvoda működött, és ekkor kerültek kiköltözöttésekre az utolsó betelepített lakók is.

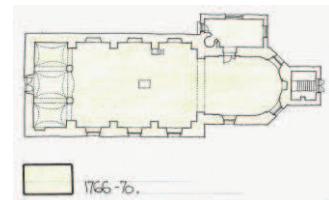
Gyulafehérvár – Alba Iulia

1711-ben bulgarita ferencesek érkeznek a városba, akik 1733-1742 között építenek templomot Kapisztrán Szent János tiszteletére. A templomhoz kapcsolódó residentia 1745-1760 között épül fel²¹⁸ és 1761-ben kap konvent rangot. A kolostort 1848-ban a vár kormánya elfoglalja, 1849-ban leég²¹⁹. A romos templom kriptájából 1860-ban 83 halott maradványait szállítják át az alsóvárosi temetőbe.

A stefanita obszervánsok 1652-ben sikertelenül próbálnak meg lettelepedni a városban. Másodszor 1725-ben térnek vissza, ekkor egy Antalffy János püspöktől kapott lakóházból alakítanak ki maguknak oratóriumot. Innen 1730-ban továbbköltöznek, majd 1744-ben vásárolják a mai kolostor telkét. 1752-ben teszik le a templom alapkövét, majd a következő évben fel is szentelik az épületet. A hajó építése 1766-1770 között történik. A templom javításait 1819-ben, 1840-ben és 1881-ben végezik. A kolostor építésére a Kleklein Katalintól kapott telken kerül sor 1776 előtt²²⁰. A kolostorból 1951-ben hurcolják el a szerzeteseket, azóta az egyházmegye gondozza az épületet. Az 1990-es években a ferences rend egy németországi női ága kapja meg a templomot és a kolostort; a régi kolostorépületet lebontják, helyébe egy modern épület kerül, a templomon műemlékhez méltatlan felújításokat végeznek.

A templom az alsóvárosban, laza beépítésű övezetben áll, az utcára merőleges tengellyel. Az oromzat felett huszártorony, sokszög záródású szentély, a templom mellett az eredeti kolostorépület helyét és tömegét követő új épületszárny.

A templom belső tere tágas, síkmennyezetes hajó, félköríves diadalívvel elválasztott síkmennyezetes, belülről félköríves záródású szentélyből. A hajót a térbe benyülő falpillérek tagolják négy részre, a bejárat felőli részen pillérekre támaszkodó, az új épület tetőteréből megközelíthető orgonakarzat. Három félköríves ablak, a szemközti falon levőket befalazták. A szentélyben további három szegmensíves ablak, valamint a sekrestyébe vezető ajtó. A szószék a hajóban, az egyik falpillérnél áll, megközelítése a templomterből lehetséges. A szentély mögött, a tengelyben védőépület alatt nyílik az egykori kripta lejárata, mely korábban a hajóból volt megközelíthető.

51. ábra:
Gyulafehérvár,
ferences templom.
Alaprajz M=1:1000

²¹⁸ György József 1930. 224. oldal. A www.hhrf.org/gyrke 2003. május szerint a templom építése 1833. Ez az adat azonban sehol másol nem szerepel, itt is forrás megjelölése nélkül áll, ezért nem tartom elfogadhatónak.

²¹⁹ György József 1930. 224. oldal. Léstyán Ferenc 2000. II. 92. oldal szerint az épület 1848-ban ég le.

²²⁰ Léstyán Ferenc 2000. II. 92. oldal, György József 1930. 226-227. oldal. A www.hhrf.org/gyrke 2003. május szerint az 1882-es Schematizmusra hivatkozva az építés befejezésének időpontja 1769. Rusu, Adrian Andrei 2000. 49. oldal a fentiektől némi képp eltérő évszámokat közöl a templom építésével kapcsolatban, de mivel hivatkozásként Léstyán Ferenc 2000. II. 110-111. oldalt jelöl meg, ahol Gyulafehérvárról szó sem esik, így adatait ebben az esetben fenntartással kell kezelnünk.

A történeti kolostorépület nem áll, annyit tudhatunk róla, hogy 7-8 cella volt benne²²¹.

Barokk kori építészeti részlet a sekrestyébe nyíló ajtó kőkerete. A két oldalt leforduló architrávprofil felett teljes három részes párkány helyezkedik el. A kőkeretet az összes belső felülettel együtt bemázolták, és festékréteg fedi a diadalívbe befalazott faragott követ is.

A templom főhomlokzata az utcafrontra néz. A középtengelyben elhelyezett egyszerű keretezésű ajtó felett félköríves ablak. A pilaszterekkel három sávra tagolt homlokzat két oldalsó mezőjében félköríves szoborfulkék. A homlokzatot egyszerű párkány zárja le, felette emelkedik az oromzat, melynek tetején a faszerkezetű, a legutóbbi időkben bevakolt torony áll. Az oromfal felületét az eredeti két nyílás helyett ma egyetlen kerek vakolatdísz bontja meg. A Boros Fortunát könyvében bemutatott képen nagyjából a mai formájában látható a templom homlokzata. A torony vakolt felülete, és a kőporos vakolat csak a kilencvenes években készült. Az eredeti kolostorépület homlokzata viszont erről a képről ismerhető meg: az egyszerű, osztás nélküli földszintes homlokzatot szabálytalanul elhelyezett ablakok sora törte át.

Az épület szerkezetei jó állapotban vannak, noha műemléki értékeit az épület jórészt elvesztette. A nyílászárókat alumínium szerkezetű ablakokra cseréltek, a padlást lepadolták, a belső teret egyetlen színnel kifestették.

Hátszeg - Hațeg

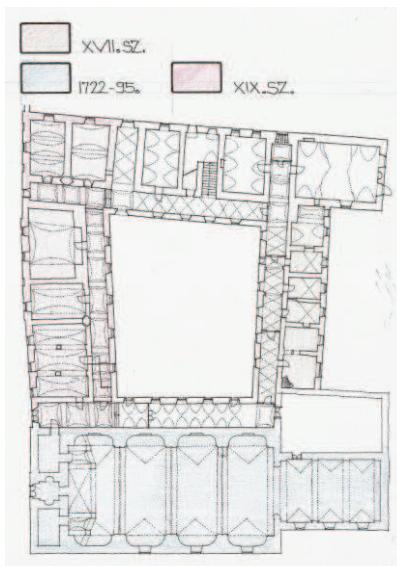
Egyházának első említése 1300-ból való. 1312-ben már áll a ferences kolostor a városban, 1366-ban Nagy Lajos megerősíti, majd 1428-ban újabb kiváltságokat kapnak Zsigmondtól. Az 1479-es török pusztítást követően a ferencesek nem szerepelnek az iratokban a reformáció előtt, a kolostor ekkor valószínűleg elnéptelenedik. A szerzetesek 1768-ban térnek vissza, először sövénykápolnát, majd 1820-ban templomot építenek, de az épület hamarosan elpusztul. Ma már romjai sem láthatók²²².

Kézdivásárhely – Târgu Secuiesc

Középkori templomát nem ismerjük. A lakosság a reformáció idején református lesz. A katolikusok 1696-ban jelennek meg újra, amikor minoritákat telepítenek le a város Kanta nevű részében, a század utolsó évtizedében épülő kolostoruk a város büszkeségének számít²²³. 1701-ben fatemplomot építenekek. A kötemplom alapkövét 1722-ben teszik le, 1795-re lesz kész, 1796-ban szentelik a Szentháromság tiszteletére²²⁴. A kolostor épületét a XX. század második felében a nyolcvanas évekig lakóházként használták, az elmúlt húsz évben azonban üresen áll és napról napra pusztul.

A város központjától északra, kis utcákon át közelíthető meg a katolikus templom, és az egykori minorita kolostor.

A templom az utca zárt sorú beépítésébe illeszkedik. Főhomlokzatának tengelyében áll a barokk torony. A

52. ábra: Kézdivásárhely, minorita kolostor. Alaprajz M=1:1000

²²¹ György József 1930. 227. oldal

²²² Léstyán Ferenc 2000. II. 165-166. oldal

²²³ Jancsó Benedek 1901. 316. oldal. Orbán Balázs 1873. II. 108. oldal

²²⁴ Léstyán Ferenc 2000. I. kötet 118. oldal, Rusu, Adrian Andrei 2000. 265. oldal, www.kezdi.ro. 2004. március

kolostor a templom északi oldalára épült. Négy épületszárnya nagy méretű négyzetű alakú udvart zár körbe.

A fiókos dongával fedett hajót nagy kiülésű pillérek és a boltozatot erősítő kettős hevederek osztják négy szakaszra. A nyugati oldalon falazott pillérekre támaszkodó karzat. A félköríves diadalív kannellurázott korinthoszi háromnegyed-oszlopokra támaszkodik. A szentély boltozata szintén fiókos hevederes donga. A teret a déli oldalról világítják meg nagy méretű félköríves záródású ablakok. A szentély tengelyében körablak. A szószék az északi falon, az egyik pilléren helyezkedik el, megközelítése a kolostor emeleti folyosójáról lehetséges.

A déli szárny az épületnek az egyetlen része, amit használnak. Egyetlen folyosóból áll, a földszinten fiókos dongaboltozatos, az emeleten síkmennyezetes. Ez a folyosó vezet a tágas, fiókos dongával fedett sekrestyébe. Az együttes legrégebbi része az északi szárny. Az udvar felőli oldalon futó folyosóra a külső oldalra nyíló helyiségek fűződnek fel. A földszint és az emelt egyaránt boltozatos. Az épületszárny közepén helyezkedik el a lépcsőház, mely a pincébe és az emeletre vezet. Az épülethez északi irányban további részek csatlakoztak, falszerkezetük lenyomata az északi homlokzaton tisztán kivehető. Az keleti végén helyezkedik el a refektórium. A felette levő helyiség boltozata beomlott, és rászakadva a földszinti stukkóval díszített fiókos dongára, azt is bedöntötte. A nagyteremben megmaradt egy falfülke díszes keretezése. A keleti szárny szintén kétraktusos, a folyosó a belső udvarra, a hat kis méretű helyiség a hátsó fronthoz néz. A földszinti helyiségek boltozottak, az emeletek síkmennyezetesek. Az északi helyiségecsőpont lehetett a kolostor konyhája: ezt egyrészt a refektórium közelsége, másrészt a gazdasági bejárat igazolja. Az épületrész alatt feltöltődött pincehelyiségek húzódnak, az egyiknek a boltozata már beszakadt, a földemet a földszinti helyiség padlójának párnafái alkotják. A kolostor legújabb és legépebben maradt része az utcai, nyugati szárny. Stílusjegyei alapján a homlokzat mai formáját a XIX. század második felében kaphatta²²⁵. Az épület kétraktusos, az udvar felől a folyosó, az utcai oldalon a helyiségek helyezkednek el. A földszinti terek hevederes csehsüveg-boltozatokkal fedettek. Az emelet feletti födém sűrűgerendás faszfödém, a tető hibái miatt néhány helyiségen teljesen elkorhadt és leszakadt.

A templom pillérei, és a rájuk támaszkodó párkány gazdag barokk profilokkal kialakított. Díszített a szentélyből a sekrestyébe vezető ajtó keretezése is.

A templom homlokzatának uralkodó motívuma a tengelyben álló torony. A lábazatként kialakított, vízszintesen sávozott földszint felett osztópárkány, mely a kaput is keretezi. A kissé előreugró középső rizalitot páros dór pilaszterek keretezik. A homlokzatot kétoldalt hasonló pilaszterek zájják le; ezeken nyugszik a triglifekkel tagolt, golyvázatos, középső részén timpanonnal hangsúlyozott főpárkány. A torony szintén sávozott, a pilaszterekkel keretezett harangszinten vakolatkeretes ablakok nyílnak. A párkány koronázó tagozata órapárkányos.

A kolostor utcai homlokzata klasszicizáló, a középső négy tengelyt az emeleti szinten pilaszterek és timpanon emelik ki. A földszint vízszintesen sávozott felületét osztópárkány zárja. Az emeleti ablakok kötényesek, szemöldök-párkánnyal. A vakolat néhány helyen sérült, lemállott. A déli szárny udvarra néző homlokzata öttengelyes, az egyes falszakaszokat lizénák választják el egymástól. Az emeleti ablakok feletti szemöldök-párkányok vannak, az egész homlokzatot főpárkány zárja le. Az északi szárny belső udvari és külső homlokzatán szintén látszanak a lizénák és a díszes barokk vakolatból húzott ablakkeretek, valamint a párkány tagozatai.

²²⁵ A 2004. nyarán végzett falkutatások során kiderült, hogy az épület nyugati szárnya is korábbi, XVIII. századi. A vakolat alatt előkerültek a barokk ablakkeretezések tagozatai. Kovács Zsolt elmondása alapján. 2004. szeptember.

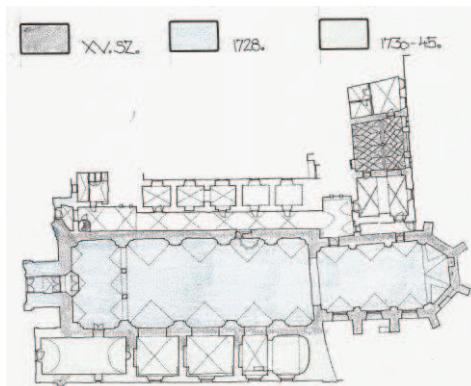
Az egész épületegyüttes felett a nyolcvanas években, egy tűzvészt követően készített háromállósékes fedélszék van, a tetőt cseréppel fedték. A tető egyelőre még védi az épületet, melynek állapota kritikus. A boltozatokat, födémeket több helyen alá kellett támasztani, néhány már le is szakadt. Néhány helyen megmaradtak az eredeti barokk kori ablakkeretek, lehetőség lenne a hiányzó elemek pótlására, rekonstruálására.

A XIX. század második feléből származó metszeten²²⁶ a templomnak a szentélye felett egy huszártornya látható.

Az épület használaton kívül áll; és a használat iránti igény hiányzik a tulajdonos részéről, ami nélkül az építészeti, kulturális, de ilyen léptékű épületnél bátran állíthatjuk, hogy gazdasági értékeket is hordozó épületnek nincs esélya a fennmaradásra.²²⁷

Kolozsvár – Cluj-Napoca, ferences templom

A város területén itt állt az első templom, de ezt megelőző korból is kerültek elő épületmaradványok: a félkörives szentély alatt római kori épületek alapfalait tárták fel²²⁸. Az első óvári templom a tatárjárás során pusztul el, az új telepesek a mainál kisebb, nyújtott egyenes záródású szentélyű, síkmennyezetes templomot építenek. A templomot Szűz Mária, illetve Szent Antal tiszteletére szentelik²²⁹. A város 1316-ban kap városi kiváltságokat, ekkor kezdődik meg a Szent Mihály templom építése. Az óvári templomot Zsigmond király idejében a domonkosok kapják meg, akik a XV. században Hunyadi János segítségével kőből zárdát is építenek. Ennek az építkezésnek a nyomait őrzi a templom poligonális szentélye, valamint a kolostor Mátyás-terme terme. A templomot valószínűleg csúcsíves boltozattal látják el. A domonkosok 1556-ban kénytelenek elhagyni a várost, a templom lutheránus, református, unitárius gyülekezeteket szolgál; majd 1693-ban, a Diploma Leopoldianum kiadása után három évvel, megkapják a letelepedő jezsuiták, akik 1724-ig birtokolják az épületet, mely 1697-ben leég²³⁰. A középkori templom belső tere hasonló lehetett a Farkas utcai temploméhoz²³¹. 1725 júniusában az ekkor még gótikus templom és kolostor a ferencesek kezébe kerül. 1727-ben a templom boltozata beomlik, és 1728-1745 között kerül sor az újjáépítésre, most már barokk stílusban; a korábban residentiaként működő ház ekkor kap konvent, azaz kolostori rangot is. A nyugati torony építésze Konrad Hammer, aki a Jezsuita templom építőmestere is volt. A déli oldal gótikus támpillérei közé 1730-1745 között épülnek a kápolnák; alattuk kriptákat alakítanak ki. A szentély alatti szerzetesi kripta 1727-től

53. ábra: Kolozsvár, ferences (volt domonkos) templom. Alaprajz
M=1:1000

²²⁶ Orbán Balázs 1873. II. 103. oldal

²²⁷ Istvánfi Gyula 2001. 271. oldal

²²⁸ Rusu, Adrian Andrei 2000. 108. oldal szerint az 1958-1965 között végzett régészeti feltárás hozta napvilágra a korábbi kolostor maradványait, a kutatás eredményei azonban nem kerültek publikálásra.

²²⁹ Léstyán Ferenc 2000. II. 208. oldal

²³⁰ György József 1930. 244. oldal szerint az 1697-es tűzvész után épül a kolostor, ez az adat az épület mai képének ismeretében nehezen fogadható el. Ugyanitt említi egy 1627-es villámcsapást, mely a toronyban tárolt lőpor felrobbanásához és a torony „levegőbe repüléséhez” vezetett. Mivel máshol nem találkozunk korábbi torony említésével (bár meglétét nem zárhatsuk ki), ezt az adatot is fenntartással kell kezelnünk. Sas Péter 1999. b 61. oldal szerint a krónikaíró (Segesvári Bálint) valószínűleg a Szabó-bánya villámcsapás okozta felrobbanását keveri össze a ferences templom tornyával, és ez a farkas utcai templom közelisége miatt el is fogadható.

²³¹ A KÖH tervtárban talált tervek között szerepel egy gótikus boltozással ellátott alaprajz a kolostorról, felirat hiányában azonban nem állapítható meg, hogy rekonstrukció, vagy esetleges helyreállítási tervről van szó.

épül²³². A Loretói-kápolna építési ideje 1732²³³. A torony építésére 1740-1743 között kerül sor²³⁴. A kolostor átépítését 1771-től végzik. Ekkor készül a déli oldal cellasora, valamint a keleti és északi szárny felső szintje²³⁵. 1944-ban bombatalálatot kap az épület; nagyobb javításokat 1827-ben, 1839-ben, 1861-ben, 1873-ben, 1912-ben, 1926-ban, 1945-ben és 1975-85-ben végeznek a templomon²³⁶. 1902-ben a MOB részéről Möller István²³⁷ végez kutatásokat és helyreállításokat a templomban és a kolostorban²³⁸.

A város főterétől északra, a kora középkori város területén áll a kolostor. A templom tömege egyszerű nyeregtetővel fedett, déli oldalán az egykori támpillérek közé épített kápolnasor. A nyugati homlokzat előtt karcsú, barokkos sisakkal fedett torony. A templom északi oldalán trapéz alakú belső udvart magába foglaló kolostor. A belső homlokzaton összetett profilú, lizénákkal tagolt falpillérek, a hajóban fiókos donga. A nyugati oldalon dongaboltozatos orgonakarzat. A szószék bejárata a kolostor emeleti folyosójáról. Félköríves diadalívvel kapcsolódó poligonális, fiókos dongával fedett szentély. A loretói kápolna ajtaja feletti dombormű (1745), a főbejárat feletti falfülkében levő Mária-szobor, a homlokzat felső szoborfükéiben álló Szent Ferenc és Szent Antal, valmint a szószék (1740) valószínűleg Nachtigall János munkája²³⁹.

A keleti szárny földszintjén a közlekedő mellett bordás keresztboltozatú sekrestye, mellette a hálóboltozatos Mátyás-terem (Sub Rosa terem). A kolostorépületben számos középkori részlet: nyíláskeretek, bordaprofilok²⁴⁰. Az északi szárnyban a refektórium gótikus hálóboltozata. A sekrestye melletti Mátyás-terem lefedése nyolcszögű pillérrel megtámasztott bordás hálóboltozatos. Barokk kori részletek a nyugati homlokzat és a torony párkányai, a belső tér lábazati és párkányprofiljai. A szentélyből nyíló ablakok keretezése is barokk jellegű. Kőkeretes ajtók nyílnak a szentélyből a sekrestyébe, illetve a folyosóra, közülük az egyik felett lendületes ívű koronázópárkány.

A templom főhomlokzata az erdélyi barokk ferences templomok között a legérettebb, legmesteribb színvonalon kidolgozott. A torony és a homlokzat építésze Konrad Hammer²⁴¹. A torony három szintre osztott, mindenkor szinten lizénák és golyvázott párkányok. A főbejárat gazdag barokk kapuzata felett félköríves szoborfülke, majd egy füles keretezésű szamárhátíves koronázópárkánnyal záródó ablak. A torony melletti homlokzatszakaszokon az 1875-85 között végzett helyreállítás során előkerült és bemutatott csúcsíves záródású gótikus ablakok. Az ablakok melletti gótikus eredetű, átlós irányú támpillérek szervesen épülnek be a barokk kompozícióba. A torony mellett az attika felett szoborfülkék helyezkednek el, mintegy kulisszahomlokzatot alkotva. A torony második emeletén félköríves záródású ablak felett a toronyóra. A golyvázott főpárkányt ión volutas pilaszterek támasztják alá. A tornyot hagymakupolás toronysisak zára le.

A kolostorépület utcai homlokzatai középkori jellegűek, gótikus ablakokkal, osztópárkányok és függőleges tagolás nélkül. Az udvari homlokzatok is egyszerűek, tagolatlanok.

Az épületegyüttes leglátványosabb szerkezete a templom nagy méretű barokk fedélszéke.

²³² Sas Péter 1999. b 103. oldal. A ferencesek letelepedésének ideje Biró József 1989. 40. oldal szerint 1718.

²³³ Sas Péter 1999. b 99. oldal

²³⁴ Sas Péter 1999. b 106. oldal

²³⁵ Sas Péter 1999. b 118-119. oldal

²³⁶ A külön meg nem jelölt adatokat a templomban levő tábla alapján közöljük.

²³⁷ Sas Péter 1999. b 125-126. oldal

²³⁸ Az épület történetére vonatkozó adatokat lásd Rusu, Adrian Andrei 2000. 106. oldalon.

²³⁹ Kelemen Lajos 1984. 142. oldal, Rusu 109. oldal

²⁴⁰ A KÖH tervtárában számos középkori részletet rögzítő rajz található. Ezek lehetnek eredeti részletek felmérési rajzai és neogótikus elemek tervei egyaránt.

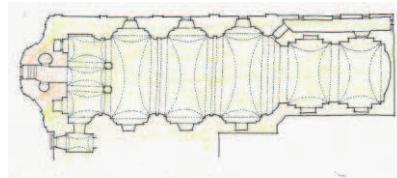
²⁴¹ B. Nagy Margit 1970. 242. oldal

Állapota kielégítő, a kolostor nagyobbik részében ma városi zeneiskola működik, a templom és a mellette húzódó folyosó a rend birtokában van, kolostorként üzemel.

Kolozsvár – Cluj-Napoca, minorita templom

A minoriták az 1556-os kiüzetés után csak a XVIII. században térhetnek vissza Kolozsvárra. Először 1724-ben a Külső-Magyar utcában kapnak telket, és 1766-ban költöznek a belvárosba. Letelepedésüköt a Habsburg-ház támogatja, a zömmel református és unitárius városi vezetősség és polgárság éppen emiatt ellenzi a rend letelepedését²⁴². A templom 1772-1776 között épül Franz Gidtner kolozsvári mester irányításával²⁴³. 1779-ben azonban a rosszul alapozott torony összedől, de 1780-84. között ismét felépül. A torony és a hozzá kapcsolódó homlokzat építésze Johann Eberhard Blaumann²⁴⁴, a Bánffy-palota tervezője. A toronysisak az 1798-as tűzvészben ismét megsemmisül, a mai sisak a XIX. század végéről való. 1908-ban Lohr Ferenc freskókkal díszíti a mennyezetet.

54. ábra: Kolozsvár, volt minorita templom. Alaprajzi vázlat

A templom az I. világháború után a görög-katolikusoké lesz, tőlük 1948-ban az ortodoxok veszik át: ekkor épül az ikonosztáz, pusztulnak el a barokk és klasszicista sírkövek, és károsodnak a mennyezet freskói. A kilencvenes évektől ismét a görög-katolikusoké a templom.

A templom és a kolostor a főtértől keleti irányban, az utca déli oldalán áll, zárt sorú beépítésben, a templom nyugati oldalához csatlakozik a kolostor épületszárnya. Lendületes barokk tér²⁴⁵-, íves felületű dupla pilaszterek, négyiszakaszos, csehsüveg-boltozattal fedett hajó kétszakaszos egyenes záródású szentéllyel.

A kolostor épület több korábbi épület összeépítéséből, új homlokzat kiépítésével jött létre, belső terei boltozatosak²⁴⁶.

A templom főhomlokzatára kivetül a belső barokk lendülete: a hengeres torony vonala a földszinten konkáv ívben folytatódik. A hullámos alaprajzú, golyvázott párkányt négy pilaszter támasztja meg. A díszes keretezésű bejárati ajtó felett, és két oldalán három nagy méretű félköríves záródású ablak. A párkány felett balusztrád-szerű attikán áll a torony emeleti része, mely szintén pilaszterekkel tagolt. A torony palástján egy félköríves és felette egy kerek ablak. Golyvázatos főpárkány.

A KÖH fotótárának képén még egy egyszerű, gúla alakú toronysisak látszik. Jól kivehetőek a kolostor homlokzatának vakolatdíszei is.

²⁴² Kelemen Lajos 1984. 72. oldal

²⁴³ Rusu, Adrian Andrei 2000. 110. oldal

²⁴⁴ Biró József 1989. 132. oldal. Kelemen Lajos 1984. 73. oldal

²⁴⁵ Kelemen Lajos 1984. 72. oldal

²⁴⁶ Kelemen Lajos 1984. 72. oldal

Kőhalom – Rupea

A ferencesek 1752-ben sikertelenül próbálnak meg letelepedni, végül 1761-ben költözhetnek a városba, egy évvel később felépül első kápolnájuk, amit azonban 1779-ben egy nagyobb templom vált fel. Ez 1802-ben leégett, és 1807-re építik újjá²⁴⁷. A levéltári adatok között 1753 és 1759²⁴⁸ szerepel, ez megerősíti a nyomtatott szakirodalom adatait.

A település központjától nyugati irányban a várral koronázott domb lejtőjén, laza beépítésű övezetben áll az észak-déli tengelyű templom és tőle nyugatra külön épületként a kolostor. A kolostorépület tengelye kelet-nyugati, tehát a szintvonalakkal párhuzamosan áll.

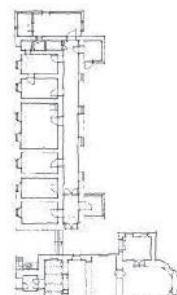
A belső tér síkmennyezetes, a hajó pilaszterekkel és a mennyezeten hevederekkel három szakaszra osztott. Az első szakaszt a kívülről megközelíthető, faoszlopokra támaszkodó karzat foglalja el. A diadalív előtti szakasz az oldalfalakban kialakított térbővületekkel szélesedik. Az ugyancsak síkmennyezetes szentély félköríves diadalívvel csatlakozik a hajóhoz. Körben félköríves ablakok. Az egykor szószék – mely a diadalív baloldalánál állt – ma a szembemiséző-oltár aljaként szolgál. Szép példája annak, hogy egy feleslegessé vált, kidobásra ítélt de művészeti értéket hordozó berendezési tárgyat új funkcióba helyezve hogyan lehet megmenteni. A templom különlegessége a főoltár, melynek szoborfülkéje forgatható; az év liturgikus szakaszának megfelelően Kálvária, Szent Anna, Szent Antal vagy a Feltámadás szobrai láthatók. A templom alatti kripta toronyaljból nyíló lejáratát az 1980-as évek közepén betonozták le.

A kolostor két szintes, a terepviszonyok miatt a déli oldalról terepszinten juthatunk a pincehelyiségekbe, ahol egykor a konyha helyezkedett el²⁴⁹. A földszint, a tulajdonképpeni lakószint bejárata az épület keleti végén, a templom felől nyílik. Az északi oldalon dongával fedett folyosó, a déli oldalon síkmennyezetes cellák és egyéb helyiségek helyezkednek el. Az épület közepe táján levő nagyobb, kétablakos helyiség volt az ebédlő, az alatta levő konyhával a boltozatba vágott függőleges nyílás kapcsolja össze.

A templom főhomlokzatán az előre ugró torony uralkodik. A dór triglifes főpárkány vonalában kétszintesre osztott toronyhomlokzat pilaszterekkel keretezett alsó szintjén a félköríves záródású bejárat felett álló ellipszis alakú ablak. Az emeleti részt korinthoszi pilaszterek fogják közre, a harangszintnek a vakolatkeretes ablakai félkörívesek. A templom oldalsó és hátsó homlokzatai egyszerűek, az ablakokat csupán fehér vakolatkeret emeli ki a sötétszürke kőporos felületből. A kolostorépület homlokzatai hasonlóan egyszerűek.

A Boros Fortunát könyvében látható képen a maitól csupán a színezésében tér el az együttes, a húszas években a templom és a kolostor egyaránt világos színű volt. Orbán Balázs szintén közöl egy metszetet Kőhalomról, melynek a háttérében a maihoz hasonló kialakítással látható a ferencesek temploma.

A kolostorban működik a plébánia, a templomot rendszeresen használják, karban tartják, állapota jó; bár a legutóbb végzett felújítások során az apszis tetejére került bitumenes lemez fedés és a templom előtti terület betonkocka burkolata nehezen egyeztethető össze a szakszerű műemlékhelyreállítás eszközeivel.

55. ábra: Kőhalom, ferences kolostor. Alaprajzi vázlat

²⁴⁷ Léstyán Ferenc 2000. II. 310-311. oldal. György József 1930. 257-260. oldal

²⁴⁸ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül

²⁴⁹ A plébános elmondása alapján. 2004. június

Körösbánya – Baia de Criș

A XIV. században telepítenek le itt bányászokat, akik templomot is építenek maguknak. A reformáció idején az egész település reformátussá lesz. 1728-ban érkeznek bulgarita ferencesek, és javítják ki a romossá vált plébániatemplomot²⁵⁰. 1763-tól épül a barokk kolostor²⁵¹. Az épületegyüttes 1848-ban gyújtogatás áldozata lesz. A kolostort 1851-ben a bulgarita rendtartomány megszűnésekor a kapisztránusok kapják meg, 1900-ban csatolják az erdélyi rendtartományhoz²⁵². 1951-ben a ferences szerzetesek egyik kényszerlakhelye, jelenleg a rend tulajdona, kezelője a dévai Szent Ferenc Alapítvány.

A település központi terén áll a katolikus templom és a hozzá kapcsolódó kolostorépület.

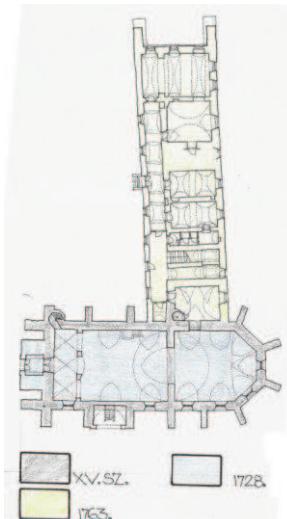
Az épületegyüttes egyetlen L alakú tömeget formál. A nyugati oldalon a főtömeg elő ugrik a barokk torony, melynek csak alsó három szintje áll, korábban zömök, gúla alakú sisak fedte. A kolostor a szentély északi falához csatlakozik. A kolostor helyén a középkorban szintén több szintes épületrész állhatott, melynek földszintjén sekrestye, felette pedig egyéb helyiségek helyezkedtek el²⁵³.

A fiókos dongával fedett hajó és a vele egyenlő szélességű szentély között élszedett csúcsíves diadalív. A szentély hossza csaknem megegyezik a hajóéval, ez megfelel a középkori ferences hagyományoknak; ebből is gondolhatták korábban, hogy már a XV. században ferences templomként épült az épület. A tér nyugati végét falazott pilléreken nyugvó barokk kori karzat foglalja el. minden bizonnal korábban is volt itt karzat, a feljutás ugyanis az egyik gótikus támpillér külső oldalához épített lépcsőtornyon keresztül lehetséges. Hasonló módon megépített lépcsőház helyezkedik el a sekrestye sarkában. A szentély záródása poligonális, az északi fal belső oldalán a legújabb kutatások falképeket tárta fel²⁵⁴. Az épület alatt több helyen pince húzódik: a templomhajó alatt kívülről megközelíthető fiókos dongaboltozatos kripta található, a kolostorszárny alatt pedig két, egymástól független bejáratú pincehelyiség van. A templom déli homlokzatán félnyeregtetővel fedték le a második és a harmadik támpillér közötti részt²⁵⁵, innen vezet a lépcső a kriptába.

A kolostor kéttraktusos, a nyugati oldalon futó csehsüveg-boltozatos folyosóról hasonló lefedésű helyiségek nyílnak. Északi végén az egykori refektórium. Az emelet alaprajzi elrendezése hasonló, a folyosóra hét síkmennyezetes szoba és a lépcsőház fűződik fel.

Középkori építészeti részletek a templom mérműves ablakainak részei, valamint a támpillérek vízvetői. A kolostorépület falaiban néhány barokk kori pallottakos ablak. Értékes a templom barokk berendezése: a szószék és az oltárok.

A templom főhomlokzatán a csonkán is erőteljes torony uralkodik. A keretezés nélküli félköríves bejáratú ajtó felett két ablak. A falat körben támpillérek tagolják. A déli oldalon

56. ábra:
Körösbánya,
ferences kolostor.
Alaprajz M=1:1000

²⁵⁰ Léstyán Ferenc 2000. II. 167. oldal György József 1930. 60. oldal megjegyzésére hivatkozva a középkorból említ ferenceseket. Az épület történetét jelenleg is kutató Kovács Zsolt szerint azonban a templom a középkorban plébániatemplom céljára épült. György József a körösbányai kolostor leírásánál (261-263. oldal) már nem említi középkori szerzetesi előzményeket.

²⁵¹ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül, és György József 1930. 262. oldal

²⁵² György József 1930. 262. oldal

²⁵³ Kovács Zsolt 2004.

²⁵⁴ Kovács Zsolt szóbeli közlése alapján.

²⁵⁵ Rusu, Adrian Andrei 2000. 60. oldal szerint a letelepedő bulgariták a templom déli fala mellett alakítottak ki kápolnát.

több csúcsíves, mérműves ablaktöredék. A szentély tengelyében barokk körablak. A kolostor homlokzatai tagolatlanok, a földszinten és az emeleten egyaránt egyenes záródású ablakok.

A főhomlokzat alapvető változása a korábbi állapotot mutató fényképekhez képest a torony hiánya. A Boros Fortunát könyvében közölt kép, valamint a kolostorban talált, ismeretlen időből származó felvétel lizénákkal tagolt, négyzet alaprajzú, 45 fokos gúlával fedett tornyot mutat. Az érseki levéltárból előkerült felvétel már torony nélkül ábrázolja a templomot, de még szinte ép vakolatfelületekkel, és a déli oldalon a támpillérek közötti zárt kápolnával.

A lepusztult vakolat alatt alapvetően kőből épült falak láthatók, a nyugati homlokzatot támasztó támpillérek anyaga téglák. A kolostor falai is kő anyagúak. A fedélszerkezet XIX. századi, kötőgerendás, gyámoltított torokgerendás.

Az épületet fedő cseréptető több helyen lyukas, a fedélszék elemei, valamint az alatta levő szerkezetek áznak, mennek tönkre. Az ereszcsatorna sok helyen hiányzik, a lecsorgó víz a falakat áztatja, néhol a vakolat már teljesen lefagyott. A falak a felszívódó nedvesség hatására is vizesek, állapotuk romlik. A településen magyar nyelvű gyülekezet nincs. A templom szolgálatát felmérésünk idején egy ötéves misszióját töltő dél-itáliai ferences látta el, küldetésének leteltével azonban az épület üresen maradt²⁵⁶, jelenleg is a rend tulajdonában van, de üresen áll.

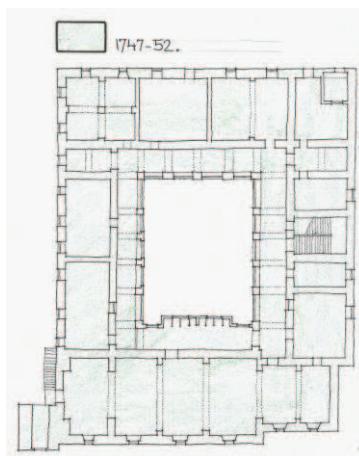
Marosvásárhely – Târgu Mureş, ferences kolostor

A rend újkori története 1692-ben kezdődik, amikor sikertelenül próbálják meg visszakapni a középkori zárdát. A város végül 1735-ben fogadja be a szerzeteseket, akik 1746-ban megkezdi a kolostor, majd 1749-ben a templom építését²⁵⁷, mely hat év alatt épül fel. A torony befejezésére 1802-ben kerül sor²⁵⁸. A műemlékként nyilvántartott kolostort és templomot 1972-ben a Nemzeti Színház építésére hivatkozva lebontják, ma egyedül a mementóként megőrzött torony áll a helyén, melyből a szintén megtartott kripta lejárata indul²⁵⁹.

Az épület elpusztult, így leírásánál csupán néhány fénykép, alaprajzi vázlat, leírások és a megmaradt torony részletei adnak iránymutatást.

A templom a Fő tér nyugati oldalán állt, a térrrel párhuzamosan. Nyugati oldalán volt a kolostor.

A templom egyszerű nyeregtetős, hozzá északról egyenes záródású szentély csatlakozik. A főhomlokzat keleti sarka előtt áll

57. ábra: Marosvásárhely, ferences kolostor. Alaprajzi vázlat

²⁵⁶ Istvánfi Gyula 2001. 197-211. oldal.

²⁵⁷ György József 1930. 265. oldal. Ezt az adatot látszik megerősíteni a levéltári forrás is (GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül) amely szerint a kolostor, illetve a templom építése 1747-ben kezdődik. Orbán Balázs 1873. IV. 151. oldal szerint a ferences kolostor építése 1745-1777. között történik.

²⁵⁸ Rusu, Adrian Andrei 2000. 264. oldal. Biró József 1989. 146. oldal 1802-re teszi a templom építését, mesterét a stílusjegyek alapján Topler Jánosban nevezi meg, aki korábban a gernyeszegi istállót, valamint a marosvásárhelyi régi görögkatolikus templomot épít. A fentiek alapján azonban valószínűnek tartom, hogy Topler csupán a torony építője. Az alaprajzi elrendezés alapján valószínűsíthető, hogy a torony utólag épült a templomhajó elé.

²⁵⁹ A templomról a város honlapján szereplő leírás szerint a „templom szép és értékes, ólomba foglalt színes üvegfestményeit (Szent Antal, Szent István, Szent Imre, Szent Ferenc, Jézus Szíve és Szent Erzsébet) a Szabadság úti római katolikus templom építésekor az új templom ablakaiba helyezték el.” www.marosvasarhely.ro. 2004. június

a később épített torony. Aszimmetrikus elhelyezését a torony minél jobb láthatósága, a térre való kihelyezésének szándéka indokolhatja.

A fennmaradt alaprajz alapján a belső tér négy boltszakaszos hajóból és kétszakaszos szentélyből állt. A tér lezárasa az ábrázolás szerint lehetett csehsüveg-boltozat, de hevederes (esetleg fiókos) donga is. Az alaprajz hasonló módon jelöli a kolostor folyosójának boltozatát. Erről feltételezhetjük, hogy csehsüveg-boltozat volt, hiszen egy esetleges élkeresztboltozatot valószínűleg átlós vonalakkal jelöltek volna. Folyosón hevederes donga nem valószínű – a feszta sem indokolná – ebből arra következtethetünk, hogy a templom is csehsüveg-boltozattal fedett volt. A ferencesekével azonos időben épül a városban a minoriták csehsüveg-boltozatos temploma; ilyen méretű és jellegű szerkezet kivitelezésére képes műhely tehát van a közelben.

„A templom, valamint a később épült torony a barokk stílus díszítő elemeit és vonalvezetését viselte magán, belső kiképzése a barokk finom ízlésében készült, boltozatos mennyezeteinek és falainak díszítőfestése minden szakavatott mesterek munkája volt. A templom padlózata alatt téglafalakkal épített sírbolt is készült, temetkezési fülkékkel, középfolyosós elrendezéssel.”²⁶⁰

A kolostor a fennmaradt alaprajz tanúsága szerint három kétraktusos szárnyból áll. Az északi oldalon a szentély mellett valószínűleg a sekrestye, egy kiszolgáló helyiség, majd a lépcsőház helyezkedik el. A nyugati és a déli szárnyban egyaránt nagyobb helyiségek láthatók. A fényképen, mely délnyugat felől mutatja az épületet a nyugati szárnyon vannak kémények, feltételezzük, hogy itt lehetett a konyha és a refektórium. Az alaprajz érdekessége, hogy a templom fala mellett húzódó folyosó nem fut ki a homlokzatig, így a kolostor bejárata is a vele párhuzamos folyosó végére kerül át. A folyosó és néhány helyiség valószínűleg csehsüveg-boltozatos lehetett. A többi földszinti és tér és az emeleti helyiségek lefedéséről nem tudunk semmit.

„A kétszintes kolostor árkádív folyosói és stukkódíszes boltozatos cellái és szobái a klasszikus barokk stílusában készültek.”²⁶¹

A ma is álló torony homlokzatát sarokpilaszterekre támaszkodó osztópárkány tagolja két részre. Az emeleten szintén saroklizénák hordanak barokkos, középső részén ívesen óralapot keretező párkányt. A torony bejárata feletti fülkében szobor áll. A templom térré néző oldalhomlokzatát félköríves ablakot tagolták, a homlokzati síkok tagozatos párkány zárta le. A kolostor homlokzatai osztás nélküliek, a falsíkok csupán az egyenletes ritmusban kiosztott ablakok sora töri át.

A marosvásárhelyi Teleki Tékában található, 1824-ben készült városképen jól látható a ferencesek főtéri temploma, és a hozzá kapcsolódó kolostorépület. A templom homlokzatán jól látható a térré nyíló hat darab félköríves ablak, melyből kettő az egyenes záródású szentélyt világítja meg. A szentély oromfalán körablak nyílik. A meglevő toronyhoz képest a korábbi toronysisak formája más, a jezsuita templom toronysisakját idéző többszörösen összetett barokk jellegű volt; ezt azonban már Boros Fortunát könyvét megelőzően lecserélték, mert ő már a mai állapotot mutató képet közöl. A toronytól dél felé, a szomszédos palota homlokzatáig barokk kapuzat és kerítés húzódik.

²⁶⁰ www.marosvasarhely.ro. 2004. június

²⁶¹ www.marosvasarhely.ro 2003. május

Marosvásárhely – Târgu Mureş, minorita templom

A minoriták 1726-ban érkeznek a városba²⁶², 1741-től építik templomukat és kolostorukat²⁶³, a felszentelésre Páduai Szent Antal tiszteletére 1757-ben kerül sor. Az épületen 1901-02. között végeznek munkálatokat. A második világháború után a minoritákat is kényszerlakhelyre szállítják. 1999-re már csak egyetlen idős minorita szerzetes marad Erdélyben, ezért a rend kolostorait az egyházmegyére bízza²⁶⁴.

A templom és kolostor Marosvásárhely főterétől keletre az elő párhuzamos utcában, az utcával párhuzamosan, észak-déli tengellyel áll. A szentély nyugati oldalához kapcsolódik az L alakú kolostorszárny. melynek végéhez a XIX. század végén (vagy a XX. század elején) hozzáépítettek.

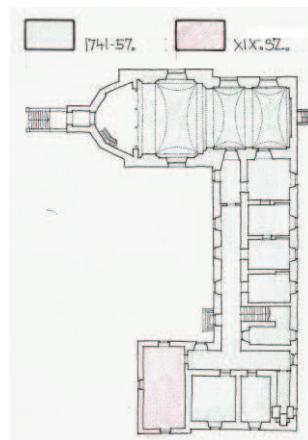
A templom belső tere kétszakaszos, csehsüveg-boltozatos szentélyből és egyszakaszos hajóból áll. A templom hajójából azonban csupán egyetlen szakasz épült meg; az épület eredeti terv szerinti kialakítása valószínűleg a kolozsvári és nagyenyedi minorita templomokhoz hasonló nagyszerű, lendületes barokk teret eredményezett volna. A hajó lezárása sokszögű, hozzáépítéssel valósult meg. A stukkódíszes boltozatot díszes, tagozott pilasztereken nyugvó párkányok hordják. Az épület tömegén is érzékelhető befejezetlenség, a belsőben is megmutatkozik: a tér megcsontkított arányai esetleges belső teret eredményeznek. Az előcsarnok felett karzat húzódik. A templom alatti kripta a szentély mögül, kívülről közelíthető meg.

A kolostorszárny kéttraktusos, az udvar felől futó folyosóra a külső oldalon fűződnek fel a boltozatos helyiségek.

A templom homlokzata tagolatlan, csupán az udvarra néző északi oldalát tagolják pilaszterek. Az utcai oldalon csupán a szentély falát áttörő két, és a hajóra nyíló egy nagyméretű, félköríves záródású keretezés nélküli ablak. A kolostorépület homlokzata szintén sima, tagolatlan.

A teleki tékában levő 1824-es városképen szabadon állóan áll az épületegyüttes. A templom bejáratи homlokzata a maitól eltérően sík, a sokszögű előcsarnok még nem épült meg. A kolostor nyugati szárnyának nyeregtetős formája befordul, az udvar felé három ablak nyílik.

Az épületben jelenleg az Egyetemi Lelkészszégi működik, a kolostort folyamatosan használják, állapota kielégítő. A templom felújítása, a részletek restaurálása 2004. nyarán még folyamatban volt.

58. ábra:
Marosvásárhely,
minorita kolostor.
Alaprajz M=1:1000

²⁶² Rusu, Adrian Andrei 2000. 264. oldal. Orbán Balázs 1873. IV. 151. oldal

²⁶³ Léstyán Ferenc 2000. 413. oldal

²⁶⁴ www.hhrf.org/gyrke 2003. május

Medgyes - Mediaș

A ferencesek mai temploma stílusjegyei és az írott források alapján XV. században épül²⁶⁵. A szerzeteseket 1554-ben üzik el Medgyesről a protestánsok; majd bő másfél évszázad múlva, 1721-ben rossz állapotban kapják vissza egykorú kolostorukat. A templom befedése és a torony megépítése – valószínűleg középkori alapokon²⁶⁶ – után kerül sor a kolostor újjáépítésére. A középkori kolostornak egy emeletes szárnya volt, 28 cellával és egy nagy refektóriummal²⁶⁷. 1725-26-ban a keleti, 1730-31 között az északi, végül 1743-ra a nyugati szárny készül el. A templom szentélye alatt 1745-től épül a kripta. A kolostori rangot 1747-ben kapja meg az épület.

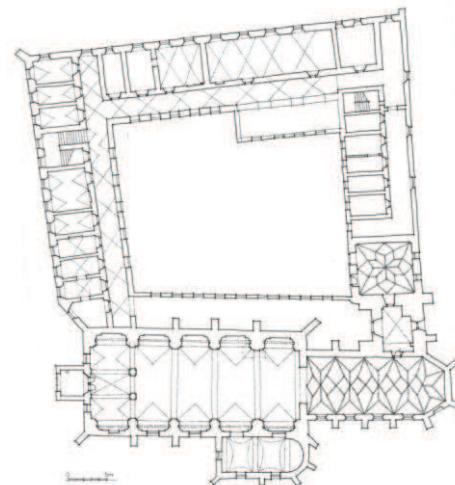
A városközponttól észak felé, a középkori város peremén helyezkedik el. Körülötte zárt beépítésű utcák, a keleti oldalán blokkházas lakótelep.

Fő tömegét a középkori alapokon épült, kelet-nyugati tengelyű templom és a szentélyének északi oldalánál álló torony alkotja. A nyugati oldalon nyeregtetős portikusz. A zömök, de mégis magas torony egyszerű vízcsendesítős gúla alakú sisakkal fedett. A templom északi oldalán elhelyezkedő kolostor szárnyai nagy méretű belső udvart vesznek körül.

A templomhajóba a portikuszból a nyugati oldalon levő, pillérekre támaszkodó ívelt vonalú karzat alatt jutunk. A hevederes fiókos dongával fedett teret pillérek tagolják. A boltozat vállvonala a pilléreken körbefutó háromrész, golyvázatos párkányok jelzik. Ablakok csupán a déli oldalon vannak. Ezen az oldalon csatlakozik a hajóhoz a kétszakaszos csehsüveg-boltozatos, középkori alapokon álló kápolna. A diadalív félköríves, a szentélyben gótikus hálóboltozat.

A templom sok középkori részletet őrzött meg. Gazdag faragott szemöldökgyámos kettős zarándokkapu. A szentélyből a sekrestye felé nyíló ajtó hasonló stílusban és hasonlóan magas színvonalon készült. A szentély már említett hálóboltozata a mai ferences templomok között egyedülálló, akárcsak a sekrestye csillagboltozata²⁶⁸. Barokk kori részletek a belső párkányok és lábazati profilok.

A templom főhomlokzatát két átlós irányú támpillér fogja közre. A középen, a pilaszterekkel keretezett, timpanonos lezárású portikusz tengelyében nyílik a félköríves bejárat. Felette két csúcsíves nyílásban kialakított félköríves ablak. A homlokzatot egyszerű párkány zárja le. A kontybetű csúcsán zömök huszártorony. Az oldalhomlokzatot szintén támpillérek tagolják. A kolostor külső oldalain egykor vékony osztópárkány választotta el az emeletet a földszinttől, mely a Boros Fortunát által közölt képen is jól látható. A jelenlegi felújítás során a párkányt síkba vakolták, csak a vakolat színe mutatja egykorú helyét. A homlokzatokon egyszerű, keretezés nélküli ablakok. Az udvari homlokzatok a külsőhöz hasonló rendszerűek, a déli szárny ablakai szélesebbek, a földszinten szegmensívesek. Egy

59. ábra: Medgyes, ferences kolostor. Alaprajz M=1:1000

²⁶⁵ György József 1930. 272. oldal IV. Jenő pápa 1444-es okiratára hivatkozik, mely megengedi, hogy a török elleni harkokban elpusztult zárdák között többek között a medgyesit is újjáépíték. Lestyán Ferenc 2000. II. kötet 324. oldal a templom építésének idejét 1410-re teszi.

²⁶⁶ A torony reformáció előtti eredetét igazolja az elhelyezkedése: a szentély oldala mentén épült. XV. századi tornyot említ Rusu, Adrian Andrei 2000. 169. oldal is.

²⁶⁷ Rusu, Adrian Andrei 2000. 169. oldal

²⁶⁸ A boltozatok a kolozsvári ferences – volt domonkos – kolostor refektóriumának és sekrestyéjének boltozataival mutatnak rokonságot.

régi ábrázoláson²⁶⁹, mely észak felől mutatja Medgyest, jól kivehető a középkori város peremén álló kolostor. Az együttes tömegelrendezése a maihoz hasonló, a kolostor északi szárnyának homlokzatán tíz ablak látható. A legnagyobb különbség, hogy a jelenlegi torony és templom párkányához viszonyítva a kolostor teteje egy szinttel alacsonyabban van, az épület ebben az időben tehát még földszintes volt.

Az épület állapota kielégítő, a kolostort – melyben a városi múzeum működik – éppen tatarozzák.

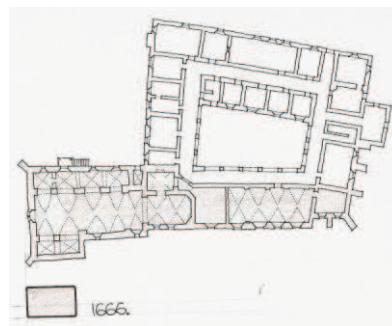
Mikháza - Călugăreni

A XVII. századi rekatolizáció során Toldalaghi Mihály támogatásával telepednek le bosnyák ferencesek Mikházán 1635-ben²⁷⁰. Kezdetben fából és vesszőből cellákat, kőből pedig kápolnát építenek Szent István király tiszteletére, melynek alapkövét Domokos Kázmér teszi le. A zárdából a renden belüli ellentétek következményeképpen 1666-ban elűzik a bosznai rendtartomány tagjait. Ekkor lesz házfőnök Kájoni János, aki azonnal új kolostor építésébe kezd. Az építkezéshez részben a Mike család romos várkastélyának anyagát használják fel. A kolostor déli szárnya 1667-ben készül el, ezt követi a többi épületszárny, ezeket azonban az 1900-as évek elején újjáépítik²⁷¹. A templom befejezésére 1678-ban, szentelésére 1692-ben kerül sor. P. Benedek Fidél szerint a templom északi mellékhajójába egy korábbi kápolna falait építik be²⁷². A jelenlegi nyugati homlokzat 1912-ben épül, ekkor bontják le a templom fatornyát²⁷³.

A kolostor a település központjában egy kis dombon áll.

A kolostor négy szárnya szabálytalan trapéz alaprajzú udvart zár közre, melynek délnyugati sarkához csatlakozik a templom. A gótikus jellegű, nyolcszög alaprajzú torony a középkori kolostorok mintájára a hajó és a szentély csatlakozásánál áll, a szentély északi oldalán.

Mikháza jelentőségét az adja, hogy templomában egy teljes épségben megmaradt XVII. századi enteriört találunk²⁷⁴. A tér fiókos dongaboltozattal fedett, a diadalív még csúcsíves. A hajót erőteljes, egyszerű négyzet keresztmetszetű félpillérek tagolják öt szakaszra, melyek közül a nyugatit foglalja el a boltozatos karzat. Az északi oldalon mellékhajó fut végig, felette karzattal. A déli oldalon a mellékhajó csupán az első két boltmező hosszáig tart. A szentély belülről a nyolcszög három oldalával záródik. A templom megvilágítása kisméretű, gótikus stílusjegyeket hordozó ablakokon át történik, belül félhomály uralkodik. A déli falon a

60. ábra: Mikháza, ferences kolostor. Alaprajzi vázlat

²⁶⁹ Makkai László 1940.

²⁷⁰ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül. A templom történetét és leírását lásd Emődi Tamás – Kovács Zsolt 2000. 8-9. oldal

²⁷¹ György József 1930. 278-282. oldal

²⁷² P. Benedek Fidél 2005. 140. oldal

²⁷³ Az oromzat mögött elhelyezkedő fa huszártorony jól látható az Orbán Balázs 1873. III. 91. oldalán közölt metszeten.

Léstyán Ferenc 2000. I. 465. oldal. Rusu, Adrian Andrei 2000. 171. oldalon Mica néven is bemutat egy kolostort Maros megyéből, melynek építési adatai megegyeznek a Mikházi kolostoréval, amit azonban Călugăreni néven a 92-94. oldalon ismertet. A két kolostor minden bizonnal ugyanaz, kétszer szerepeltetése valószínűleg tévedésből történt.

²⁷⁴ Orbán Balázs 1873. III. 91. oldal szerint az oltárok közül „egyik sem bír valami különös műbeccsel”, a kolostor azonban gazdag, mintegy 2000 kötetes könyvtárral rendelkezett.

templom belső teréből nyíló szószék. A templomhajó alatti kripta kívülről, a déli oldal felől közelíthető meg.

Talán a templom terében olvasható le leginkább a másfél évszázados elnyomás utáni ébredés építészeti és művészeti kifejeződése. Az alaprajzi struktúra, a szentélyboltozat arányai, a nyílások csúcsíves kialakítása, a torony nyolcszögű formálása még mind a gótikus stílusjegyeket őrzik. A fiókos donga, a kapu keretezése, de mindenekelőtt a berendezés: az oltárok, a szószék az Európában ebben az időben csúcspontjára jutó barokkot előkészítő reneszánsz ízlésében fogant. Mikháza a XVII-XVIII. században a székelység szellemi életének egyik központjaként működik. Ennek az időszaknak kiemelkedő művészeti emlékei az erdélyi katolikus főúri családok megbízásából készített oltárok, a szószék, a karzat mellvédje, a karzat alatti sírkövek, a kapuzatok²⁷⁵.

A kolostor keleti nyugati és déli szárnya kéttraktusos, az udvar felől folyosó, a külső oldalon az erre felfűzött helyiségek. A déli szárnyban fiókos dongával fedett refektórium. Az északi szárny középfolyosós, itt az udvar felőli oldalra egy cellasort építettek be.

A templom főkapuja Erdélyszerte kimagasló reneszánsz faragott kőkerettel készült. A kosárvíves kapu mellett leveldíszes oszlopfők hordanak tagozatos párkánydarabokat, ezekre állókonzolok támaszkodnak, melyek a golyvázott főpárnát hordják.

A templom egyszerű, oromzatos főhomlokzatán a földszinten a reneszánsz faragott kőkeretes kapu, felette két szegmensíves ablaknyílás, valamint egy harmadik, befalazott ablak kváderezése. Az oromzat festett ívsoros párkányon áll.

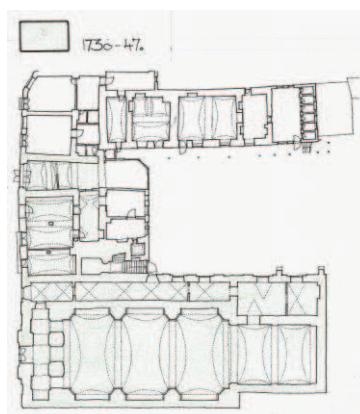
A mikházi kolostorról két képet is közöl Boros Fortunát a könyvében. Az egyik a kolostor székelykapuját mutatja, a másik a templom és a kolostor csatlakozását ábrázolja a toronynál. Az 1920-as évek óta épült a templom karzatára vezető külső lépcső. (A lépcső építése a háború utáni időszakra tehető, amik a kolostor államosítása miatt a templom karzata megközelíthetetlennek vált.) Az archív képen más a torony harangszintjének nyílásrendszere is: a kicsiny álló téglalap alakú ablakok helyett nagy méretű félköríves nyílások török át a homlokzatot. Egy későbbi, ismeretlen időben készült kép, mely a gyulafehérvári levéltárban található, már a mai homlokzatot mutatja. A XIX. századból való az Orbán Balázs könyvében bemutatott metszet, itt még látható a huszártorony, és megfigyelhető, hogy a torony eredetileg a jelenleginél egy szinttel alacsonyabb volt.

A templom állapota jó, a homlokzat felújítása 2004-ben fejeződött be. A berendezések restaurálását jelenleg is Mihály Ferenc szovátai farestaurátor végzi. A kolostorban szellemi fogyatékosok laknak, az épület nem látogatható.

Nagyenyed - Aiud

A katolikusok 1727-ben térnek vissza a városba a reformáció után, amikor két minorita szerzetes telepedik le Nagyenyeden. 1730-ban vásárolnak telket²⁷⁶ Templomuk és rendházuk 1747-re épül fel; 1849-ben azonban leég az épületegyüttes tetőszerkezete, és csak 1853-ra tudják helyreállítani. Valószínűleg ekkor épül a templom klasszicista főhomlokzata is. A barokk főoltár 1755-ben készül el, az alkotója két laikus testvér.

A Nagyenyed központjában levő erőtemplom mögötti téren, zárt sorban, a homlokzat síkjába visszahúzott toronnyal áll a minoriták egykori kolostora és temploma. A kolostorépület a templom északi oldalához csatlakozik. A templom belső tere

61. ábra: Nagyenyed, minorita kolostor. Alaprajz M=1:1000

²⁷⁵ Emődi Tamás – Kovács Zsolt 2000. 8-9. oldal

²⁷⁶ Rusu, Adrian Andrei 2000. 45. oldal

a minorita templomokra jellemző módon csehsüveg-boltozatos. A pillérekkel három boltszakaszra osztott hajó nyugati részét foglalja el az előcsarnok és felette az orgonakarzat. A torony pillérei a karzat megnyitását a hajó felé három részre osztják. A félköríves diadalív után következik a kétszakaszos, csehsüveg-boltozatos szentély. A kolostor alaprajza a többszöri átépítés következtében nemileg eltér a tervezett állapottól.

A templom homlokzatának tengelyében áll a barokk alapokon álló klasszicista torony. A homlokzat három szintes. A lábazatként kialakított földszintet csupán a bejáratí kapu nyílása töri át. A két emeleti szintet golyvázott főpárkányt tartó nagyoszlopprend fogja össze. Az első emeleten három félköríves ablak, a másodikon a főtengelyben körablak, a két oldalsó mezőben pedig egy-egy szoborfülke. A torony főpárkány feletti része a XIX. század közepén épült. Kétszintes, a felső részét korinthoszi sarokpilaszterekkel megtámasztott timpanonos párkány zárja le.

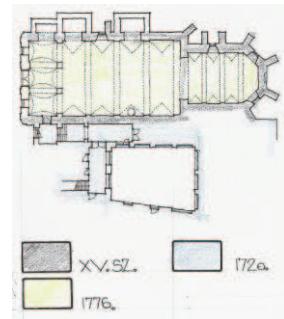
A kolostor utcai homlokzata két egymás melletti épületből alakult ki. A templom felőli, barokk épületszárny homlokzata tagolatlan. Az ötaxisos homlokzatszakasz bal oldali tengelyében nagy méretű, utólag beépített kosárvíves kapu van. A templomtól távolabbi eső homlokzatszakasz négytengelyes, az utolsó tengelynél azonban a homlokzat síkja megtörök. Az emeletes homlokzat szintjeit osztópárkány választja el egymástól, az emeleti ablakok vakolatkeretesek. A kolostor udvari homlokzatán a fából épült emeleti folyosó. A templom eredeti homlokzatáról az előkerült tervek tájékoztatnak. A szoborfulkék és ablakok keretezéseitől eltekintve a homlokzat a főpárkányig a terveknek megfelelően épült fel. A barokk torony a kolostorban talált fénykép tanúsága szerint sosem épült meg. A klasszicista torony a tervtől eltérő módon; más homlokzati tagolással, más nyílásokkal, más formájú sisakkal épült, ezáltal a homlokzat arányrendszerét nagy mértékben rontva.

A kolostorban jelenleg a plébánia és diákszálló működik. Az épület szerkezetei jó állapotban vannak.

Nagyszeben - Sibiu

A XIII. században már van a ferenceseknek kolostoruk a városban, ahonnan 1529-ben úzik ki őket. Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templomukat több száz éves világi használat után 1868-ban bontják le²⁷⁷. A templomról készült festmény a Bruckenthal-múzeumban látható²⁷⁸. A reformáció után a katolikus vallás először a császári katonákat gondozó tábori papok révén kerül vissza Szebenbe 1687-ben. A ferencesek többszöri próbálkozás után végül 1716-ban kapnak templomot, mely a reformáció előtt a domonkos apácák számára épült²⁷⁹. A templom az 1556-os tűzvész idején megsérül, a beköltöző ferencesek javítják ki. Az épületet 1776-ban Mária Terézia segítségével renoválják. A kolostor a XVIII. század húszas éveig csupán a sekrestye melletti két cellából állt, ekkor építik a torony földszintjével összekötő folyosót. A nyugati szárny 1720-ban épül, a kolostor 1721-ben kap konvent rangot. A keleti és déli szárny építési ideje 1723. A boltozat 1775-ös leszakadását cronostichon örökíti meg²⁸⁰.

Az 1848-49-es háborúk során a szerzeteseket elűzik, végül a következő évben a templomot visszakapják, majd 1853-ban a kolostort is, de addigra az itt lakó foglyok többek

62. ábra:
Nagyszeben,
ferences templom.
Alaprajzi vázlat

²⁷⁷ Rusu, Adrian Andrei 2000. 236. oldal közöl egy alaprajzot, melyet feltételesen a ferencesek középkori templomának tekint.

²⁷⁸ György József 1930. 294. oldal

²⁷⁹ Lestyán Ferenc 2000. II. kötet 428. oldal, www.sibiu.ro 2004. március 10.

²⁸⁰ György József 1930. 296. oldal, Rusu, Adrian Andrei 2000. 238. oldal

között eltüzelik a több ezer kötetes könyvtárat. A barátok véglegesen 1951-ben hagyják el a kolostort, amikor kényszerlakhelyre hurcolják őket, a templom azóta a belvárosi plébánia filiájaként működik²⁸¹.

A templom a központtól délkeleltre, sűrű beépítésű városrészben áll az utca déli oldalán kelet-nyugati tengellyel. A főhomlokzat előtt kis teresedés

A templom nyeregtetővel fedett, a szentély a nyolcszög felével zárul. A kolostor szárnyai a templom déli oldalán levő trapéz alakú udvart veszik közre. A főhomlokzat déli oldalán, kissé visszahúzva áll a barokk sisakos torony.

A belső térbe a csehsüveg-boltozatos karzat alatt nyíló bejáraton léphetünk be. A hajó öt szakaszra osztott hevederes fiókos dongával fedett. A diadalív félkörives, a szentély szintén fiókos dongával boltozott. A belső teret pilaszterek tagolják, melyeken golyvázott párkány fut végig. Az északi oldalon nyílnak a teret megvilágító ablakok. A déli falon két pilaszter közötti mezőben az emeleti folyosóról megközelíthetően helyezkedik el a szószék.

Az épület jelenleg lakóházként működik.

A főhomlokzat síkját pilaszterek osztják három szakaszra. A szélső mezőben a földszinten szegmensíves, az emeleten félkörös ablakok. A tengelyben az egyenes zárodású, keretezés nélküli kapu nyílását szegmensívesen megtörő koronázótag hangsúlyozza. Felette félkörives szoborfülke. A homlokzatot golyvázatos főpárkány zárja le. A torony homlokzatán a bejárat felett körablakok. A harangszintet nagy méretű félkörives ablakok törik át. Az oldalhomlokzatot támppillérek tagolják. A kolostor keleti szárnyának utcára néző homlokzata egyszerű, a falsíkot egyenletesen kiosztott ablakok sora töri át. Az udvar felé nagy méretű, kosárvíves nyílások nyílnak. A másik két szárny udvari homlokzatán álló téglalap alakú nyílások sorakoznak.

A Boros Fortunát könyvében közölt kép az 1920-as évekből a maihoz hasonló formában mutatja a főhomlokzatot.

A templom állapota kielégítő, a fedést az elmúlt években újra cserélték. A kolostorépület állapota rossz, noha folyamatosan lakják az épület elhanyagolt, karbantartásáról nem gondoskodnak.

Nyújtód - Lunga

Nyújtónon a XVII. századi katolikus restauráció során alapítanak kolostort a ferencesek. A kolostor alapítása 1638-ban lehetett, és 1643-ig éltek itt a barátok. A kolostor helye nem ismert²⁸². Ez is a korai kolostorok közé tartozik; és valószínűnek tartom, hogy ilyen rövid idő alatt nem is épült szilárd anyagból épület.

Segesvár - Sighișoara

A reformáció előtt a domonkosoknak is van templomuk a városban. Ez a mai belvárosban álló gótikus templom a XV-XVI. század fordulóján épült. A város északi peremén a domonkos apácáknak volt zárdájuk, a XVI. században azonban mindenki a protestánsok kezébe kerül. 1723-ban ez utóbbi templomot kapják meg a ferencesek²⁸³. A raktárnak használt épületet rendbe hozzák, 1725-ben Szent József tiszteletére szentelik, és 1863-ig lakják. Ebből az időből maradt fenn a kolostor tárgyait számba vevő leltár²⁸⁴. 1887-ig a medgyesi zárda

²⁸¹ www.hhrf.org/gyrke 2003. május

²⁸² György József 1930. 293. oldal. Az évszámokat Orbán Balázsra hivatkozva közli a könyv. Ugyanezeket az évszámokat közli – forrás megjelölése nélkül – P. Benedek Fidél 2005. 101-102. oldal is.

²⁸³ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül. György József 1930. 305-306. oldal

²⁸⁴ GYÉL VII.6. Szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok: Leltár a segesvári Résidenziához tartozó dolgokról az 1856/57 évre

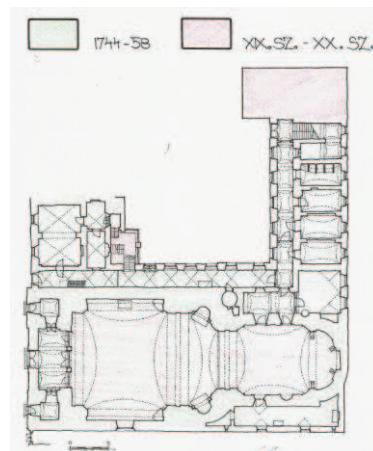

tagjai szolgálnak a templomban, ekkor plébániává alakul, majd lebontják és helyébe 1894-re új plébániatemplomot építenek.²⁸⁵

A templomról két ábrázolásunk van: mindenkorral igazolható az épület középkori eredete: gótikus, városi szerzetesi templomról van szó, poligonális szentélyzáródással, meredek tetőformával, az egyik ábrázolás²⁸⁶ előről mutatja az épületet, itt még egy huszártorony is megjelenik a nyugati oromzat felett. A homlokzatot tágabb teraszok tagolják, közöttük hosszú, keskeny, gótikus arányú ablakok nyílnak. A másik ábrázoláson az épület szentélye látható, itt a tornyot nem ábrázolták, és a szentély és a hajó közötti tömeglépcső sem látszik.

Szamosújvár - Gherla

A várban levő kápolna híveit 1731-től²⁸⁷ a dési ferencesek gondozzák. 1734-ben a rend minorita ága próbál meg letelepedni a városban, de az örmények ellenkezése miatt ez a kísérlet kudarcba fullad. Hasonló módon sikertelenül próbálkoznak 1742-ben a jezsuiták is.²⁸⁸ A letelepedő ferencesek 1742-ben Dániel Tivadar főbírótól telket kapnak²⁸⁹, melyen egy kétszintes ház állt; ezen túlmenően az adományozó kötelezi magát, hogy egy pátert és egy laikus szerzetest el fog tartani, és templomot fog építeni. A kolostor telke a szomszéd telekkel bővül, melyet Márkovics András adományoz a rendnek. 1743-ban Mária Terézia bejegyzi a ferencesek tulajdonjogát.²⁹⁰ A kolostor utca felőli részének építése 1744-ben kezdődik, a földszinten alakítják ki a lakórészt, az emeleten pedig egy oratóriumot. A templom építését 1748-ban körül kezdi meg, a felszentelésre 1758-ban kerül sor. A kolostor keleti szárnya 1760-tól 66-ig építik. 1767-ben konvent, azaz kolostori rangot kap²⁹¹. A város 1750 körüli térképén egyértelműen jelölök a ferencesek templomát²⁹², bár az épület alakja nem vehető ki. 1825-ben a körust javítják²⁹³. 1855-ben egy tűzvész áldozata lesz az épület, de két év alatt újjáépítik, és 1878-ra kettős tornya is felépül²⁹⁴. A ferencesek használják az 1990-es évek végéig, azóta plébánia. A templom titulusa építése óta Alcantarai Szent Péter.

63. ábra: Szamosújvár,
ferences kolostor. Alaprajz
M=1:1000

²⁸⁵ Mátyás Vilmos 1977. 160. oldal

²⁸⁶ Rusu, Adrian Andrei 2000. 245. oldal: rajz a templomról és a mellette álló váratoronról. Sajnos a kép forrása és keletkezésének dátuma nincs feltüntetve.

²⁸⁷ György József 1930. 309. oldal. (Léstyán Ferenc elektronikus jegyzetében az 1882-es Sematizmus 156. oldalára való hivatkozással 1531-es évszám szerepel, ez azonban több szempontból is hibás: egyszerre ekkor még Déisen sem volt ferences kolostor, másrészt ebben az időben a katolicizmus éppen visszaszorulóban volt Erdély-szerte, nem valószínű tehát, hogy itt jelentősebb katolikus közösség lelkai gondozására volt igény, harmadrészt a két évszám hasonlósága arra enged következtetni, hogy sajtóhibáról van szó. Léstyán Ferenc könyvében már a helyes 1731-es évszám szerepel.)

²⁸⁸ György József 1930. 309. oldal

²⁸⁹ György József 1930. 309. oldal szerint 1742, a www.hhrf.org/gyrke honlap szerint 1744. György József egy eredeti oklevélre hivatkozik, így valószínűbbnek tartom az 1742-es évszám helyességét. Ugyanezt a dátumot említi Rusu, Adrian Andrei 2000. 144. oldal is.

²⁹⁰ György József 1930. 310. oldal

²⁹¹ György József 1930. 310. oldal. A kolostor építési ideje Miklósi Sikes Csaba 72. oldal szerint 1760-66 között történt.

²⁹² B. Nagy Margit 1970. 200. kép

²⁹³ Rusu, Adrian Andrei 2000. 145. oldal

²⁹⁴ Léstyán Ferenc 2000. II. 496. oldal

A központtól észak felé vezető út keleti oldalán, zárt sorú beépítésben áll az épület. A templom tömege követi a belső tér elrendezését. Az utcai oldalon, és a szentélyhez csatlakozik a két kolostorszárny, melyeket a templom mellett futó folyosó köt össze. A nyugati oldalon klasszicista toronypár.

A templom belseje egyetlen nagy csehsüveg-boltozatos tér, a szentély kosárvéz záródású, szintén csehsüveg-boltozatos. A nyugati oldalon a két torony között nyílik a bejárat, az előtér felett orgonakarzat. A szentély mellett a déli oldalon egy kápolna, az északi oldalról pedig a sekrestye és előtere csatlakozik a templomhoz. A keleti kolostorszárny kéttraktusos, az udvar felől folyosó, a keleti oldalon szobák, illetve az utolsó szakaszban lépcsőház. A folyosó és a cellák is csehsüveg-boltozatosak. A templom fala mellett húzódó folyosó a földszinten fiókos dongával az emeleten csehsüveg-boltozattal fedett. Az emeleti folyosóról nyílik a templomhajó északi falán elhelyezett szószék. Korábban a szószék a hajó és a szentély közötti ferde falszakaszzon lehetett; erre utal az a ferde befalazott átjáró, mely egy egykori csigalépcső teréből nyílik. A lépcső a földszintről nem csak a szószék közvetlen megközelítését tette lehetővé, hanem az emelet gyors megközelítését is, sőt egész a padlásig vezetett. Az utcai épületszárnyban a földszinten fiókos dongával fedett hittanterem, feltehetőleg az egykori refektórium²⁹⁵. Az udvar felőli oldalon toldalékképület.

A sekrestye, valamint a folyosó alatt dongaboltozatos pince, a szentély alatt pedig kripta, melynek eredeti bejárata a templom tengelyében lehetett.

Barokk kori építészeti részletei közül a sekrestye ablakainak és a templomba vezető ajtóknak a kökeretei figyelemreméltóak. A templom pilasztereinek fejezetei különbözőek a szentélyben és a hajóban, sőt nem is ugyanabban a magasságban helyezkednek el. A hajó boltozata eredetileg magasabban lehetett, erre utal az északi falon levő ablak is, melynek záradéka a boltozat hevederíve fölé nyúlik. Szépek a pilaszterlábazatok is. A folyosón több XVIII. századi ablak, különböző osztásokkal, fűjt üveggel. A templom főoltára felett fából készült klasszicista baldachin. A diadalív szükületében két mellékoltár, további kettő a hajó pillérei mellett. Barokk jellegű XIX. századi fedélzszerkezet. A főhomlokzaton XIX. században épült nyolcszögű toronypár. A földszint vízszintesen sávozott. Ennek párkányán támaszkodnak a golyvázott főpárkányt hordó pilaszterek. A párkány felett attikaszint, melynek közepén feliratos mező. A főhomlokzat felépítése kapcsolatba hozható a széki templom homlokzatával; és mivel az korábbi, ennek építészeti előképekként is feltételezhetjük²⁹⁶. A kolostor udvari homlokzatai egyemeletes, félköríves nyílásokkal áttört, osztás nélküli felületek. Az emeleti nyílásokban egyenes záródású ablakok.

Az épület állapota kielégítő, jelenleg az egyházmegye gondozásában levő plébániaként működik.

²⁹⁵ Rusu, Adrian Andrei 2000. 145. oldal szerint a refektórium a nyugati szárnyban volt.

²⁹⁶ A feltételezést történeti adat nem támasztja alá, csupán az építészeti hasonlóságokra és a földrajzi közelségre alapozhatjuk a fenti megállapítást.

Szárhegy - Lázarea

A Sármány-hegyen öt kápolnát építet a Lázár-család egyik Rómából hazatérő tagja, melynek őrzését Lázár István 1642-ben a ferencesekre bízza²⁹⁷. Rákóczi György fejedelem (1648-60) dekrétumának értelmében csupán Csíksomlyón és Mikházán lehetett ferences kolostor, ezért a barátok 1648-ban kénytelenek Szárhegyet (és Fehéregyházát) elhagyni. A szerzetesek 1664-ben jelennek meg ismét a faluban. 1669-ben Kájoni János lesz a házfőnök, aki itt is építkezéseket kezdeményez. A kápolnát újra fedik, a zárdát alapjaiból építik újjá. A hegy felőli (valószínűleg a keleti) szárny 1690-től, a déli oldal 1712-ben épül. A templom – korábbi épületrészek felhasználásával – 1749-től épül, 1753-55 között alakítanak a kolostor épületén is²⁹⁸. 1782-ben tűzvész pusztítja a kolostort²⁹⁹.

A kolostor Szárhegy keleti oldalán a Gyergyói-havasok idáig nyúló lejtőinek egyikén, festői helyen áll. Megközelítése a település központjából induló, szerpentines kavicsos úton lehetséges.

A szintvonalakkal párhuzamosan álló, észak-déli tengelyű templom és az északi végéhez csatlakozó háromszintes kolostorszárny csuklópontjában magasodik a lapos gúlasisakkal fedett torony. A szentély záródása félköríves, a nyugati oldalhoz oromzatos nyeregtetős kápolna, a keleti oldalhoz a sekrestye és a folyosó csatlakozik. A kolostorszárnyak közel négyzet alaprajzú udvart vesznek körül.

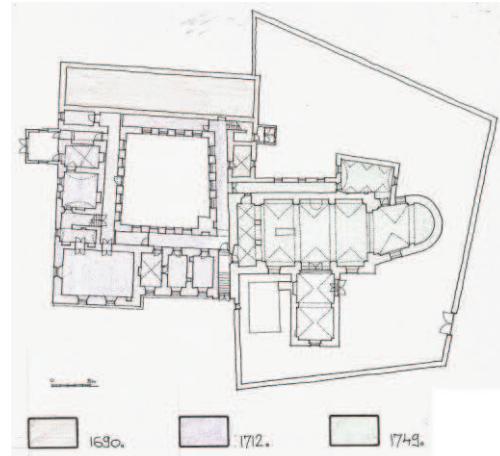
A templom belső tere fiókos dongával fedett. A hajó négyiszakaszos, téglalap alaprajzú pillérek tagolják. Az első, rövidebb boltmezőben pillérekre támaszkodó keresztboltozatos karzat. A félköríves diadalívvel kapcsolódó szentélyben egy teljes boltmező, és az apszist kitöltő boltozat fedi a teret. A boltozatok tagozatos vállpárkányokon nyugszanak. A pilaszterek lábazata szintén tagozatos. A hajó közepén a keleti oldalon kívülről megközelíthető szószék.

A templom kriptájában van eltemetve Kájoni János, Losteiner Leonárd, P. Lukács Mansét, aki Erdély híres misszionáriusa volt. Kájoni János, kinevezett püspök, orgonaépítő, az egyházi és világi zene kiváló művelője, katolikus énektár kiadója volt. A karzat alatt emléktábla hívja fel a figyelmet a kolostor neves házfőnökére.

A kolostor négy épületszárnya kéttraktusos, az udvar felőli oldalon folyosó, a külső homlokzatokra nyílóan pedig a többi helyiség. A terep emelkedésének köszönhetően a nyugati szárny két lakószintje alatt még egy, kívülről terepszinten megközelíthető pince is van, míg a hátsó, keleti szárny csupán egyszintes. A földszinten a nyugati oldalon a bejárat mellett a refektórium és néhány cella található. Az északi szárnyban van a konyha. Az emeleten körben cellák. A folyosó mind a két szinten keresztboltozatos, a földszinti helyiségek fiókos dongával fedettek.

A legérdekesebb építészeti részletek a templomtér pilaszterlábazatai és párkányai.

A templom egyszerű, tagolatlan homlokzatát nagy méretű félköríves ablakok törik át. A torony homlokzata pilaszterekkel és osztópárkányokkal tagolt, a harangszinten vakolatkeretes félköríves záródású ablakok. Az udvarra néző homlokzaton a földszinten félköríves ablakok,

64. ábra: Szárhegy, ferences kolostor.
Alaprajz M=1:1000

²⁹⁷ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélküli

²⁹⁸ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélküli

²⁹⁹ György József 1930. 317-319. oldal

az emeleti szintet élszedett pilléreken nyugvó, tagozatos párkányra támaszkodó félköríves nyílások könnyítik. A torony északkeleti sarka belől az udvarra, a pilaszterek is lefutnak a földszintig³⁰⁰.

A kolostor jó állapotban van, 1974-2004. között művésztelep működött az épület egy részében, a templom és néhány cella mindvégig a rend kolostora maradt. 2004-től a Dévai Szent Ferenc alapítvány árvagyerekei kaptak otthont a kolostorban.

Szászváros - Oraștie

A ferencesek jelenlétééről legkorábban 1260-ból tudunk³⁰¹. Kezdetben itt van az erdélyi ferences kusztódia központja³⁰², ahol növendékképzés is folyik. 1302-ben minoriták vannak a városban, a XIV. században pedig szerzetesnővéreket is említik. A templomot Károly Róbert felesége, Erzsébet bővíti 1370. körül³⁰³. a reformáció idején a templomot az unitáriusok használják³⁰⁴. 1661-ben a törökök feldúlják, és 1730-ig gazdátlanul, romosan áll. Ekkor térnek vissza a ferencesek³⁰⁵, akik ismét használatba veszik az épületet, és a felújítás 1754-re készül el³⁰⁶. Ekkor valószínűleg a mai szentély épül meg³⁰⁷, majd 1754-80 között a kolostort újítják fel. A templomot 1880-ban bővítik, tágasabb hajót és tornyot építenek hozzá. A kibővített épületet 1881-ben szentelik fel³⁰⁸.

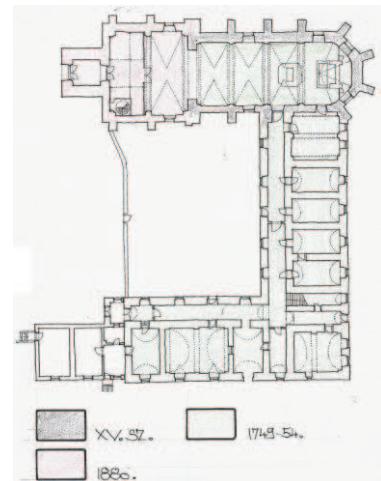
A középkori városmag szélén áll a ferences templom és a hozzá kapcsolódó kolostorépület.

A templom nyugati oldalán torony, a szentély poligonális záródású, déli oldalához csatlakozik az L alakú kolostorépület.

A hajó nyugati végén öntöttvas oszlopokon nyugvó karzat, ugyancsak öntöttvas elemekből készült a karzatra vezető lépcső. A tulajdonképpen hajó minden össze két boltszakaszos, a félköríves diadalív után negyszakaszos szentély következik. A diadalív előtti rész az 1880-as bővítés eredménye. Az egész tér fiókos, hevederes dongaboltozatú. Félköríves záródású ablakok. A szószék a szentély déli oldalán, a templomtérből közelíthető meg.

A templom déli falába befalazott faragott fején kívül középkori részlet nem maradt meg.

A homlokzat tengelyében osztópárkányokkal tagolt, négyzetes, gúla alakú sisakkal fedett torony. XIX. századi részek neogótikus stílusban, illeszkedve a meglevő középkori eredetű támpilléres homlokzati rendszerhez. A kolostorépület udvari homlokzatán emeletes faszerkezetű folyosót építettek a XX. század végén, utcai homlokzata egyszerű, tagolatlan, emeleti ablakai vakolatkeretesek.

65. ábra: Szászváros, ferences kolostor. Alaprajz
M=1:1000

³⁰⁰ Orbán Balázs 1873. II. 114. oldal szerint az épület „közelről vizsgálva semmi építészeti beccsel nem bír, (...) a templom érdek nélküli épület”.

³⁰¹ György József 1930. 329. oldal

³⁰² www.hhrf.org/gyrke 2003. május

³⁰³ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül

³⁰⁴ Léstyán Ferenc 2000. II. 137. oldal

³⁰⁵ György József 1930. 330. oldal közvetlenül oklevélre hivatkozva közli az adatot

³⁰⁶ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül

³⁰⁷ György József 1930. 331. oldal oklevelekre hivatkozva kis templomot, illetve kápolnát említ; majd később beszél hajó építéséről. Rusu, Adrian Andrei 2000. 198. oldal szerint a szentély helyén 1749-52. között épül kápolna.

³⁰⁸ György József 1930. 331. oldal

A középkori részek vegyes falazattal épültek, míg a XIX. századi bővítés anyaga téglá. A szentély fölött megmaradt a barokk fedélszék, mely az épület leglátványosabb épületszerkezete.

Az épülethez kapcsolódó kolostorban a Szent Ferenc Alapítvány által üzemeltetett iskola és árvaház működik. A templomot használják, karban tartják³⁰⁹. A szerkezetek állapota jó, az épület néhány éve esett át felújításon.

Szászsebes - Sebeş

A település középkori templomának csarnokszentélye valószínűleg parleri tanultságú műhely munkája³¹⁰.

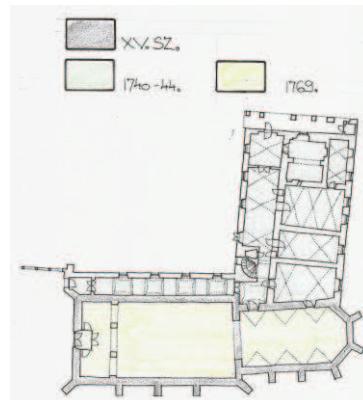
A középkorban a domonkosoknak van kolostoruk a városban³¹¹. A reformáció után 1731-ben kapják meg a ferencesek a város birtokában levő romos templomot és rendházat, ekkortól működtetik a plébániát is. A birtokbaadást Mária Terézia 1743-ban erősíti meg. A kolostor lakhatóvá tételét 1740-44 között végezik. A templom helyreállítása 1769-re fejeződik be, a szentelésre 1782-ben kerül sor. Az új kolostorépület 1748-75 között épül³¹². Az épületet a második világháború után államosítják, a kilencvenes években a rend visszakapja, jelenleg a noviciusok otthonát alakítják ki az épületben³¹³.

A városközponttól keletre, az egykori városfal mellett helyezkedik el a domonkosok egykori temploma és kolostora. A kolostor kertjében még látható a városfal és annak egy sokszögű bástyája is.

A templom kelet-nyugati tengellyel az utca északi oldala mentén áll, északi oldalához csatlakozik az egyetlen kolostorszárny.

Síkmennyezetes belső a déli oldalon félköríves ablakkal. Az északi falon áll a hajóból megközelíthető szószék. Félköríves diadalív mögött fiókos dongával fedett, sokszögzáródású szentély.

A templom főhomlokzatát két átlós irányú, gótikus támpillér fogja közre. A bejárat felett előtető, a karzatra nyílóan félköríves ablak. A főpárkány feletti konkáv íves oromzat timpanonnal zárul, felette barokk sisakos huszártorony. A templom utcára néző oldalhomlokzata támpillérekkel tagolt. A kolostor homlokzatai egyszerű, osztás nélküliek.

66. ábra: Szászsebes,
ferences (volt domonkos)
kolostor. Alaprajz
M=1:1000

³⁰⁹ Istvánfi Gyula 2001. 224. oldal

³¹⁰ Guzsik Tamás 1985. 43. oldal

³¹¹ György József 1930. 324. oldal szerint a kolostort és a templomot mariánus ferencesek építik, akik 1524-ben a domonkosoknak adják át az épületet. Rusu, Adrian Andrei 2000. 232. oldal azonban már 1322-ből dominikánusokat említ, valószínűbbnek túnik tehát a domonkosok középkori jelenléte.

³¹² György József 1930. 324-325. oldal, Lestyán Ferenc 2000. II. kötet 134. oldal. az 1731-es évszámot megerősíti a GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül adata is.

³¹³ Maczalik Arnold, az érsekségen dolgozó építész szóbeli közlése alapján. 2004. március. (2006-ban már működik az újoncok háza a kolostorban.)

Szék - Sic

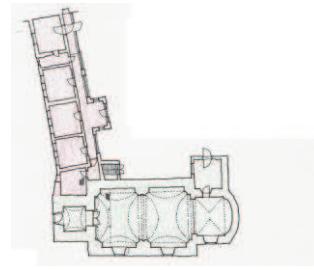
1714-ben a kolozsvári ferencesek missziót kezdenek³¹⁴. A templomépítésre a telket Vigler Márton uradalmi ispán vásárolja és ajándékozza a ferenceseknek 1741-ben, majd a szomszédos telket 1742-ben, ekkor alapítják meg a széki plébániát. A telkek birtoklási jogát 1743-ban Mária Terézia megerősíti³¹⁵, majd 1744-ben újabb telket vásárolnak. 1752-ben lerakják a kolostor alapkövét, majd 1754-re felépítik fából az első házat.³¹⁶ A templom alapkőletételére 1753-ban kerül sor, és 1758-ban szentelik fel Nepomuki Szent János tiszteletére. 1849-ben leég a templom és a residentia is, de egy év múlva újjáépítik³¹⁷. A ferencesek 1988-ig gondozzák a templomot, azóta az egyházmegye kezelésében van.

A templom a főutcával párhuzamosan, egy kisebb dombon áll. Déli oldalán, a homlokzat síkja elé ugró torony, ennek nyugati oldalán a földszintes kolostorépület. A szentély mellett nyeregtetős sekrestye. Kétszakaszos csehsüveg-boltozatos hajó; kosárvémes diadalívvel kapcsolódik hozzá a belül kosár-kívül szegmensíves szentély. A nyugati oldalon faoszlopos karzat. A nyugati oldalon a hajóból megközelíthető szószék. Torokgerendás fedélszék, különlegessége a tetőterbe magasan benyúló boltmezők kikerülése céljából épített kiváltó szerkezet.

A kolostorépület különböző falvastagságai több építési periódusra utalnak: egy időben épülhetett a három nagyobb helyiségből és egy kamrából álló épületrész, később bővítették. A főhomlokzat rokonítható a szamosújvárival. Vízszintes sávozású lábazatként kialakított földszint felett óriáspilaszterekkel tagolt kétszintes felső rész. A négyzet alaprajzú torony sarkai lekerekítettek, a főpárkány golyvázott. A földszinten díszes keretezésű bejárat a kapu. Az épület állaga kielégítő, jelenleg a szamosújvári plébánia filiájaként működik.

Székelyudvarhely – Odorheiu Secuiesc

György József szerint az udvarhelyi vár helyén a középkorban ferences kolostor állt, mely korábban a dominikánus rendhez tartozott³¹⁸. A ferencrendiek végül 1705-ben telepednek le a városban Lakatos István adományából. A kezdetben fából épített cellák és kápolna 1730-ig áll fenn, ekkor kezdik építeni a mai épületeket. A templom alapkövét 1730-ban teszik le, az első misét 1734-ben tartják. A zárda keleti szárnya 1736-42 között, az északi 1748-52 között, végül a nyugati 1752-54. között épül. 1755-ben konvent, azaz kolostori rangra emelik. A tornyok 1771-re készülnek el³¹⁹, de az 1734. évi várost ábrázoló metszeten már látszanak a

67. ábra: Szék, ferences kolostor. Alaprajz M=1:1000

³¹⁴ Léstyán Ferenc 2000. II. 45. oldal. György József 1930. szerint a misszió kezdete 1712, a barátok Désről és Kolozsvárról érkeztek.

³¹⁵ György József 1930. 335. oldal. (A www.hhrf.org/gyrke szerint az adományozó neve Vinkler Márton.)

³¹⁶ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül. szerint 1753 az építkezés kezdete

³¹⁷ György József 1930. 336. oldal, Rusu, Adrian Andrei 2000. 242. oldal

³¹⁸ György József 1930. 339. oldal. Léstyán Ferenc 2000. 354. oldal György Józsefre és oklevélekre hivatkozva említi egy tatárjárás előtti domonkos kolostort, amit a XIII. század második felétől a ferencesek használnak. Rusu, Adrian Andrei 2000. 186. oldal közli a domonkos kolostor alaprajzát is: Támpillérekkel tagolt, egyhajós, egyenes szentélyzáródású templomból és a szentély északi oldalához kapcsolódó L alakú kolostorépületből állt. Orbán Balázs 1873. I. 52. oldal az udvarhelyi várban levő középkori kolostort említi.

Mátyás Vilmos 1977. 181. oldal szerint az épület 1721-79. között épült. Valószínűbb, hogy György József adatai a pontosak.

³¹⁹ György József 1930. 339-343. oldal. Rusu, Adrian Andrei 2000. 187. oldal. Az adatokat a GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül forrása is megerősíti. Orbán Balázs 1873. I. 52. oldal a templom befejezését 1772-re teszi. Mivel a föbejárat feletti zárókövön az 1727-es évszám olvasható,

mainál valamivel alacsonyabb tornyok is. Orbán Balázs³²⁰ közöl egy metszetet a templomról, ezen az épület a maihoz hasonló formában látható.

Az épületegyüttest az északnyugati szárnyval 1900-08. között, a hátsó oldalon pedig 1928-ban bővítik³²¹.

1951-ben a szerzeteseket elhurcolják. A kolostort csak a kilencvenes években kapják vissza, azonban mivel nincs elegendő szerzetes a fenntartáshoz, azt 25 évre a mallersdorfi ferences apácáknak engedik át³²².

A Piac tér és a Vár utca sarkán áll a templom. A templom kéttornyos főhomlokzata a térré néz, tőle északra helyezkedik el a téglalap alaprajzú udvar, ezt veszik körbe az egyemeletes épületszárnyak.

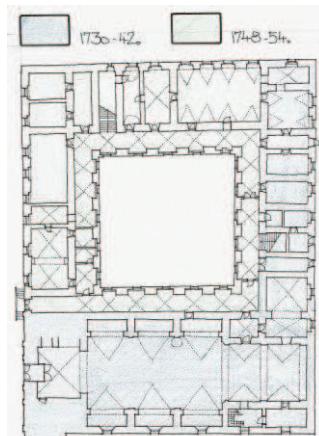
Az épület tömegén a nyugati homlokzaton álló sarkított négyzet alaprajzú jellegzetes alakú sisakkal fedett toronypár uralkodik, a szentély záródása egyenes³²³.

A templom belső tere az erdélyi ferences templomok közül legjobban közelíti a jezsuita-típusú barokk templomalaprajzot, melyet Erdélyben a kolozsvári és a marosvásárhelyi jezsuita templomok képviselnek. A tér nyugati részét széles nyílással a hajóba nyíló karzat foglalja el. A hajó háromszakaszos fiókos dongával fedett. A boltozatot hordó támpillérek között önálló kápolnaterek alakulnak ki, mindegyikben önálló mellékoltárral. A kápolnákat keretező ívek és a belső golyvázatos párkányt hordó pilaszterek együttesen kolosszeum-motívumot alkotnak. A hajónál alig keskenyebb két boltszakasszal fedett szentély teljes szélességét felnyitja a diadalív. A hajó és a szentély a boltfíókok alatt elhelyezett lóhere alakú ablakokon keresztül kapja a megvilágítását. A szószék a hajó északi, kolostor felőli falán, a második és harmadik kápolna közötti pilléren helyezkedik el. Megközelítése egyedülálló módon a kápolna terébe épített „függőfolyosón” keresztül lehetséges.

A templomtér a Magyarországon általánosan elterjedt jezsuita tértípus egyetlen képviselője az erdélyi ferences templomok között: ez adja különleges jelentőségét. A térforma kifejezi a ferencesek aktív, a jezsuitákkal egyenrangú szerepvállalását az ellenreformációban, a Rómához való hűséget, és a kor legfejlettebb építészeti irányzatának követési szándékát.

A kolostorszárnyak kéttraktusosak, az udvart folyosó veszi körül, erre fűződnek fel a többi helyiségek. A keleti szárnyban a sekrestye, a lépcsőház és néhány tároló, az északkeleti sarokban konyha, mellette már az északi szárnyban a refektórium. A nyugati oldalon irodák találhatók. Az emelet alaprajzi beosztása hasonló, a folyosóról körben a szerzetesi cellák nyílnak.

A nyugati homlokzaton a tornyokat pilaszterek szegélyezik, közöttük további pilaszterek osztják három függőleges szakaszra a homlokzat síkját. A fehér homlokzati síkból szürke kőporos vakolattal is kiemelt pilaszterek hordják az osztópárkányt. Felette a tornyok osztása folytatódik, a lizénák barokk ívű főpárkányt hordanak. A templom oldalhomlokzata támpilléres, a támpillérek közei töltik ki a földsínten az oldalkápolnák, melyeknek félköríves záródású ablakai az utcára néznek. A kolostorszárny utcai (nyugati) homlokzata

68. ábra:
Székelyudvarhely,
ferences kolostor.
Alaprajz M=1:1000

feltételezhetjük, hogy az 1730-as évszám csak a templom építésének kezdetét jelenti, a kolostorépület bizonyos részei (a nyugati szárny) már néhány évvel korábban épülhetett.

³²⁰ Orbán Balázs 1873. I. 52. oldal

³²¹ www.udvarhely.ro. 2004. március 10.

³²² www.hhrf.org/gyrke 2003. május

³²³ Az épület homlokzati kialakítása Biró József 118. oldal szerint egyértelműen a jezsuiták marosvásárhelyi templomára vezethető vissza.

kétszintes, osztás nélküli. Az ablakokat minden két szinten füles, záróköves vakolatkeretezés díszíti. Az udvari homlokzatokon sincsenek osztótagozatok, az ablakok is keretezés nélküliek.

A fedélszék állószékes szerkezettel épült a kolostor és a templom felett egyaránt.

Az épület jó állapotban van, a szerzetesnővérek gondozzák, karban tartják.

Torda - Turda

A rekatolizálás során letelepedő ferencesek 1733-ban vásárolják a telket, melyen négy év alatt építik fel kolostorukat a szindi Bors család támogatásával³²⁴ egy meglevő épület felhasználásával³²⁵, majd 1740-től kezdik meg a Szent László király tiszteletére szentelendő templom építését. Mária Terézia 1743-ban erősíti meg a ferenceseket a telek tulajdonjogában. A kolostoregyüttest a XX. században bővíti, illetve korábbi fából épült épületrészeket cserélnek masszívabb szerkezetűre³²⁶. A barátokat 1951-ben elhurcolják, 1990 után visszatérnek, de az utolsó ferences halála óta plébániaként működik. Jelenleg római- és görög-katolikus szertartásokat is tartanak a templomban³²⁷.

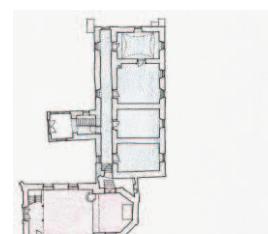
A központból Kolozsvár felé kivezető út nyugati oldalán családi házas környezetben áll. A templom gerince az utcával párhuzamos, rá merőleges rövid kolostorszárny. Díszes barokkos oromzat felett faszerkezetű torony. Síkmennyezetese belső, a bejárat felett boltozott karzat. A keleti oldalon kápolna. A hajó tengelyében a kripta lejárata, a nyugati oldalon az emeleti folyosóról megközelíthető szószék. Félköríves diadalív, tengelyben eltolt, poligonális szentély. A kolostor kéttraktusos: az északi oldalon síkmennyezetes folyosó, délről néző dongaboltozatos szobák. A homlokzatot nem osztja párkány, csupán az eresz alatt futnak végig tagozatos párkányok. A kolostorépület udvari homlokzatán minden két szinten négy-négy boltív. A templom kapuja kőkeretes, a kolostor déli oldalán barokk pallótakos ablakok. A kolostorszárnyban barokk jellegű fedélszék.

Torockószentgyörgy – Coltești

A Toroczkai család katolikus ágához tartozó Toroczkai György a legenda szerint betegségében fogadalmat tesz. Gyógyulása után a családi sírbolt mellett templomot és kápolnát építet a ferencesek számára 1727-ben, melyet 1742-ben bővítenek³²⁸. A templom birtoklásában 1743-ban erősíti meg Mária Terézia a ferenceseket³²⁹. Mivel a kolostor a településen kívül áll, adományokból nem volt biztosítható fenntartása, ezért Toroczkai György 1755-ben alapítványt tesz, illetve egy korábban tett alapítványt erősít meg a kolostor javára, melyből a szerzetesek megélhetése biztosítható³³⁰. A templom 1784-ben a Horea-Cloșca féle felkelés során leégett, majd

69. ábra: Torda, ferences kolostor.
Alaprajz M=1:1000

70. ábra:
Torockószentgyörgy, ferences kolostor.
Alaprajz M=1:1000

³²⁴ Orbán Balázs 1889. 368. oldal. Rusu 272. oldal szerint 1731-ben már áll a ferencesek első háza.

³²⁵ György József 1930. 347. oldal.

³²⁶ György József 1930. 346. oldal fényképe alapján

³²⁷ Istvánfi Gyula 2001. 114-115. oldal

³²⁸ Rusu, Adrian Andrei 2000. 118. oldal, Kelemen Lajos 1984. 201. oldal

³²⁹ György József 1930. 352. oldal

³³⁰ GYÉL VII.6. Szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. György József 1930. 352. oldal oklevelekre hivatkozva 1750-re teszi az alapítvány létrehozását, 1755-re pedig Toroczkai György végrendeletét. A levéltárban található oklevél feltehetőleg megegyezik a György József által említett végrendelettel.

1849-ban ismét károsodik, az újjáépítésre 1857 és 1867 között kerül sor³³¹ idősebb és ifjabb Toroczkai Sándor adományaiiból.

A templom és a kolostor a falutól északra fekvő dombon áll. Kilátás a településre, a torockószentgyörgyi várra, a Nagyenyed felé vezető út sziklás szorosára; a dombhátról pedig a Székelyköre és Torockóra. A felső részen a nyeregetős templom, északi oldalán sekrestye és kápolna. Rá merőleges, szintben is eltolt kolostorszárny. A két tömeg között utólagos folyosó³³². A templom előtt fából épült, gúlatetővel fedett harangláb. Egyszerű, síkmennyezetes belső, a nyolcszög három oldalával záródó szentély. A nyugati oldalon faoszlopos karzat. A XVIII. századi együttesből csupán a kolostorépület maradt meg. Síkmennyezetes folyosó és szobák, a déli helyisége csehsüveg-boltozatos. Historizáló főhomlokzat fiatornyokkal, támpillérekkel, háromkaréjos ablakkal. A kolostor homlokzatai tagolatlanok.

Korábbi ábrázolások³³³ alapján látható, hogy a kolostorszárnyat többször átépítették, a templommal utólag kötötték össze.

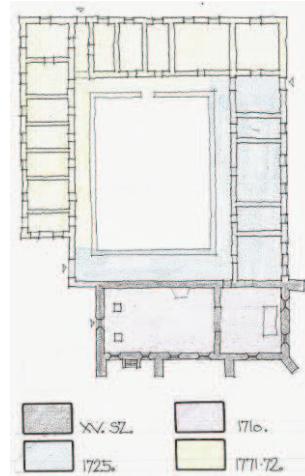
Jelenleg a nagyenyedi plébánia filiája, a kolostorban egy gondnok család lakik.

Vajdahunyad - Hunedoara

A XV. század közepén Hunyadi János kolostort épít az ágostonrendi szerzetesek számára, melyet halála után felesége, Szilágyi Erzsébet és Hunyadi Mátyás fejeznek be; az épületet 1465-ben a ferencesek kapják meg³³⁴. Az építkezésen dolgozik Brassói Konrád kőműves mester is³³⁵. A templomot és a kolostort 1533-ban tűz pusztítja, majd 1552-ben, a reformáció során kiűzik a szerzeteseket. A ferencesek 1710-ben térnek vissza újra³³⁶. Ekkor fedik be a középkori tornyot, és 1717-ig felépítik a romos templomot. A kolostor nyugati szárnya 1772-től épül. Az épületet 1812-ben megújítják, de 1866-ban ismét annyira rossz állapotba jut, hogy bezáratják. 1881-ben ismét felújítják³³⁷. A középkori alapokon álló barokk templomot és kolostort 1910-ben a vasgyár terjeszkedése miatt lebontják, és a város másik részén építenek újat³³⁸.

Régi kolostor

A barokk kolostor a várost teljesen körülölelő ipartelepen volt, pontos helyét nem tudjuk, a fennmaradt helyszínrajzon a „város felé”, „felső állomás felé” és „Rákospad felé” vezető utak, valamint „gyártelep” elnevezés szerepel.

71. ábra:
Vajdahunyad, régi
ferences kolostor.
Alaprajzi vázlat

³³¹ Léstyán Ferenc 2000. I. 522. oldal. Az 1727-es építést megerősíti György József 1930. 351. oldal is. A templom 1857-1867 közötti újjáépítését Rusu, Adrian Andrei 2000. 118. oldal is említi. Orbán Balázs 1873. V. 229. oldal

³³² A templomban talált festményeken egyértelműen külön áll a két épület.

³³³ Orbán Balázs 1873. V. 231. oldal, fénykép és festmény a kolostorban, Boros Fortunát 1927.

³³⁴ György József 1930. 356. oldal

³³⁵ Rusu, Adrian Andrei 2000. 149. oldal

³³⁶ GYÉL VII.6. szerzetesrendekkel kapcsolatos iratok. dátum nélkül

³³⁷ György József 1930. 358. oldal

³³⁸ www.hhrf.org/gyrke szerint az új kolostort az 1950-es években lebontják. A ma álló templom azonban biztosan megegyezik a XX. század elején építettel, mert egyértelműen azonosítható azzal az épüettel, amiről Boros Fortunát 1927-ből fényképet közöl. Ekkor tehát készen kellett lennie, és később sem bontották le.

Mivel Vajdahunyad régi kolostora esetében egy elpusztult épületet próbálunk meg leírni, sok bizonytalan részettel találjuk szembe magunkat. Az írásos emlékeken kívül csupán néhány képi adatra támaszkodhatunk.

Az épület tömegelrendezéséről a Boros Fortunát könyvében közölt fénykép, és a – valószínűleg a bontást megelőzően készült – KÖH tervtárában található rajzokról kapunk tájékoztatást. A rajzok, annak ellenére, hogy egyszerű, vonalas ábrák, jellegében visszaadják a kolostor alaprajzi és homlokzati rendszerét, és egybevágnak a korabeli fényképen látható épülettel. A fénykép sajnos szintén ortogonális helyzetben, nyugatról mutatja az épületet, így annak csupán egy oldalát láthatjuk rajta.

Az épületegyüttes északi oldalán³³⁹ húzódik a támpillérekkel tagolt templom keleti végén kontyolt nyeregtetővel fedett tömege. A kolostor három szárnya a templom déli oldalához kapcsolódó téglalap alaprajzú udvart vesz körbe. A tömeg hangsúlyos függőleges motívuma a torony a szentély déli oldala mellett a sekrestye felett állt. Ez a megoldás rokon a tövisivel és a medgyesivel.

A középkori gótikus templom szentélye a nyolcszög három oldalával záródhadt³⁴⁰. A bontási terven ábrázolt templom szentélyzáródása egyenes, a hajó és a kórus hosszaránya körülbelül 5:3, szélességük az alaprajz és a homlokzati vázlat alapján azonos. Az egyenes szentélyzáródás származhat a gótikus időkből, mert a templom északkeleti sarkát 45 fokban álló átlós irányú támpillér támasztja meg. A templom boltozatáról nem kapunk felvilágosítást a rajzból; feltételezhetjük, hogy a többi korabeli templomhoz hasonlóan későgótikus hálóboltozattal fedték, mely a XVI. században elpusztulhatott, a XVIII. században pedig barokk dongaboltozattal látták el. A rajz szerint a nyugati oldalon vaskos, tehát minden bizonnal falazott pillérekre támaszkodó karzat húzódik. A szószék a templom déli falán van a hajó közepe táján, véleményem szerint megközelítése az emeleti folyosóról történhetett.

A barokk kolostor (melyben elvben lehettek középkori részletek is) kéttraktusos, három szárnyból álló épület. Az udvart folyosó veszi körbe, erre fűződnek fel a helyiségek. A rajzon található legenda szerint a keleti szárnyban a szentély mellett közvetlenül a sekrestye, mellette pedig hálótermek helyezkednek el. A déli szárny foglalja magába a külön gazdasági bejáratot ellátott konyhát és az étkezőt, míg a nyugati oldalon irodák, társalgó és a plébániai iroda kapott helyet. Az emeleti szinten valószínűleg további szerzetesi cellák voltak.

A homlokzatok leírásánál ismét csupán a vázlatos rajzokra támaszkodhatunk. A templom főhomlokzata egyszerű, timpanonnal záródó homlokzat, a – talán csúcsíves – bejárat felett még egy ablak helyezkedik el, mely a karzatra nézhetett. Az északi homlokzatot nagy méretű csúcsíves ablakok törik át, elképzelhető, hogy bennük még gótikus mérmű-töredékek is voltak. Az ablakok között támpillérek erősítik a falat. A szentély keleti falán szintén két nagy csúcsíves ablak van, mellette emelkedik a torony osztás nélküli, csupán saroklizénákkal és egyszerű párkánnyal keretezett tömege. A torony homlokzatán három nyílás található: A földszinten a sekrestye ablaka négy egymás mellé állított ablakból ál, elképzelhető, hogy középkori eredetű nyílásról van szó³⁴¹. Felette egy, a kolostorszárny ablakaihoz képest megemelt, és arányaiban is más ablak nyílik, könnyen elképzelhető, hogy itt eltérő rendeltetésű helyiség (oratórium, kápolna) helyezkedett el. A felső részen, a harangszinten levő ablakok mind a négy irányba félköríves kialakításúak. A toronysisak viszonylag egyszerű barokk vonalvezetésű. A kolostor homlokzatain a szinteket elválasztó osztópárkány

³³⁹ A kolostor tájolását a középkori templom valószínűleg kelet-nyugati tengelyére alapozom.

³⁴⁰ Rusu, Adrian Andrei 2000. 150. oldal rajza alapján. Ez a feltételezés egyébként sem mond ellen a meglevő középkori templomok szentélyzáródásának: ilyen zárodású a szintén Hunyadi János által alapított tövisi zárda temploma, valamint a még álló medgyesi, kolozsvári (ferences templom és farkas utcai templom), marosvásárhelyi vártemplom, brassói, szászvárosi, szászsebesi ferences templom szentélye is. A poligonális szentélyzáródás tehát általános volt a XV. század szerzeti templomai között. Lestyán Ferenc 2000. II. 176. oldal szerint az épület bontásakor tárták fel a középkori templom szentélyének alapfalait.

³⁴¹ Ehhez hasonló, széles középkori ablaka van a kolozsvári egykori domonkos kolostor sekrestyéjének is.

fut körbe, minden két szinten álló téglalap alakú ablakok nyílnak, melyek közül a déli oldal három – minden bizonnyal a refektóriumról nyíló – ablaka nagyobb méretű. Ugyancsak a déli oldalon a bejárat felett kiemelt nyíláskeretezés, talán kiugró zárterkély látható a rajzon. Ez jelezhet a homlokzat mögött kiemelt fontosságú helyiséget is, de lehet, hogy csupán a bejárat hangsúlyozásáról van szó. A rajz és a fénykép a nyugati oldalon ellene mond egymásnak: a templom melletti tömeget a rajzon egyetlen tetővel ábrázolják, a fényképen azonban látszik – és ez az alaprajzból is következik –, hogy a kolostorszárból csupán a keskenyebb traktus fut el a templom homlokzataig, így a tető síkja is változik.

Új kolostor

Az épület az 1910-es évek után épült, így nem tartozik szorosan tanulmányunk témajához, ezért csupán néhány szóval próbálom meg bemutatni.

Az együttes Vajdahunyad déli részén helyezkedik el. A kéttornyú templom déli oldalán húzódik a kolostor, melynek három épületszárnya nagy méretű, téglalap alaprajzú udvart vesz körbe. A templom háromhajós, a hajókat karcsú, klasszicizáló oszlopsor választja el egymástól. A mellékhajók felett karzat húzódik, a délről közelíthető meg a diadalívre támaszkodó szószék. A belső tér hevederes dongával fedett, a szentély keresztboltozatos, záródása félkörives. A templom és a kolostor szintén klasszicizáló homlokzatokkal épült, a főbejárat és néhány ablak keretelése timpanonos. A történeti formák azonban leegyszerűsítve, csupaszon jelennek meg, az épület jellegtelené és méretei miatt aránytalanná válik.

Tipológia

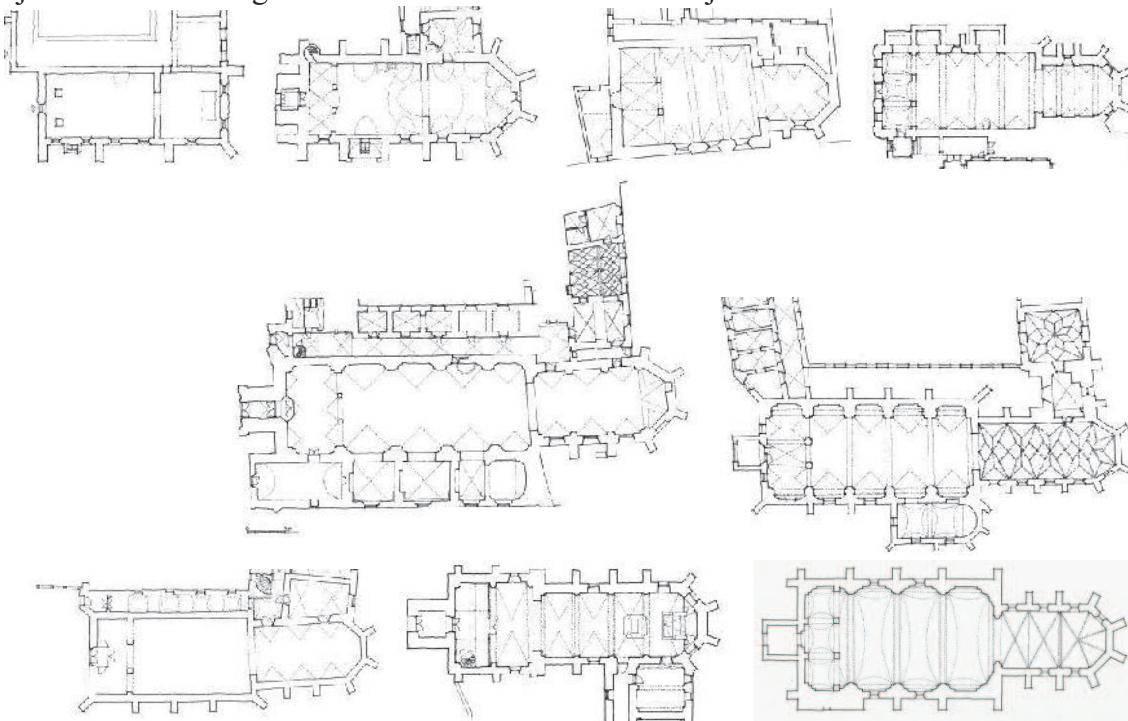
Térszerkezeti vizsgálat

Térrendszerök

Építészeti szempontból – különösen templomok, tehát egyetlen fő térrre szervezett épületek esetén – a legjelentősebb kategorizálási szempont az épületek térrendszerének vizsgálata. Az erdélyi barokk kori ferences templomok építésze a középkorban gyökerezik, de hatással van rá az európai barokk építészet is. Az épületek belső téralakítása szerint öt különböző típust különböztethetünk meg.

1. Középkori alapokon álló, újjáépített templomok

Ebbe a csoportba tartozik Kolozsvár, Tövis, Szászváros, Körösbánya, Vajdahunyad (lebontott), Szászsebes, Medgyes, Nagyszeben, Brassó, Beszterce temploma. Az épületek mindegyikére jellemző a gótikus városi szerzetesi templom alaprajzi formája: egyhajós, a hajóval közel azonos hosszúságú, poligonális záródású szentélyvel. A tereket a XVIII. században minden bizonnal anyagi források és magasabb fokú mesterségbeli tudás híján³⁴² fiókos, hevederes dongával boltozzák újra, középkori templomboltozat csupán a medgyesi és a beszterci szentélyben maradt meg. A beszterci templomot a minoriták építik át, itt a rendre jellemző csehsüveg-boltozatos teret alakítanak ki a hajóban.

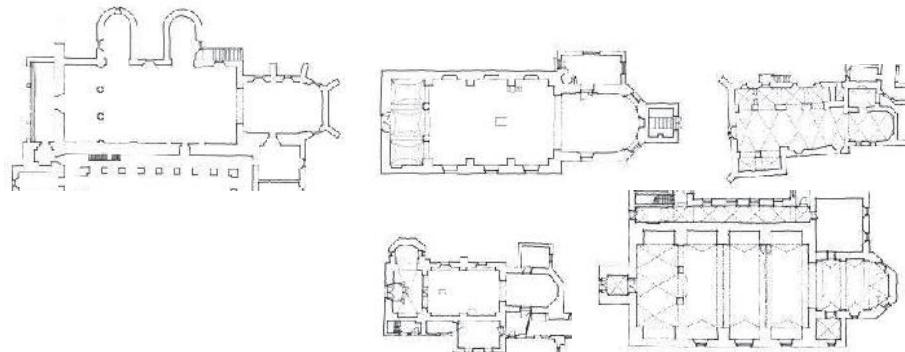
72. ábra: Középkori alapokon álló, újjáépített templomok: Vajdahunyad, Körösbánya, Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár, ferences templom, Medgyes, Szászsebes, Szászváros, Beszterce.

³⁴² P. Benedek Fidél 2005. 37. oldalon a szárhegyi kolostor építési körülményeit tárgyalja. A Domus Historiára hivatkozva állapítja meg, hogy képzett kőműves hiányában és a nagy szegénység okán kezdetlegesen építkeztek. Véleményem szerint elfogadható, hogy a ferences rend templomainál a dongaboltozat általános használata a csehsüveg-boltozat építésére képes mesterek hiányából következik.

2. Középkori alaprajzi formát mutató, új építésű templomok

Alaprajzi rendszerükben követik a középkori formát. Sokszögű a szentélyzáródása Torda, Fogaras, Dés, Mikháza és Gyulafehérvár ferences templomainak. A legtöbb középkori formát a fogarasi templomban találjuk: a szentély poligonális lezárásán túl a hossztengelyre merőlegesen elhelyezett, kívül a tömegben is megjelenő támpillérek; a szentély csúcsíves ablakai szintén gótikus hagyományokat őriznek. Az oldalkápolnás alaprajzi rendszer, a hajó térrányai, részletformái azonban már jellegzetesen barokk formálásmódban születtek. Ez a kettősség teszi egyedivé a fogarasi templomot: jellegzetes példája a XVIII. századi ferences építészeti középkorban való gyökerezésének. A jelenség oka a ferences rend építkezésein belül kereshető: az ellenreformáció során visszaszerzett templomok között számos gótikus épület található, kézenfekvő tehát innen venni az építészeti formákat.

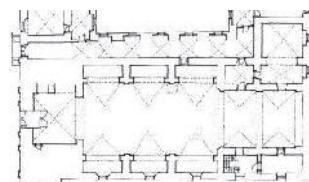

73. ábra: Középkori alaprajzi formát mutató új építésű templomok:
Dés, Gyulafehérvár, Mikháza, Torda, Fogaras

3. Jezsuita tértípus szerint épült templomok

Az erdélyi ferences templomok közül egyedül a székelyudvarhelyi templom belső tere közelíti a jezsuita-típusú barokk templomalaprajzot, melyet Erdélyben a kolozsvári és a marosvásárhelyi jezsuita templomok követnek a leghívebben. A tér nyugati részét széles ívvel a hajóba nyíló karzat foglalja el. A jezsuita templomokkal való rokonságot mutatja a szentély két oldalán szimmetrikusan megjelenő melléktér-pár is. A hajó háromszakaszos fiókos dongával fedett. A boltozatot hordó támpillérek között önálló kápolnaterek alakulnak ki, a kápolnákat keretező ívek és a belső golyvázatos párkányt hordó pilaszterek együttesen kolosszeum-motívumot alkotnak. A hajónál alig keskenyebb két boltszakasszal fedett szentély teljes szélességét felnyitja a diadalív.

A templomtér a Magyarországon általánosan elterjedt jezsuita tértípus egyetlen képviselője az erdélyi ferences templomok között: ez adja meg különleges jelentőségét. A térförmája kifejezi a ferencesek aktív, a jezsuitákkal egyenrangú szerepvállalását az ellenreformációban, a Rómához való hűséget, és a kor legfejlettebb építészeti irányzatának követési szándékát.

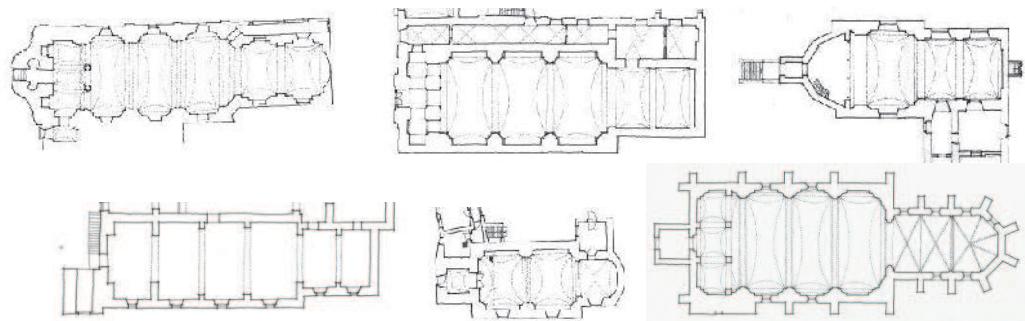

74. ábra: Jezsuita tértípust követő ferences templom: Székelyudvarhely

4. Minorita tértípus

A rend nagyobb vagyonnal rendelkező minorita ága fejlett barokk térrendszerű templomokat épít Kolozsvárott, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden. Sor kerül a besztercei középkori templom hajójának barokk átépítésére is. A templomtereket három- vagy négyszakaszos csehsüveg-boltozat fedi, melyhez kétszakaszos, egyenes záródású szentély csatlakozik. A kolozsvári minorita templom tere az egyik legnagyvonalúbb, leglendületesebb barokk templomtér Erdélyben. Kelemen Lajos tanulmányában az „ország egyik legszebb barokk ízlésű épületé”-nek, a templom belsejét pedig a „legesinosabb templombszö”-nek nevezi³⁴³. Magyarországon másol is megfigyelhető, hogy a minoriták ilyen jellegű térrrel építik templomukat (Eperjes, Lőcse). Hasonló alaprajzú, de dongaboltozatos a minoriták kézdivásárhelyi temploma is. Sorolt csehsüveg-boltozatos térrrel rendelkezhetett (az alaprajzi rendszer alapján) Marosvásárhely főterén az obszervánsok temploma is. Leegyszerűsített formában, kétszakaszos hajóval és dongaboltozatos szentélyvel épül a széki ferences templom³⁴⁴.

75. ábra: Minorita tértípust követő templomok: Kolozsvár, minorita templom, Nagyenyed, minorita templom, Marosvásárhely, minorita templom, Marosvásárhely, ferences templom, Szék, ferences templom, Beszterce, minorita templom

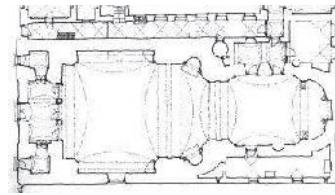
5. Centrális tér

Egyedi, más ferences templommal összefüggésbe nem hozható Szamosújvár ferences templomának belső tere. A templom belseje egyetlen nagy csehsüveg-boltozatos tér, melyhez kosárvíves záródású, szintén csehsüveg-boltozatos szentély kapcsolódik. A diadalív előtt konkáv ívvel szükül a tér, ami a falfülkékben elhelyezett szoborfulkék domború keretezéseivel európai színvonalú barokk feszültséget eredményez. A tér kialakulásában szerepe lehetett az örmény közösségi nagytemplomának³⁴⁵, mely méreteivel, fejlett szerkezetével kiemelkedik az erdélyi barokk templomépítészet emlékei közül.

³⁴³ Kelemen Lajos 1984. 72. oldal

³⁴⁴ Szék esetében nem feltételezünk közvetlen kapcsolatot a minorita építkezésekkel. Sokkal valószínűbb, hogy a Szamosújvárott is dolgozó ferences műhely épít a templomot. A kapcsolatot a földrajzi közelégen túl valószínűsítik a minden templomnál alkalmazott fejlett szerkezetek (csehsüveg-boltozat, fedélszerkezet).

³⁴⁵ A szentély alaprajzi arányai az erzsébetvárosi örmény templom megfelelő arányaival is összefüggésbe hozhatók. Ezen kívül feltűnő, hogy a szentély minden oldalán mellékterek találhatók: ez a ferences templomokra nem jellemző, azonban az örmények minden nagy templománál megvan. A szamosújvári örmény templom befejezése mintegy egy évtizeddel előzi meg a ferences templomét; ez alapján tehát elképzelhető, hogy a városban levő építőmester részt vesz a ferences templom építésében.

76. ábra: Centrális barokk tértípussal épülő templom: Szamosújvár

Térlefedés

A fő belső terek lefedése természetesen összefügg a térrendszerrel, hiszen a tér típusát az alaprajzi kialakításon kívül a térfelület módja befolyásolja leginkább. A vizsgált templomok fő tereinek (templomhajójának) lefedése alapján három csoportot különböztethetünk meg:

1. Síkmennyezetes templomok

Zárt tér lefedésének a legegyszerűbb, legkönnyebben kivitelezhető módja a síkmennyezetes térfelület. Ebbe a csoportba tartoznak Torda, Torockószentgyörgy, Gyulafehérvár, Alvinc, Szászsebes, Kőhalom templomai. Ezek közül Torda, Torockószentgyörgy és Kőhalom a rendtartomány legkisebb templomai; minden bizonnal a kisebb és szegényebb alapító és fenntartó gyülekezet erőtlenségében kell az egyszerűbb templom iránti igényt és a fejlett, reprezentálásra alkalmas szerkezetek hiányát keresnünk. Alvinc, Szászsebes és Gyulafehérvár esetében a földrajzi közelég jelenthet szorosabb kapcsolatot. Utóbbi kettő építési ideje is nagyon közel áll egymáshoz, itt elképzelhető, hogy ugyanaz az építő csoport dolgozott; a bulgariták közelében elvárt temploma esetleg mintaképül szolgált.

2. Dongaboltozatos templomok

Dés, Kolozsvár, Tövis, Szászváros, Déva, Körösbánya, Mikháza, Medgyes, Csíksomlyó, Székelyudvarhely, Szárhegy, Nagyszeben, Brassó, Kézdivásárhely, Fogaras templomai tartoznak ebbe a csoportba. Itt találjuk (Szászsebes kivételével) az összes középkori alapokon álló templomot. A reformáció évszázadait túlélő falakra kézenfekvő megoldás a különleges szakértelmet nem igénylő fiókos, esetleg falpillérekre támasztott hevederekkel megerősített fiókos dongaboltozat építése. Az új építésű templomok közül a XVII. században (Mikháza és Szárhegy), és a XVIII. század első felében (Déva, Dés, Kézdivásárhely, Fogaras) alapítottak is ilyen szerkezzel épülnek.

3. Csehsüveg-boltozatos templomok

A csehsüveg-boltozat építése már magasabb mesterségbeli tudásról árulkodik. Ez a térfelület típus a tehetősebb minoriták körében terjed el: Kolozsvár, Nagyenyed, Marosvásárhely minorita templomai épülnek így. A besztercei templomban csupán a hajó boltozata készül el, a szentélyben az eredeti középkori boltozat maradt meg. A marosvásárhelyi obszerváns templom – az alaprajzi rendszer alapján – szintén elképzelhető, hogy csehsüveg-boltozatos volt. Szamosújvár és Szék ferences templomainak csehsüveg-boltozatai minden bizonnal a szamosújvári örmény templommal, mint előképpel hozhatók összefüggésbe. A két ferences templom egyidejű építése – az örmény templom építését követő évtizedben – esetleg az építők azonosságára is megenged következtetni.

A templomok térrendszeréit vizsgálva az alábbi típusokat különböztethetjük meg:

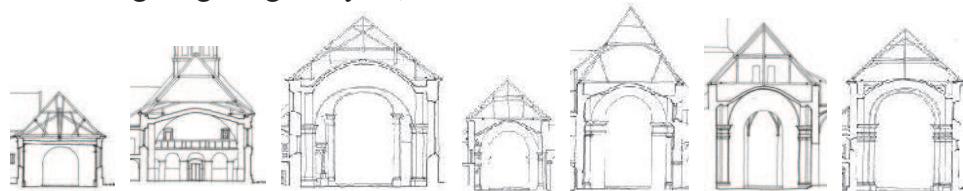
- Középkori templomokban kialakított barokk tér.
- Középkori építészeti hagyomány továbbélése.
- Minorita típusú tér.
- Jezsuita tértípus.
- Önálló fejlett barokk tér.

Térarányok

A térrányok vizsgálatánál azokat a templomokat vettük figyelembe, amelyeknél mért adatokkal rendelkeztünk. A hajó hosszát a diadalív síkjáig, szélességét a falpillérek között mértük. A boltozat magasságát dongaboltozatos és csehsüveg-boltozatos terek esetén egyaránt a hevederívekig számítottuk.

A vizsgált templomok közül a hajó fesztaivolsága szerint legnagyobb méretűek a csíksomlyói (15,4 m) kegytemplom, valamint az örmények szamosújvári (15,4 m) és erzsébetvárosi (13,3 m) templomai. Széles a centrális alaprajzú szamosújvári ferences templom is (12,4 m). A középkori falak felhasználásával épült templomok általában 9-11 méter széles hajóval rendelkeznek. A templomterek teljes hosszát tekintve hasonló a sorrend, azzal a különbséggel, hogy a nagy méretű középkori templomok (Kolozsvár, ferences templom és Farkas utcai templom, Medgyes) szintén a leghosszabbak közé tartoznak. A korai ferences templomok (Mikháza, Déva) viszonylag rövidek.

A templomhajók keresztmetszeti arányát elemezve nem találtam időbeli fejlődésre utaló folyamatos változást. „Leglapsabb” arányúak az alvinci (1729., szélesség/magasság=1,62) és a torockószentgyörgyi (1850., 1,29) templomok. Ezeknél a nyomott térrányhoz valószínűleg a síkmennyezetes térfelvétel is hozzájárul. Legkevésbé karcsú boltozott tere a dévai templomnak van (1714., 1,18), melyet az alvincihez hasonlóan a rend bulgarita ága épített. A középkori előzménnyel rendelkező templomok – valószínűleg a meglevő falszerkezetek felhasználása miatt – viszonylag karcsúbb térrrel épülnek: Nagyszeben (0,88), Kolozsvár (0,74), Körösbánya (0,72), Medgyes (0,63). A középkori térrányt Kolozsvár és Medgyes esetében még karcsúbbá teszik a belső térben megjelenő, boltozatokat alátámasztó pillérek. A mért adatokkal rendelkező templomok közül legkarcsúbb a minoriták által épített nagyenyedi templom hajója: itt a szélesség/magasság aránya 0,63³⁴⁶.

77. ábra: A térrányok változása. Alvinc (1,62), Déva (1,18), Szamosújvár (0,90), Szárhegy (0,80), Kolozsvár (0,74), Medgyes (0,69), Nagyenyed (0,63)

A hajó alaprajzi arányait tekintve (hajó hossza/hajó szélessége) kimutatható, hogy a középkori előzményekkel rendelkező épületek a leghosszabbak (Kolozsvár, ferences templom: 3,20; Medgyes: 3,04; Kolozsvár, Farkas utcai templom: 2,82; Nagyszeben: 2,06; Szászsebes: 2,00). Viszonylag hosszú, keskeny alaprajzi formát mutatnak a korai templomok: Mikháza: 2,73 és Szárhegy: 2,50. Ez, véleményem szerint a középkori építési hagyományra vezethető vissza. A minoriták templomai is nyújtott alaprajzi rendszerűek: Kolozsvár: 2,85;

³⁴⁶ Sajnos a többi minorita templom (Kolozsvár, Marosvásárhely, Kézdivásárhely) magasságára vonatkozó mért adattal nem rendelkezünk, a szemrevételezés alapján azonban ezek jóval nyomottabb arányúak.

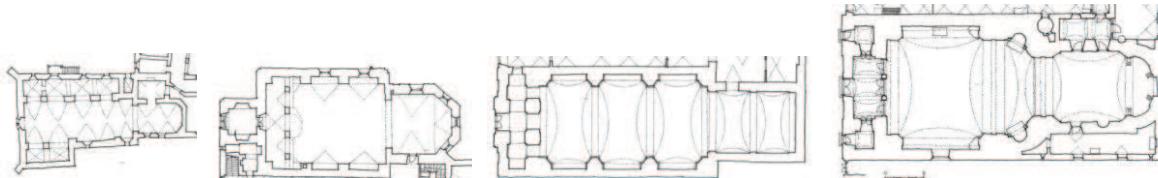
Nagyenyed: 2,39; Kézdivásárhely: 2,32. Tömzsibb hajója van a bulgariták által épített alvinci (1,70) és dévai (1,51) templomoknak.

Az erdélyi barokk templomok méreteinek és térarányainak összehasonlító vizsgálata alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg:

- Méreteiket és térarányaikat tekintve önálló csoportot alkotnak a középkori előzménnyel bíró, XVIII. század során felújított templomok. Közülük nagyon közel állnak egymáshoz a kolozsvári ferences és a medgyesi templom, illetve a szászsebesi és a nagyszebeni templomok. Mindkét épületpárra jellemző, hogy közülük az egyik a domonkos rend számára épült a középkorban: a nagy fokú hasonlóság igazolja, hogy a középkori városi szerzetesrendi építészet nem köthető egy adott szerzetesrendhez³⁴⁷.
- A XVII. századi ferences építészet egyetlen épen megmaradt emléke, a Mikházi templom térrendszerét, alaprajzi kialakítását, térarányait, a torony helyzetét tekintve őrzi a középkori hagyományokat, méreteivel azonban elmarad a középkori épületektől.
- Az erdélyi barokk kori templomépítészetben belül méreteiket tekintve kiemelkednek az örmények templomai (Szamosújvár és Erzsébetváros). Ezekhez a ferences épületek közül méreteivel csupán a XIX. század elején megépített csíksomlyói templom igazodik, itt azonban a nagy fesztaf lefedésére boltozat helyett fadongát használtak.
- Hasonló térarányok – nyomott keresztmetszeti arányok, zömök, széles hajó – jellemzik a bulgariták XVIII. században épített templomait (Déva és Alvinc).
- A minoriták templomai az egységes térrendszer ellenére különböző térarányokkal épültek.
- A székelyudvarhelyi ferences templom térszerkezetét és keresztmetszeti arányait tekintve egyaránt közel áll a kolozsvári jezsuita templomhoz³⁴⁸.

Térrendszerök időbeli fejlődése

A barokk kori ferences templomépítészet a XVII. században a katolikus többségű Székelyföldön kezdődik. Első templomaik (Mikháza) viszonylag kis méretűek, dongaboltozattal fedett térrrel, a középkori építési hagyományok folytatásaképpen épülnek. A XVIII. század közepére megindul a rendtartomány terjeszkedése, elsőként értelemszerűen a középkori templomaikat szerzik vissza és ezeket építik újjá. Térlefedő szerkezetként itt is a dongaboltozat általános. A harmincas évektől kezdődik új templomok építése, melyek kezdetben a korábbiakhoz hasonló térrendszeret vesznek át, később kerül sor más, fejlettebb barokk tértípusok alkalmazására. A minoriták a század derekától kezdve építik csehsüveg-boltozatos templomaikat. A templomok térrendszerének időbeli fejlődése leolvasható az alábbi ábráson:

78. ábra: Az erdélyi ferences templomépítészet térrendszerének időbeli fejlődése.
Mikháza (1666), Déva (1714), Nagyenyed (1747), Szamosújvár (1758).

A rendelkezésre álló épületmennyiség (30-40 templom) már elegendő ahhoz, hogy bizonyos következtetéseket vonjunk le belőle. Tekintettel azonban arra, hogy az egyes

³⁴⁷ Marosi Ernő 1994. 45. oldal

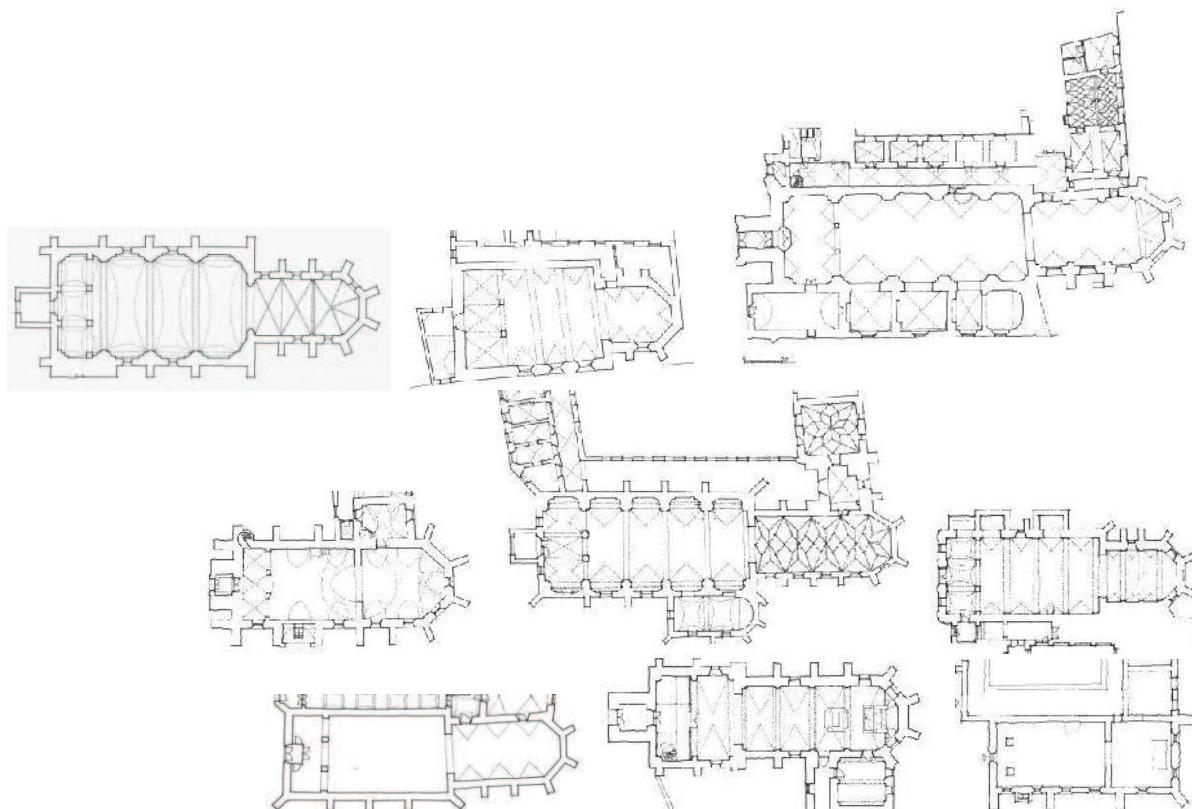
³⁴⁸ Sajnos a marosvásárhelyi jezsuita templom méreteiről mért adatokkal nem rendelkezünk.

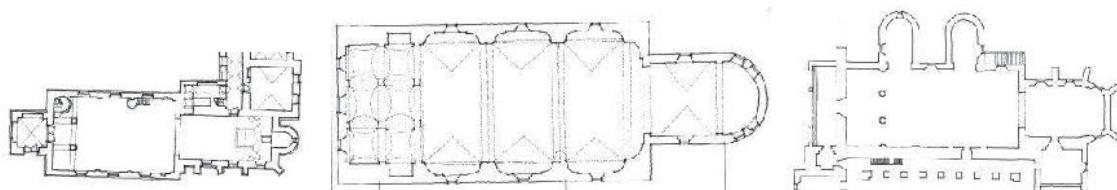
épületek építésének befejezését jelző dátumok bizonytalanok³⁴⁹, emiatt a fejlődési sor további pontosítást igényel.

A középkori előzménnyel rendelkező és nem rendelkező templomok vizsgálata során az alábbiakat állapíthatjuk meg:

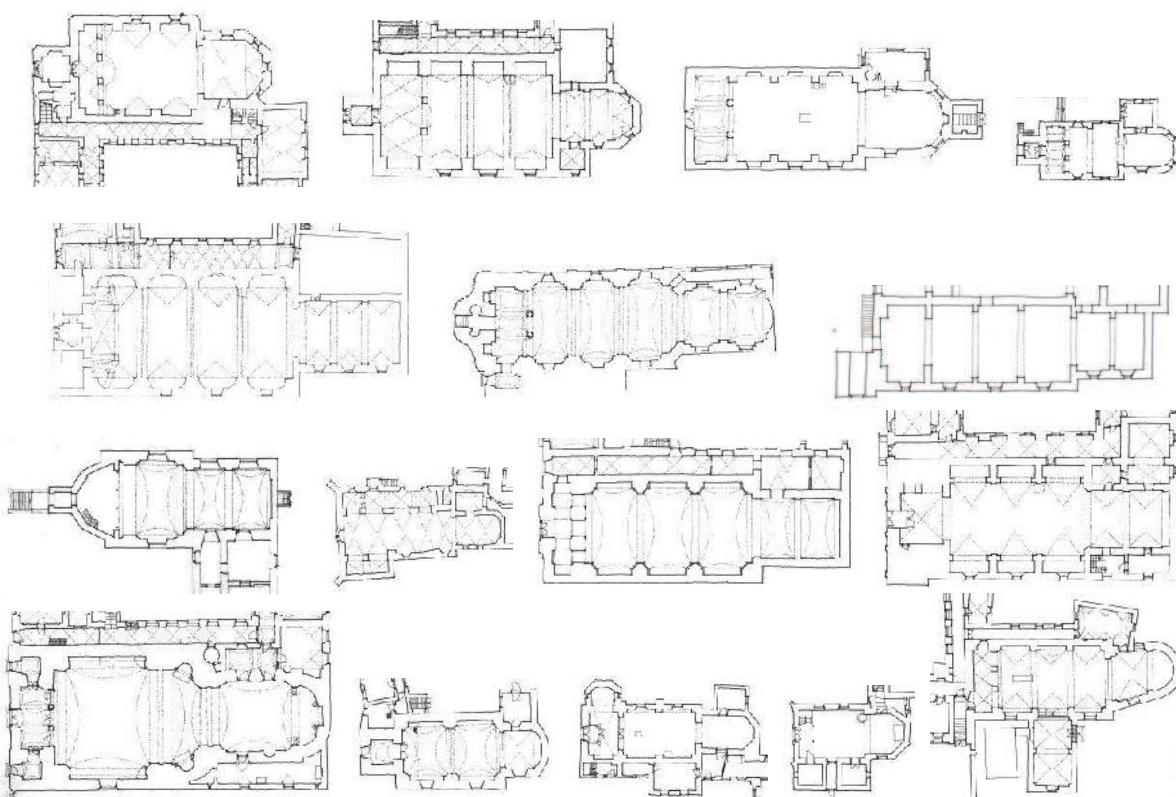
- Az egyes épületek kialakítást alapvetően befolyásolja, hogy az adott templomnak van-e materiális középkori előzménye. Amennyiben csupán középkori templom felújításáról (ez többnyire újraboltozást jelent) van szó, jóval kevesebb lehetőség van a barokk térfogamak és térrágyok érvényesítésének. Ezek a templomok kötött alaprajzi rendszerrel, általában fiókos dongaboltozattal fedve épülnek. Kivételt képez Szászsebes temploma, ahol a meglevő templomhajót síkfödémmel fedik.
- A középkori felújított templomok közül különlegesnek számít a minoriták által újjáépített Besztercei templom: itt a középkori templomhajóba a máshol is használatos, csehsüvegboltozatos minorita tér épül bele.

79. ábra: Templomok középkori előzménnyel: Beszterce, Brassó, Kolozsvár, ferences templom, Körösbánya, Medgyes, Nagyszeben, Szászsebes, Szászváros, Vajdahunyad

³⁴⁹ Az irodalmi forrásokban előforduló, a templom „befejezését” jelző dátumok esetenként a templom boltozatának megépítésére, máskor a felszentelésre vagy a berendezés elkészülésére vonatkoznak, így a jelenlegi adataink alapján az egyes épületek pontos építési ideje némi bizonytalanságot tartalmazhat.

80. ábra: Templomok középkori előzmény nélkül: Alvinc, Csíksomlyó, Dés, Déva, Fogaras, Gyulafehérvár, Kőhalom, Kézdivásárhely, Kolozsvár, minorita templom, Marosvásárhely, ferences templom, Marosvásárhely, minorita templom, Mikháza, Nagyenyed, minorita templom, Székelyudvarhely, Szamosújvár, Szék, Torda, Torockószentgyörgy, Szárhegy

Liturgikus tér

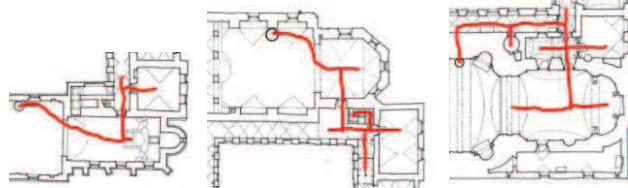
A templomok liturgikus terének kialakítását a templomban zajló szertartások rendje határozza meg. A XVIII. századi liturgia legfontosabb eleme természetesen a szentmise, ennek kiszolgálása érdekében helyezik el a templomban az oltárokat és egyéb berendezési tárgyakat. A háttalmisésző főoltár a szentély végében áll, stílusát, részleteinek kialakítását az adott kor művészeti irányzata határozza meg³⁵⁰. A szembemiséző oltárasztalok csupán a II. Vatikáni Zsinat után kerülnek be a templomokba. A főoltáron kívül általában több mellékoltár helyezkedik el a templomokban, ezek a templomhajó oldalfalai mentén, esetleg a falpillérek által közrefogott térbővületekben, vagy kápolnákban állnak. A liturgikus térrendszer egyik fő vizsgálati szempontja az oltártér és az előkészületi tér (sekrestye) kapcsolata. Világi templomokban a sekrestye általában közvetlenül a szentélyből nyílik³⁵¹. Szerzetesi templomok esetében (így az erdélyi ferences építészetben is) szintén alkalmazzák ezt a megoldást, de a sekrestyéből általában egy köztes téren keresztül – vagy egy köztes téren keresztül is – megközelíthető a szentély. Alvinc, Déva esetén ez a köztes tér a kolostori folyosót jelenti, de lehet önálló tér is, mint például Szamosújvárott. Kisebb templomok

³⁵⁰ Rados Jenő 1938.

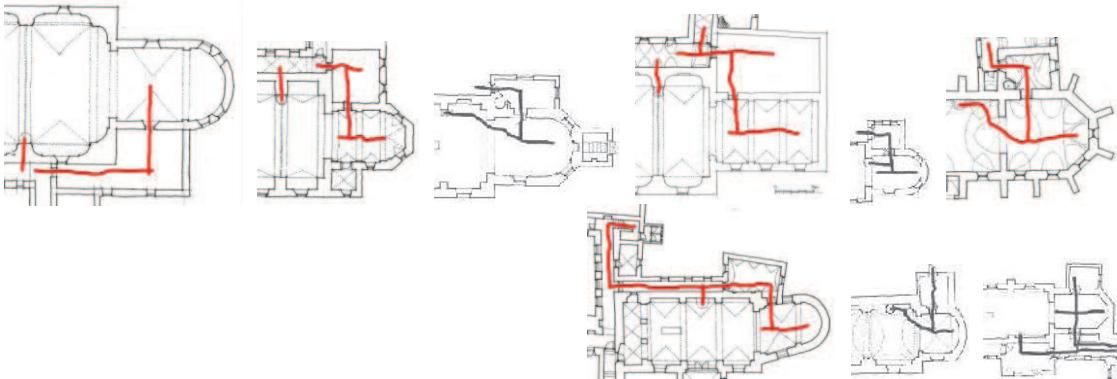
³⁵¹ Az erdélyi barokk templomépítészet kiemelkedő emlékei a jezsuiták templomai (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyszeben) és az örmény közösségek által épített templomok (Szamosújvár, Erzsébetváros). Ezek mindegyikénél találunk melléktereket a szentély minden oldalán, esetenként egymás felett több szinten is. Ez a két melléktér (sekrestye és raktár) a ferences templomok esetében rendszerint hiányzik, csupán a jezsuita tértípushat követő székelyudvarhelyi és a – feltehetőleg – örmény hatásra épült szamosújvári templomok esetében van meg.

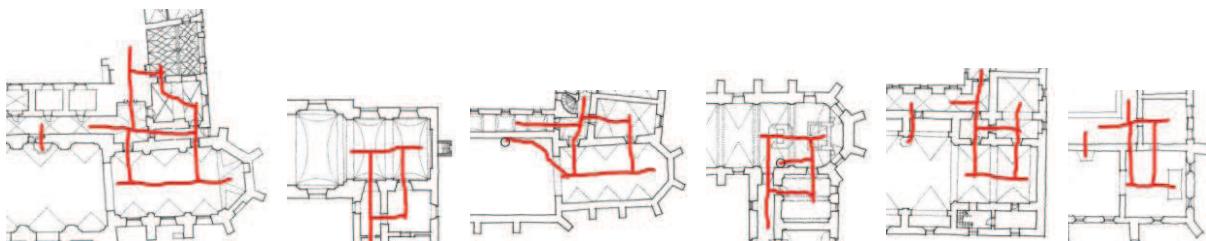
esetében fordul elő gyakrabban a szentélyből közvetlenül nyíló sekrestyetér (Torda, Szék, Kőhalom, Gyulafehérvár). Ezeknél a példáknál a sekrestye nem feltétlen csatlakozik a kolostorhoz, hanem a világi templomokhoz hasonlóan önálló külső bejárata is van. Találkozunk olyan esetekkel is, amikor a sekrestye és a szentély rendelkezik önálló térkapcsolattal, de köztes téren keresztül is megközelíthető (Marosvásárhely, minorita templom, Kolozsvár, Szászsebes, Szászváros, Székelyudvarhely).

81. ábra: A szentélyből köztes téren keresztül megközelíthető sekrestye: Alvinc, Déva, Szamosújvár

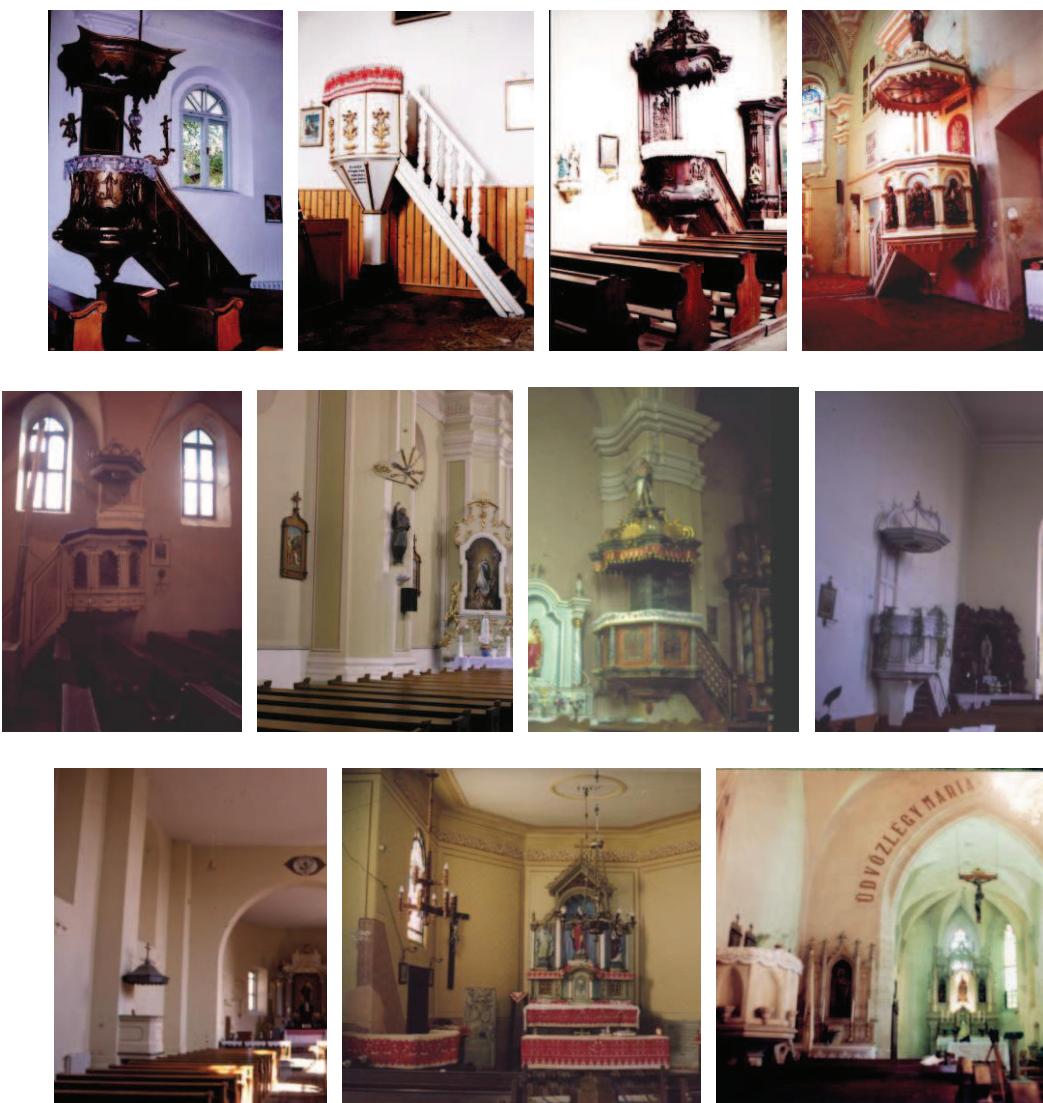
82. ábra: A szentélyből közvetlenül megközelíthető sekrestye: Csíksomlyó, Fogaras, Gyulafehérvár, Kézdivásárhely, Kőhalom, Körösbánya, Szárhegy, Szék, Torda

83. ábra: A szentélyből közvetlenül és köztes téren keresztül egyaránt megközelíthető sekrestye: Kolozsvár, ferences templom, Marosvásárhely, minorita templom, Szászsebes, Szászváros, Székelyudvarhely, Vajdahunyad

A barokk kori szentmisében fontos szerep jut a szószéknek, az innen végzett igeirdetésnek, prédkációnak. Egyszerűbb esetben a szószék közvetlenül a templom teréből, többnyire a hajóból közelíthető meg. Ilyen példával találkozunk Szék, Kolozsvár minorita templom, Nagyenyed³⁵², Torockószentgyörgy, Tövis, Gyulafehérvár, Alvinc, Szászváros, Déva, Körösbánya, Mikháza, Szászsebes, Medgyes, Kőhalom esetében. A szószék ilyenkor többnyire valamelyik hajót tagoló falfallról kap helyet, a felvezető lépcső a templom terében, vagy az oldalkápolnában helyezkedik el.

³⁵² A nagyenyedi templom szószéke jelenleg hiányzik, csak a falfallról következtethetünk a helyére: a diadalívhez legközelebbi, bal oldali pilléren állt.

84. ábra: Templomtérből megközelíthető szószékek: Alvinc, Szék, Körösbánya, Szászváros, Mikháza, Nagyenyed, Medgyes, Szászsebes, Gyulafehérvár, Torockószentgyörgy, Tövis

Rangosabb megoldás, amikor a szószék a templomtérén kívülről, általában az emeleti folyosóról közelíthető meg. Ebben az esetben a templomteret nem zavarja a szószék lépcsője, a szószékre vonulás „láthatatlan” marad, az ige hirdető pap megjelenése a szószéken ünnepélyesebb. Elképzelhető, hogy a szószékhez vezető út lerövidítésére külön lépcsőházat létesítenek. Ennek leglátványosabb példája a szamosújvári templom, ahol a szószékhez vezető csigalépcső helye a lépcső elbontása után is látható. Itt – valószínűleg a XIX. századi újjáépítéskor – új helyre került a szószék. A templomtérben kívülről megközelíthető szószékkal rendelkezik még Dés, Kolozsvár, Torda, Csíksomlyó, Székelyudvarhely, Szárhegy, Nagyszeben, Kézdivásárhely, Fogaras temploma is.

A szószék megközelítési módja nem függ össze szorosan a templom méretével és rangjával, hiszen nagy méretű, elegáns templomokban is találunk a templomtérből megközelíthető szószéket (Medgyes) és viszonylag kis templomokban is előfordul kívülről megközelíthető szószék (Torda). A szószék elhelyezését, illetve megközelítését befolyásolhatja a templom és a kolostor elhelyezkedése: a szószék általában a templom tengelyéhez képest bal oldalon található (kivételt képez Szászváros, Csíksomlyó, Torockószentgyörgy), a kolostor helyzete pedig a városi szövet függvényében változó lehet.

85. ábra: Kívülről megközelíthető szószékek: Kolozsvár, Székelyudvarhely, Nagyszeben, Szamosújvár, Fogaras, Kézdivásárhely, Csíksomlyó, Dés, Szárhegy, Torda

A templomok liturgikus terét vizsgálva az alábbiakat állapíthatjuk meg:

- A templomok liturgikus tere a XVIII. századi liturgia követelményeinek megfelelően szentélyből, sekrestyéből és a szószékből áll.
- A sekrestye egyszerűbb esetekben a világi templomokhoz hasonlóan közvetlenül a szentélyből nyílik; de általános a köztes téren – esetleg közvetlenül és köztes téren egyaránt – történő megközelíthetősége is.
- A szószék egyszerűbb esetben közvetlenül a templomhajóból közelíthető meg, de rangosabb megoldás esetén a templom mellett futó emeleti folyosóról nyílik. Megközelítésére külön lépcsőház is épülhet.

Templomhomlokzatok

A templomok főhomlokzatának rendszerét alapvetően a tornyok helyzete és száma határozza meg. Ennek megfelelően megkülönböztethetünk torony nélküli (vagy huszártoronnyal rendelkező), egy tengelyben elhelyezett tornyos, egy oldalt elhelyezett tornyos és kéttornyos homlokzatokat.

1. Torony nélküli, vagy huszártoronnyal épült homlokzatok

Ilyen a homlokzata Torda, Gyulafehérvár, Torockószentgyörgy, Szászsebes, Brassó, Beszterce templomainak. Ezek – Torockószentgyörgy kivételével – huszártoronnyal rendelkeznek. Torockószentgyörgy az egyetlen a tárgyalt emlékanyagban, ahol különálló harangláb tartozik az épületegyütteshez. Ugyancsak torony nélküli a marosvásárhelyi minorita templom, de ennek hajója, így főhomlokzata nem épült meg. Feltételezhetjük, hogy a minorita templomokhoz hasonló, tengelyben elhelyezett tornyot kapott volna. Szintén torony nélküli a homlokzata Vajdahunyad, és Medgyes templomának, de ezek a középkori hagyomány szerint hátul, a szentély mellett rendelkeznek középkori alapokon álló épített toronnyal Mikháza és Esztelnek esetében a középkori építési hagyomány továbbélésének tekinthető a torony hátrahúzott építési módja. A mikházi torony a gótikus templomokhoz hasonlóan a szentély és a hajó csatlakozásánál áll, az esztelneki templom tornya a templomhajó közepe táján, a kolostorépület folyosó-traktusa fölött helyezkedhetett el. Archív fénykép alapján igazolható, hogy a tervezett tornyos homlokzat ellenére eredetileg torony nélküli homlokzattal épült a nagyenyedi minorita templom is.

86. ábra: Torony nélküli (vagy huszártoronnyal épült) homlokzatok: Torda, Gyulafehérvár, Torockószentgyörgy, Marosvásárhely, minorita templom, Szászsebes, Brassó

87. ábra: Homlokzattól visszahúzva elhelyezett torony: Vajdahunyad, Mikháza, Medgyes, Esztelnek

2. *Tengelyben elhelyezett tornyos homlokzatok*

Egy, a főhomlokzat tengelyében elhelyezett homlokzati toronnyal rendelkezik több templom. Itt találjuk azoknak a középkori templomoknak a többségét, amelyeket a reformáció után újítottak fel, és kaptak új tömegformát (Kolozsvár (utólag), Szászváros (utólag), Körösbánya (utólag), Szárhegy (nem külső homlokzat), Ezekben kívül a bulgariták (Déva, Alvinc) és a minoriták (Kolozsvár, Nagyenyed (utólag), Kézdivásárhely) templomai tartoznak ebbe a csoportba. Ugyancsak tengelyben elhelyezett toronnyal épült Szék és Kőhalom, valamint Fogaras temploma.

88. ábra: Egy homlokzati torony tengelyben: Szék, Kolozsvár, ferences templom, Kolozsvár, minorita templom, Nagyenyed, Szászváros, Déva, Körösbánya, Kőhalom, Szárhegy, Fogaras, Kézdivásárhely

A tengelybe helyezett tornyok többsége a homlokzati sík előtt álló, az épület tömegében önálló elemként jelenik meg, ami részben az utólagos, vagy második ütemű toronyépítéssel magyarázható. Kivételt képeznek a minorita templomok: Nagyenyed és Kézdivásárhely. A minoriták kolozsvári templomának tornya is szervesen egybeépült a hullámzó homlokzattal, a marosvásárhelyi templom tervezett homlokzatát nem ismerjük.

3. Aszimmetrikusan elhelyezett toronnyal épült homlokzatok

A főhomlokzat tengelyéből kimozdított toronnyal épültek: Dés, Marosvásárhely, Nagyszeben, templomai. Ez a homlokzattípus az egész országban kedvelt volt a barokk ferences építészetben. Az oldalra került torony mellett a homlokzatot a torony nélküli templomokéhoz hasonlóan képezték ki.

A torony nélküli – vagy oldalra helyezett tornyos – homlokzatokat függőleges pilaszterek oszthatják (Gyulafehérvár, Nagyszeben), az eresz vonalában általában főpárkány fut végig (Torda, Gyulafehérvár, Szászsebes, Dés, Vajdahunyad), fölötté egyenes, vagy barokkos lezárasú oromzat. A trorckósentgyörgyi romantikus kialakítású homlokzat már az egy évszázaddal későbbi architektúra jegyeit viseli magán. A Brassói templom nem rendelkezik szabadon álló főhomlokzattal. A medgyesi, a tövisi és a nagyszebeni templom feltételezhető középkori oromzata helyén ma kontyolt tetőforma van.

A homlokzati tornyokat osztópárkányok tagolják szintekre, a párkányokat több esetben pilaszterek is alátámasztják.

89. ábra: Egy homlokzati torony oldalt: Dés, Marosvásárhely, ferences templom, Nagyszeben

4. Kéttornyos homlokzatok

A jezsuita típusú templomok jellegzetes homlokzati kialakítása a kettős toronypár (Erdély esetében Kolozsvár és Marosvásárhely). Ezt a megoldást alkalmazták az erzsébetvárosi örmény nagytemplom esetében is. A ferences templomok közül kéttornyos homlokzattal rendelkezik Szamosújvár, Csíksomlyó, és Székelyvárhely jezsuita típusú temploma. Csíksomlyó esetén a barokk ferences kegytemplomok általánosan elterjedt kéttornyos

homlokzata szolgálhatott előképül (Máriaradna, Mátraverebély-Szentkút, Boldogasszonyság, Siklós-Máriagyűd).

A kéttornyos homlokzatokat szintén pilaszterek osztják függőleges sávokra, az egyes szinteket osztópárkányok választják el egymástól.

90. ábra: Két homlokzati torony: Szamosújvár, Csíksomlyó, Székelyudvarhely

A templomok homlokzatait az alábbi csoportokba sorolhatjuk:

- Homlokzati torony nélkül (vagy huszártoronnyal, illetve a homlokzat síkjához képest hátrahúzott toronnyal) épült homlokzatok
- Egy, tengelyben elhelyezett homlokzati toronnyal épült homlokzatok
- Egy, oldalt elhelyezett homlokzati toronnyal épült homlokzatok
- Két homlokzati toronnyal épült homlokzatok.

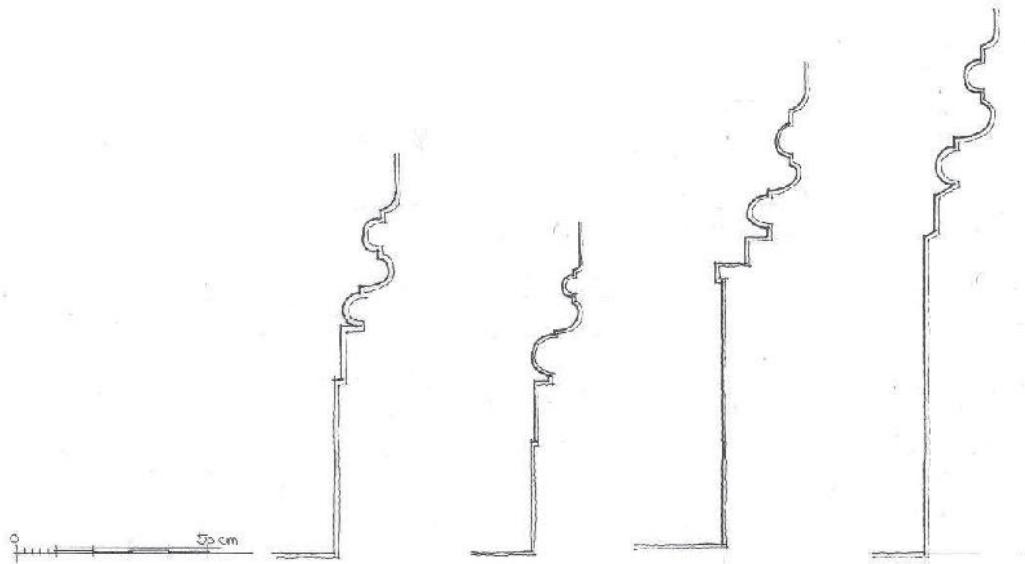
Építészeti részletek

A templomok építészeti tagozatai közül kiemelkedőek a belső tér pilaszterföi, párkányai, illetve pilaszterlábazatai. Több helyen találkozhatunk gazdagon faragott kőkeretes ajtónyílásokkal templomkapuk, kolostori bejáratok vagy sekrestyébe nyíló ajtók esetén.

Középkori bordatagozatokat találunk a medgyesi templom középkori szentély- és sekrestyeboltozatán, illetve a kolozsvári kolostor refektóriumában és sekrestyéjében³⁵³. Leggazdagabbak a medgyesi templom kettős zarándokkapujának és a sekrestyébe nyíló szemöldökgyámos ajtajának keretezései. A marosfelfalui kolostorból is ismerünk egy darab gótikus, szemöldökgyámos ajtókeret-töredéket, mely jelenleg³⁵⁴ a református templomromban található. A tövisi templomban változatos profillal készült a nyugati kapu 1449-ben, itt megmaradt több középkori vállkő, illetve bordaindítás, valamint a sekrestyében egy viszonylag kis méretű bordás keresztboltozat. Marosvásárhelyen a vártemplom csúcsíves, pálcatagos nyugati kapuja szintén áll.

A barokk kori ablakkeretek közül a kiemeltek keretezték egyszerű architráv-profillal, mely néhány esetben köböl (Szamosújvár, sekrestye ablakai), de gyakrabban vakolatból készült. Az ablakok legnagyobb része keretezetlen. Díszesen faragott kapukkal találkozhatunk a kolozsvári, a nagyenyedi, a gyulafehérvári templomokban, illetve kolostorokban.

A templombsökben faragott lábazattal általában a pilaszterekeket látták el. A lábazatok felépítése mindenütt hasonló: a talplemez fölött pálca-, horony-, majd ismét pálcatag, melyeket kötőtagok fűznek egymáshoz. Közük gazdagabban formáltak a nagyenyedi és a szamosújvári templomok lábazatait.

91. ábra: Belső pilaszterlábazatok: Kolozsvár, Medgyes, Nagyenyed, Szamosújvár. M=1:20

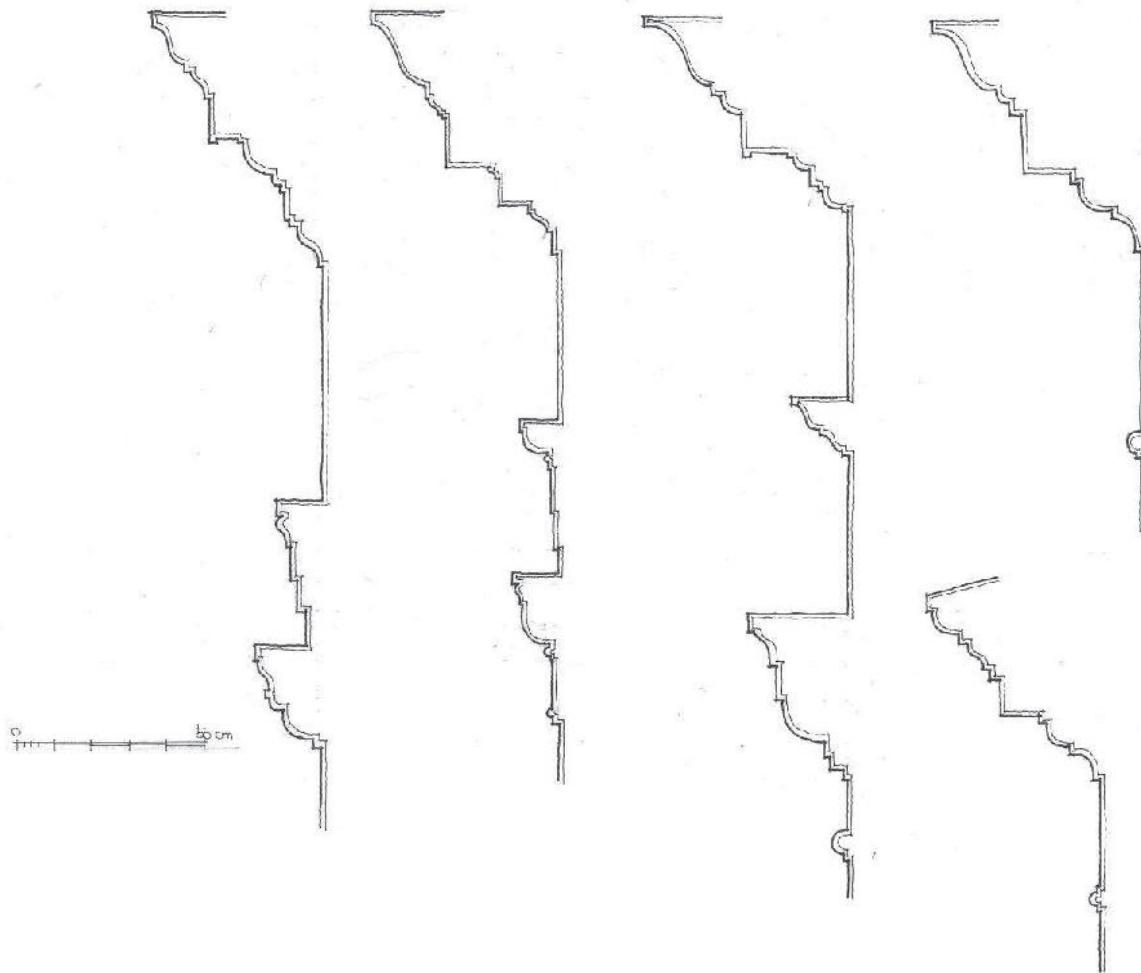
A pilaszterekeket záró pilaszterfők és a fölöttük elhelyezkedő párkányok kialakítása több változatosságot mutat. A koronatag általában egy könnyű és egy nehéz tagból áll össze, ez alatt helyezkedik el a függőlemez, mely esetenként vízorros kialakítást kap. A függőlemez-

³⁵³ A kolozsvári kolostor középkori részleteiből néhány valószínűleg a XX. század eleji felújításkor készülhetett. A KÖH tervtárában található rajzok (alaprajzok, nyíláskeretek, tagozatok, vasalatok) nagy része azonban nem tartalmaz feliratokat, így az sem derül ki belőle, hogy az eredeti állapot felmérését ábrázolja, vagy egy historizáló, a gótikus stílus visszaállítását célzó terv része.

³⁵⁴ 2004. július i. bejárás alapján.

egy nehéz támasztótag követi, majd a fogisor helyén újabb függőlemez következik (Kolozsvár, Medgyes, Nagyenyed). Egyszerűbb esetekben ez a tagozat kimarad (Szamosújvár, Szék – a két profil nagyon hasonlít egymáshoz). A támasztótag alsó tagozata többnyire kíma- vagy pálcatag. Az architráv lehet egy síkú, de lehet vízszintesen osztott is (Kolozsvár, Medgyes), kötőtagja általában több profiltól áll össze. A pilaszterfők felett elhelyezkedő párkány sok esetben csak az oszlopfő fölött található meg, esetenként a geison vagy akár a teljes háromrészes párkány végigfut a teljes belső homlokzaton.

92. ábra: Belső pilaszterfők: Kolozsvár, Medgyes, Nagyenyed, Szamosújvár, Szék. M=1:20

Külső párkányok a templomok főhomlokzatain, esetenként az eresz vonalán körbefutó módon helyezkednek el. Ezek részletes felmérésére általában nem volt lehetőség, így elemzésüket csupán fényképek alapján tudjuk elvégezni. Leggazdagabbak a kolozsvári templom tornyának kőből faragott, finoman tagozott párkányai.

A templomok építészeti részleteit összehasonlítva az alábbiakat állapíthatjuk meg:

- A hasonló építészeti részletformákra alapozva valószínűsíthetjük a szamosújvári és a széki templom tervezőjének vagy építőmesterének azonosságát.

93. ábra: Kolozsvár. Ferences templom. A torony építészeti részletei.

A kolostorok barokk építészeti részletet nagyon ritkán tartalmaznak, egy-egy kőkeresett ablak vagy kapu formájában.

A XIX. század közepére jellemző gótizáló, romantizáló homlokzat szép példája található Torockószentgyörgyön. A templom főbejárata felett itt négy pártázatos fiatorony emelkedik, a homlokzatot háromkaréjos ablak, gótizáló vállkövek, párkányok, átlós irányú támpillérek tagozzák.

Kolostorok

A ferences rend szállásépületei alatt mindig kolostort értünk. A monostor egy monasztikus rendben élő szerzetesi közösség (bencés, ciszterci) teljes létszükségletét kielégítő, minden funkciót magába foglaló épületegyüttese; a kolostor ezzel szemben csak szerzetesi szállásépület³⁵⁵, melyhez nem feltétlenül kapcsolódik a templom. A gyakorlat azt mutatja, hogy a templommal egybeépített szállásépületet, konyhát és étkezőt magába foglaló kolostorépületek terjedtek el általánosan³⁵⁶. A középkori kolostorokhoz képest a XVIII. században alapvető különbség a komfortfokozat növekedésében van. Az egyterű dormitoriumok helyett cellás rendszerben épülnek a kolostorok; valamint a tisztasági, higiéniai szempontok is nagyobb szerephez jutnak, alkalmazkodva a kor elvárasaihoz.

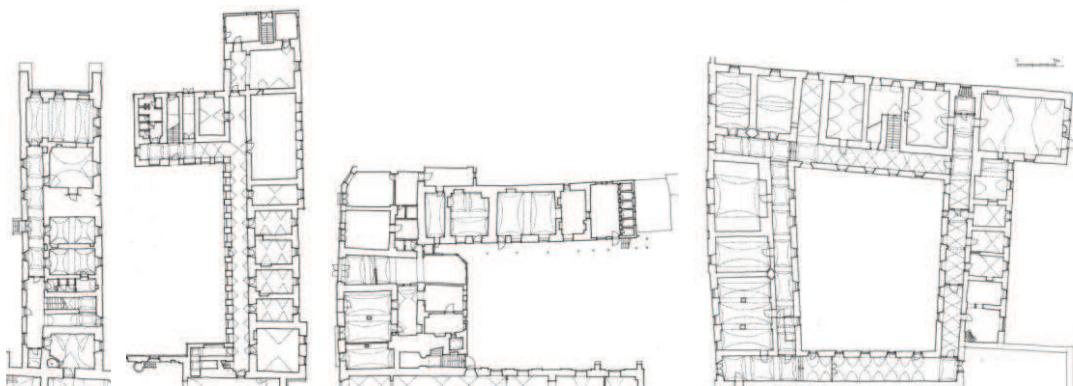
A barokk kolostorok nagy többsége kéttraktusos épületként épült: az udvar felé elhelyezett folyosóról nyílnak a lépcsőházak, a refektórium, az egyes cellák és a kiszolgáló helyiségek. Ettől csupán néhány épület tér el, egyetlen traktusból áll a nagyenyedi kolostor udvari szárnya, ez elő fából készült folyosót építettek. A kolozsvári ferences kolostor déli szárnyában a folyosó udvar felőli oldalán is cellák helyezkednek el. Háromtraktusos a szászsebesi kolostor szárnya is az emeleten³⁵⁷.

Az épület méretétől függően megkülönböztethetünk egyszárnyú (Szék, Torda, Torockószentgyörgy, Gyulafehérvár, Körösbánya, Szászsebes, Kőhalom, Beszterce), kétszárnyú (Szamosújvár (két párhuzamos kolostorszárny), Nagyenyed, Tövis, Alvinc, Szászváros, Marosvásárhely minorita, Brassó, Kolozsvár minorita) és három épületszárnyat magába foglaló (Dés, Kolozsvár, Déva, Vajdahunyad, Marosvásárhely, Mikháza, Csíksomlyó, Medgyes, Kézdivásárhely, Szárhegy, Esztelnek (ma már csak egy kolostorszárny áll), Nagyszeben, Székelyudvarhely) épületeket. Az egyes épületszárnyak épülhettek egységes terv alapján, egy időben (Déva, Csíksomlyó), de több ütemben is (Kézdivásárhely, Szárhegy). A templomhoz képesti külön ütemű kolostorépítést igazolják a templom- és a kolostorépület közötti bizonytalan, szervetlen alaprajzi- és tömegkapcsolatok (Déva, Torda).

³⁵⁵ Guzsik Tamás 1994. 29. oldal

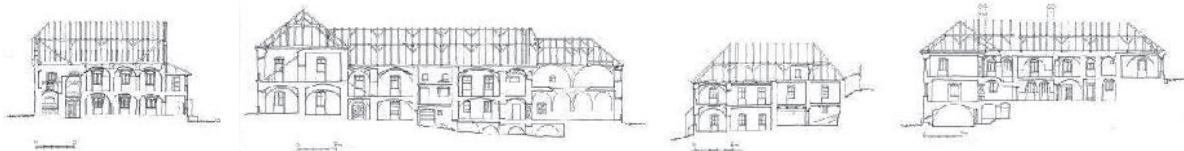
³⁵⁶ Guzsik Tamás 1988. III. 47. oldal

³⁵⁷ Hasonló keresztmetszeti kialakítással rendelkezik a rend szolnoki kolostorának keleti szárnya is.

94. ábra: Kolostorok alaprajzi elrendezése: Körösbánya, Alvinc, Nagyenyed, Kézdivásárhely. M=1:1000

Az épületek többsége kétszintes, egy-egy épületszárny alápincézett. A tövisi pálos kolostor csak földszintes, Torockószentgyörgyon a terepvízszonyok miatt a kolostor első emeleti szintje a fő szint, néhány lakóhelyiség azonban a pinceszintre került.

95. ábra: Sík és lejtős terepen álló kolostorszárnyak hosszmetszetei:
Torda, Kézdivásárhely (északi szárny), Torockószentgyörgy, Szárhegy (északi szárny). M=1:1000

Valamelyik kolostorszárny végén, általában önálló tömegelemként, minden esetben külön bejárattal jelentkezik a gazdasági szárny: itt található a konyha (Alvinc), de korai példáknál a refektórium is kerülhet ebbe az épületrészbe (Kézdivásárhely, Csíksomlyó³⁵⁸).

A belső terek lefedésére síkmennyezetet (Alvinc, emelet), fiókos dongát, illetve élkeresztboltozatot (Alvinc, földszint) vagy sorolt csehsüveg-boltozatot (Szamosújvár, Tövis) használnak. Természetesen elképzelhető ezek szintenkénti variálása, sőt találunk példát síkmennyezetes folyosóról nyíló boltozatos helyiségsorra is (Torda). A boltozatokat és mennyezeteket eredetileg több helyen stukkóval díszítették, ennek szép példája maradt fenn a fogarasi kolostor volt házfönöki szobájában.

A külső homlokzatok többnyire egyszerűek, a sík felületen általában csak az ablakok vakolatkeretei jelennie meg külön elemként, a – többnyire a templom mellett futó folyosó tengelyében elhelyezett – kolostori bejárat sok esetben kókerettel díszített. A meghatározó ablaktípus a kifelé-befelé nyíló pallótokos ablak³⁵⁹, ezeket azonban több helyen kapcsolt gerébtokosra cseréltek. A XIX. században néhány minorita kolostor főhomlokzata díszesebb architektúrát kapott (Kézdivásárhely, Kolozsvár, Nagyenyed, Marosvásárhely, Beszterce). Két utóbbit L alakú alaprajzi-, illetve tömegelrendezésben is hasonló épület. Az udvari homlokzatok gyakran árkádokkal tagoltak (Csíksomlyó, Szárhegy, Torda (?)), vagy sűrűn elhelyezett boltívekkel könnyítettek (Alvinc, Déva: e két kolostorhomlokzat architektúrája minden tekintetben nagyon közel áll egymáshoz, és mivel mindkettő a bulgarita rendtartomány kolostora, feltételezhető az azonos építőmester működése). Az udvari folyosók eredetileg általában nyitottak voltak³⁶⁰.

³⁵⁸ Ehhez hasonló refektórium- és konyhaelrendezés található a szintén XVII. századi sopronbánfalvi karmelita kolostorban is.

³⁵⁹ Eredeti barokk ablakszerkezetekkel rendelkezik a szamosújvári kolostor. Itt a templom mellett futó emeleti folyosón található néhány sok ablakszemre osztott, húzott üveggel és eredeti vasalatokkal rendelkező ablaktábla.

³⁶⁰ Boros Fortunát 1943. 19., 21., 27. oldalon található fényképek még nyitott formában mutatják a csíksomlyói kolostor földszinti és emeleti folyosóját egyaránt.

Anyagok, szerkezetek

Falszerkezetek

Az épületek falai kőből vagy téglából épültek, melyeket mészvakolattal vakoltak. Az írott forrásokból tudjuk, hogy a kőtemplomok és kolostorok megépítését rendszerint fából épített vagy sövényből font épületek előzték meg³⁶¹. Ezek anyagai, szerkezetei nem különbözhettek az erdélyi népi építészetben a XX. század második feléig használt szerkezetektől: favázas, sövényfonat kitöltésű, vagy boronafalú szerkezetek lehettek. Valószínűleg méreteikben is jóval szerényebbek voltak a későbbi kolostoroknál. A templomok építését szintén kisebb kápolnák építése előzte meg, ezek azonban valószínűleg tartósabb anyagról készültek, így a későbbi templom építésekor anyagukat, esetleg teljes falaikat is felhasználhatták³⁶².

A válaszfalak anyaga a szerkezeti falakhoz hasonlóan kő vagy téglá. Síkfödémmel fedett nagyobb terek fölé kerülő emeleti válaszfalak terheinek kiváltására a teherhordó falakra fektetett talpgerendákat alkalmaztak³⁶³. Válaszfalakat készítettek vázas jelleggel is: a fa váz között elhelyezett sövényfonatot tapasztották, illetve vakolták be.

A boltozati rendszer fejlődésével (a csehsüveg-boltozatok alkalmazásával) a falas szerkezeti rendszer vázas rendszerré alakul át. Ez a vázas tartószerkezeti forma azonban megfigyelhető a tordai síkfödémmel fedett templom esetében is: a falakkal párhuzamosan futó boltívekre támaszkodik a födém, illetve a tetőszerkezet.

Nyílászárók

Eredeti nyílászárók több helyen megmaradtak a templomok bejáratí kapui kent. Ezek a XVIII. századnak megfelelő asztalosmunkák. Az ablakok közül jóval kevesebb korabeli szerkezetet találkozunk: valószínűleg XVIII. századiak a szamosújvári kolostor emeleti folyosójának ablakai. Ezek egyrétegű, befelé nyíló, kis táblákra osztott ablakok. A nyíló ablakszárnyakat a tokba bevéssett konzolos pipapántokra akasztott hüvelypanok tartják³⁶⁴. A XIX. században a komfortigény növekedésével megjelennek és fűtött helyiségeken általanossá válnak a kétrétegű ablakok. Kezdetben két egymástól független ablakot készítenek, majd a XIX. század elején kialakul a XX. század közepéig használatos pallótokos szerkezet³⁶⁵. Ez a külső falsíkra helyezett, kifelé-befelé nyíló szárnyal rendelkező ablaktípus határozza meg az erdélyi barokk kolostorok képét is.

96. ábra:
Tapasztott favázas szerkezetű válaszfal. Kézdivásárhely, minorita kolostor nyugati szárnya, emelet.

³⁶¹ György József 1930. 193. oldalon a dési kolostor építése kapcsán írja: „ezben a telken (...) sövényből 4 kis cellát építettet olyan módon, hogy tölgy és másféle fa oszlopokat állítottak fel, azt befonták vesszőágakkal, behányták agyaggal és megtapasztották”. P. Benedek Fidél 2005. 105. oldal szerint a káptalan azért dönt Esztelneken új kolostor építéséről, mert a régi „fából lévén, roskadozik”.

³⁶² P. Benedek Fidél 2005. 106. oldal szerint Esztelneken a Szent György kápolnát változatlanul építették be az új templom szentélyébe.

³⁶³ P. Benedek Fidél 2005. 39. oldal

³⁶⁴ Ez a megoldás általános volt a XVIII. század második felében. Vukov Konstantin 2005. 23. oldal

³⁶⁵ Vukov Konstantin 2005. 29-30. oldal

97. ábra: XVIII. századi ajtószerkezetek. Szék, Dés: külső ajtók; Alvinc: a karzat feljáró ajtaja és két ajtó a kolostorból

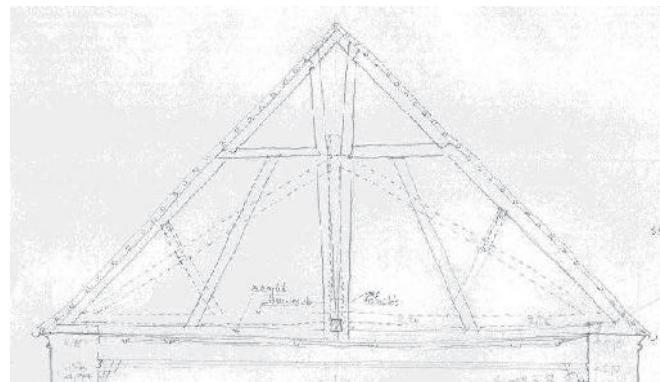
98. ábra: Szamosújvár, ferences kolostor emeleti folyosója; XVIII. századi ablak osztása és részletei. Pallótatos ablak a dési kolostorról.

Födémek, boltozatok

A templomok és a kolostorok helyiségeinek lefedésére használnak síkfödémet és boltozatokat egyaránt.

Síkfödémek közül a legnagyobb feszttávolsága a szászsebesi (10,0 m) és az alvinci (9,4 m) templomoknak van. Ilyen nagy feszttáv esetén a túlzott lehajlás elkerülése érdekében szükség volt a gerendás födém megerősítésére. A padlásterben a fedélszéktől független szerkezetként jelenik meg a födém függesszörműve³⁶⁶. Kisebb feszttávokon kéttámaszú szerkezetként működő borított gerendás vagy sűrűgerendás födemeket építenek.

Boltozatként a donga, fiókos donga és a csehsüveg-boltozat jelenik meg. Fiókos dongával fedik a középkori előzménnyel rendelkező templomok többségét, de új építésű templomoknál is alkalmazzák. A nagy méretű középkori templomok újraboltozása esetén a térben elhelyezett pillérekkel

99. ábra: Alvinc, ferences templom. Keresztmetszet manuáléja: egymástól független födémfüggesszörmű és tetőszerkezet.

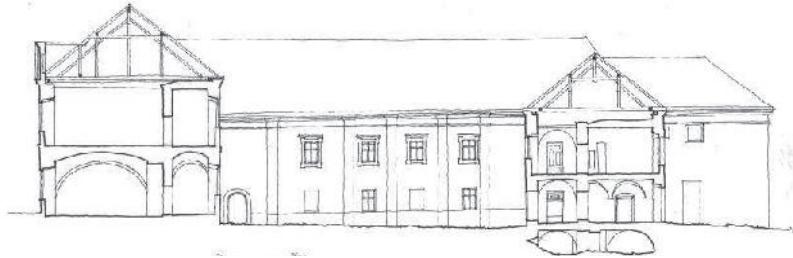
³⁶⁶ A manuálét Markó Ágnes rajzolta.

csökkentik a boltozat feszttávolságát (Kolozsvár, Medgyes)³⁶⁷. A középkori falakkal rendelkező épületek esetében a meglevő támpillérek segítenek a boltozat nyomásából származó vízszintes erők felvételében. Új templomok esetében is előfordul a középkoriakhoz hasonló támpillérek építése (Mikháza, Fogaras, Dés, szentély), vagy a tér belsejébe helyezett pillérek alkalmazása (Déva, Szárhegy). A szerkezeti fejlődés eredményeképpen a támpillérek kápolnákat vesznek közre a fogarasi és a székelyudvarhelyi templomok esetében, majd a csehsüveg-boltozatos minorita típusú terekben a belsőben elhelyezett, a teret tagoló és gazdagító szerkezeti elemekké válnak. Itt a falnak csupán térfogatároló és merevítő szerepük van, a tartószerkezet lényegében vázas rendszerű.

Sok esetben fedik fiókos dongával, vagy keresztboltozatok sorával a kolostorok folyosóit. A cellák is kaphatnak donga, vagy fiókos donga boltozatot. Templomok lefedésére elsősorban a minoriták használják a magasabb mesterségbeli tudást igénylő csehsüveg-boltozatot. Ez a fajta boltozat megjelenik az obszerváns kolostorokban is, mint cellák vagy egyéb terek lefedése, illetve sorolt formában kolostori folyosók felett is.

A boltozatok vízszintes erőinek felvételére gyakran alkalmaznak a boltot síkja felett elhelyezett vonógerendákat, melyeket ferde vonóvasakkal kötnek a boltozatot erősítő hevederekhez³⁶⁸. A vonógerenda statikai szerepét bizonyítja, hogy a 1782-es szárhegyi tűzben megégett a diadalív feletti vonógerenda, ezt követően a boltozat károsodott³⁶⁹. Gyakran alkalmazott megoldás, hogy a földszinten boltozott tereket, az emeleten pedig síkfödémmel fedett tereket hoznak létre. Ilyenkor a boltozat terheiből származó erőket az emelet önsúlyából adódó leterhelő erők tartják a falazat magidomán belül.

100. ábra: Kézdivásárhely, minorita kolostor. Keresztmetszet észak felé nézve. M=1:500. A nyugati szárny földszintjén csehsüveg-boltozat, felette síkfödémm. A keleti szárny földszintje fiókos dongával fedve, az emeleti helyiségek síkmennyezetesek.

³⁶⁷ A barokk kori boltozatok erőjátékáról, a szerkezeti fejlődésről, a tartószerkezet és az építészeti tér összefüggéseiről nyújt összefoglalót Andorné Tóbiás Judit 1974. 362-371. oldal.

³⁶⁸ Erdélyben az egyik leglátványosabb fa vonórudakkal kombinált boltozat az erzsébetvárosi örmény nagytemplomban található. A templom 2005. évi felmérésének tapasztalatai alapján.

³⁶⁹ P. Benedek Fidél 2005. 38-39. oldal

Fedélszerkezetek

Gótikus jellegű fedélszerkezetek

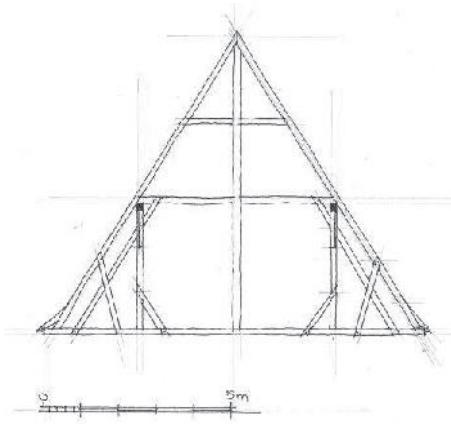
A középkori előzményekkel rendelkező épületek között csupán a nagyszebeni kolostor déli szárnyában találtunk gótikus jellegű fedélszerkezetet. Ez minden állásban kötőgerendával rendelkező, középső- és oldalsó függessztőfás, gyámolított torokgerendás szerkezet, melynek hosszirányú merevségét a minden harmadik állásban levő oldalsó függessztőfák és a tetejükön végigfutó fejgerendák közé beépített könyökök biztosítják³⁷⁰. A szarufákat minden állásban szögletkötő és kakasülő is megtámasztja. A felmérés alapján a tető hajlásszöge 57° , ami alapján feltételezhető a szerkezet középkori eredete. A faelemek pontos korát dendrokronológiai vizsgálattal lehetne meghatározni³⁷¹. Az épületrész középkori eredetére utal a szerkezet végfalában (egykori oromfal) meglevő élszedett, csúcsíves nyílás is.

Minden bizonnal XVIII. századi, de bizonyos archaikus jellegzetességeket hordoz a tordai kolostor fedélszerkeze is. Itt a fiókkiváltós, függessztőműves, gyámolított torokgerendás szerkezeten kívül minden szaruállásban megjelennek a szarufákat megtámasztó ferde dúcok, melyek egyébként a barokk kori szerkezetekben nem jellemzőek. A hosszanti merevséget felső könyökfák biztosítják.

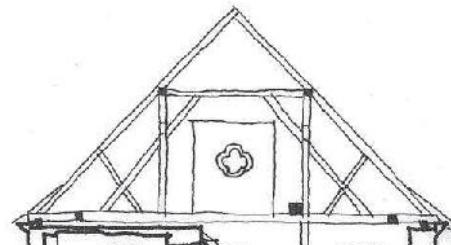
Barokk jellegű fedélszerkezetek

A felmért templomok közül hagyományos barokk jellegű fedélszékkal rendelkezik többek között a kolozsvári, a szászvárosi, a nagyszebeni, a nagyenyedi, a szászsebesi ferences templom³⁷².

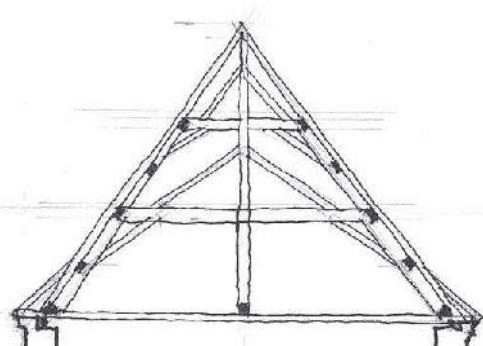
Ezeknek a dült székes, gyámolított torokgerendás szerkezeteknek jellegzetessége a trapéz alakú függessztőmű, melyre a torokgerendákat gyámolító feszítőgerenda támaszkodik. A kötőgerendák függessztőoszlop és felső mestergerenda segítségével vannak felkötve. minden állásban lehet kötőgerenda, de előfordul fiókgerendás változat is. A szerkezet hosszirányú merevségét a szarufák síkjában elhelyezett ferde dúcok biztosítják. A felmért szerkezetek közül a kolozsvári és a

101. ábra: Nagyszeben, ferences kolostor déli szárnya. A gótikus jellegű fedélszék keresztmetszete. M=1:200

102. ábra: Torda, ferences kolostor. Fedélszék keresztmetszete. M=1:200

103. ábra: Kétszintes dóltszékes fedélszék. Nagyszeben. ferences templom. Keresztmetszet. M=1:200

³⁷⁰ A gótikus jellegű fedélszerkezeteknél az egyes elemek megnevezését Szabó Bálint 2005. 179-181. oldal alapján közöljük.

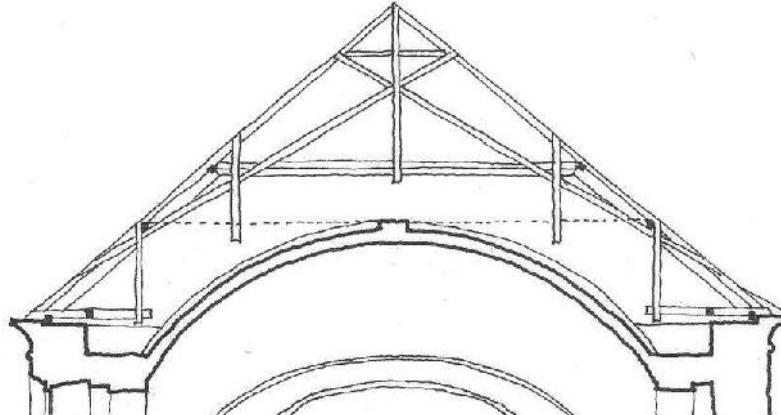
³⁷¹ Botár István a Szlováciai Műemlékvédelmi Konferencián tartott előadásában 2006. márciusában bemutatta az Erdélyben folytatott vizsgálatokat, a területre vonatkozó dendrokronológiai térkép készültségi fokát.

³⁷² Szabó Bálint 2006. 173-175. oldal. Káldi Gyula 2004. 94. oldal

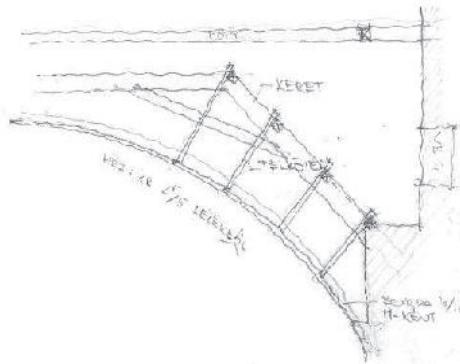
nagyszebeni ferences templom tetőjének a hajlásszöge 55° körüli, a többi tető ennél laposabb: hajlásszögük $40\text{--}45^{\circ}$ között van.

Barokk jellegű, de a kötőgerendák síkja fölénél nyúló boltozatok miatt különleges a szamosújvári és a széki templom tetőszerkezete. A magas boltozatok miatt itt nem volt lehetőség kötőgerendák beépítésére, ezért a tető terheiből átadódó vízszintes erők felvételére különleges többszörösen feszített szerkezetet építettek.

104. ábra: Szamosújvár, ferences templom. A fedélszék keresztmetszete. M=1:200

A barokk faszerkezeteknél – XIX. század eleji építése ellenére – mindenkiéppen ki kell emelnünk a csíksomlyói kegytemplom fadonga szerkezetét³⁷³. A közel 16 méteres feszttáv miatt szerkezeti problémát okozott volna falazott boltozat építése, ezért alkalmazták ezt a szerkezetet. A téglaboltozat jelentős oldalnyomás- és súlynövekedést is okozna, fadonga alkalmazásával a függőleges tartószerkezetek is karcsúbbakká válhattak. A donga tartószerkezete a körülbelül két méterenként elhelyezkedő, könyökfákkal merevített trapéz alakú keret, melyen hosszirányban négy-négy gerenda fut végig. Ezekre vannak ferde rudakkal felkötve a donga ívét kiadó méterenként elhelyezett deszkaívek. A szerkezet hosszirányú merevítését andráskeresztek biztosítják. A donga felülete tetőléc méretű elemekből készült, melyet alulról nádvakolat, felülről pedig helyenként már hiányos tapasztás takar. A donga felett 18 méteres feszttávra szerkesztett négyszintes barokk fedélszék áll.

105. ábra: Csíksomlyó. A kegytemplom fadonga boltozatának részlete.

Eklektikus jellegű fedélszerkezetek

A templomok és kolostorépületek legnagyobb része XIX. századi, vagy újabb fedélszerkezzel rendelkezik. Ezek a feszttávolság függvényében lehetnek függesztőművesek, vagy függesztőmű nélküliek. A torokgerendákat általában hosszanti, a főállásokban levő oszlopokra támasztott, könyökfákkal merevített gerendákkal gyámolítják³⁷⁴.

A fedélszerkezetek részletes vizsgálatával (mesterjegyek, faelemek számozása) pontosíthatók lehetnek az épületek építőire vonatkozó ismereteink. A fedélszerkezetek ilyen részletes elemzése még nem készült el.

³⁷³ A szerkezeti vázlat a 2004. júniusi bejárás alkalmával készült.

³⁷⁴ Mivel a szerkezettípus nem jellegzetesen barokk kori, ezért részletes tárgyalásától eltekintek.

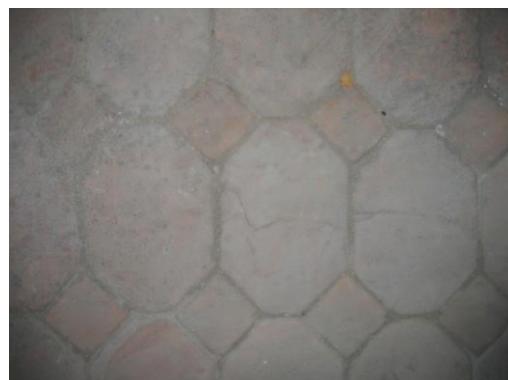

Burkolatok

A templomok eredeti padlóburkolatát a legtöbb helyen kicserélték, vagy eltakarták. Barokk kori nagy méretű, durva kőlap burkolattal találkozunk az alvinci templomban és a dési kerengőben. A szamosújvári templomban elegáns, csiszolt kőburkolat készült – feltehetően a XIX. században. XVIII. századi azonban a toronyaljak hatszögű kőlap burkolata. A medgyesi templomban az oltár mögött maradt meg korabeli téglaburkolat.

106. ábra: Kőlap burkolatok: Alvinc templom és kolostori folyosó, Dés, Szamosújvár

107. ábra: Téglaburkolat: Medgyes, templom

A kolostorok folyosóinak padlóburkolata hasonló lehetett a templomokéhoz. Nagy méretű kőlapokból készített járófelület látható az alvinci és a dési kolostor földszinti folyosóján. Az emeleti közlekedőkben, és a cellákban valószínűleg fa anyagú padlóburkolatok voltak. Valószínűleg XVIII. századi a kézdivásárhelyi refektórium feletti nagyterem hajópadlóburkolata. Ugyancsak fából készült a lépcsők burkolata: ezeket általában vastagabb pallókból, vagy gerendákból készítették.

108. ábra: Hajópadló a kézdivásárhelyi kolostor emeleti termében.
Lépcsőház a körösbányai és a szamosújvári kolostorból.

Az épületszerkezetek vizsgálata után az alábbi megállapítást tehetjük:

- Az erdélyi ferences építészet barokk emlékei a XVIII. században általános anyagokkal és szerkezetekkel épültek. A megmaradt eredeti anyagok kormeghatározó, vagy az építők személyére vonatkozó jelzést nem tartalmaznak, ezért ezek alapján a vizsgált épületállományon belül csoportok felállítására nem volt lehetőség.

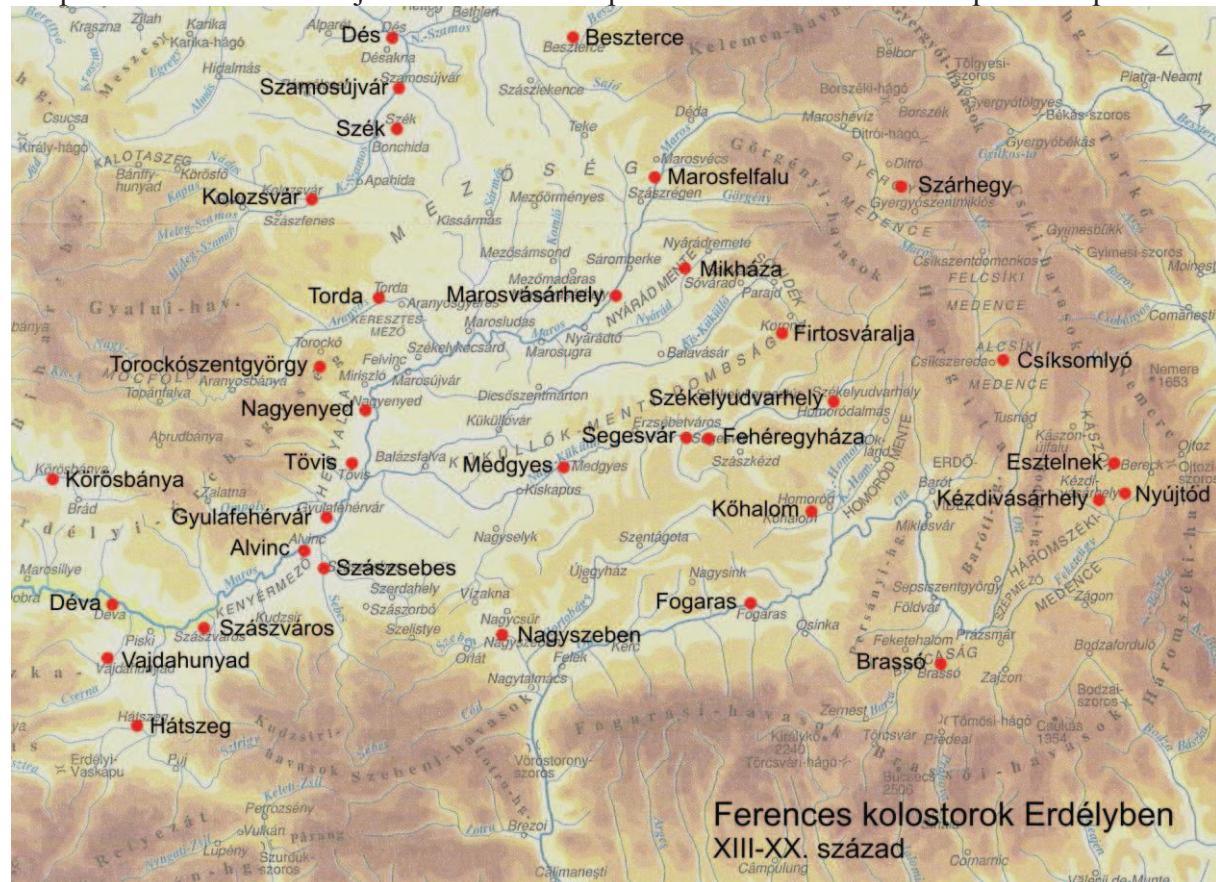
Az erdélyi ferences építészet jelentősége

Az erdélyi barokk templomépítészeten belül a ferences építészet elsősorban az épületállomány nagy számát tekintve tűnik ki. A katolikus egyházon belül egyetlen rend sem rendelkezik ilyen számú épülettel. A három rendtartomány (stefanita, bulgarita és minorita) 35 kolostora révén a ferencrendi építészet jelen van a XVIII. századi Erdély összes jelentős városában, ezen kívül néhány kegyúri alapítás révén több vidéki településen is.

Az erős középkori hagyományokkal rendelkező erdélyi ferences építészeten belül megjelennek a Magyarországon is általános barokk építészet fő vonulatai, így hatással van rá a jezsuita építészet, illetve a magyarországi szerzetesi (elsősorban ferences) építészet is. Az erdélyi barokk templomépítészet csúcsemlékeit az örmények alkotják, ezek közvetlen hatása szintén érzékelhető a ferences építészetben.

A ferences építészet használja a korra jellemző építészeti részleteket, lábazati- és párkányprofilokat, külső és belső homlokzatokon egyaránt.

Mivel a kolostorok Erdély teljes területét lefedik, a ferences építészetet kell a területen a barokk stílus egyik meghatározó terjesztőjének tekintenünk: az obszerváns- és a minorita templomok közvetítésével jutnak el a barokk építészeti formák a falusi templomok építőihez.

109. ábra: Ferences kolostorok Erdélyben

A ferencesek már Erdély későgótikus építészetében is jelentős szerepet vállaltak. Ezt bizonyítják a fennmaradt és az elpusztult, de ábrázolásokból vagy régészeti feltárásokból ismert épületek. A reformáció után a későreneszánsz – korábban körültekintő – téralkotás és a hozzá kapcsolódó társadalomtörténeti alkotások létrehozása szintén a ferencesek templomaiban jelentkezik először (Mikháza).

A nagy részében protestáns Erdély nehezen fogadja be a bécsi udvar által terjesztett barokk stílust. A konzervatív szemlélet következtében a XVIII. század művészete jóval visszafogottabb, mint az anyaországban. Térarányaира, díszítőművészetire a reneszánsz jellegzetességek erős továbbélése jellemző. Az egyszerű formakezelés, a rokokó szertelenségének hiánya azonban jó feltételeket teremt a század végére a nagyvonalú, elegáns klasszicista formák észrevétlen megjelenésének. Ebben a folyamatban szintén fontos szerep jut a ferencesek egyszerűségre törekvő művészetinek: késői templomaik esetén (Csíksomlyó) lehetetlen az épület stílusát tisztán meghatározni. Bár II. József intézkedései után az építő- és díszítőtevékenység lendülete a renden belül megtörök, a klasszikus formák terjedése – a ferences építészet közvetítésével – a falusi templomépítészetben megállíthatatlan.

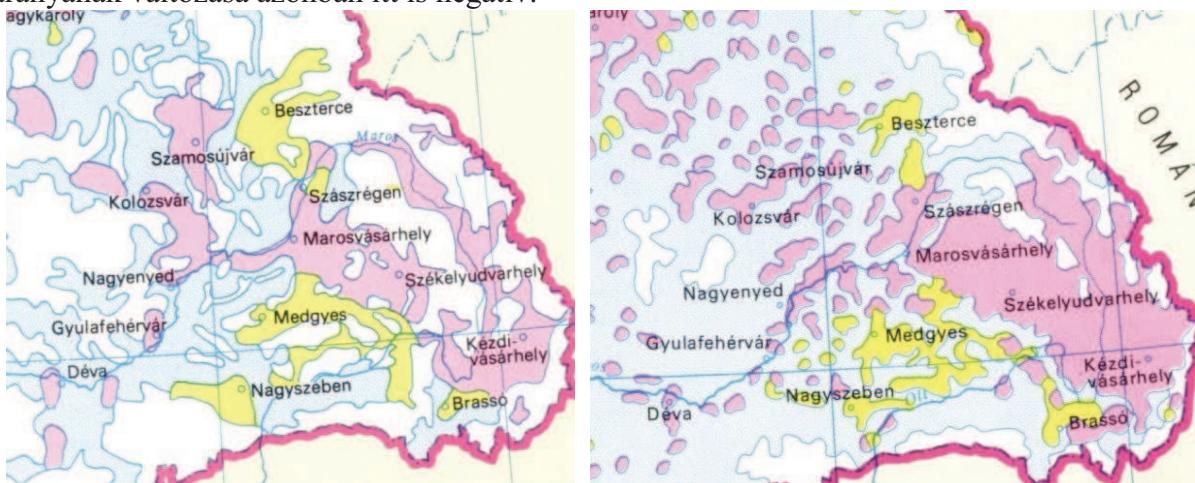

Kolostorok fennmaradásának lehetőségei

Etnikai és felekezeti szórvány

Erdélyben az első világháborút követően – az 1940-45. közötti időszakot leszámítva – folyamatosan csökken a magyar lakosság létszáma³⁷⁵. A XX. század végére ez a folyamat még jobban felerősödik, az erdélyi magyarság az asszimiláció és elsősorban a kivándorlás révén rohamosan fogy.

A ferences kolostorokat fenntartó római katolikus magyarok helyére betelepített, illetve beköltöző, többnyire román nemzetiségű lakosság ortodox vagy görög-katolikus vallású, az üresen, gazdátlanul maradó katolikus vagy protestáns templomokkal – elsősorban érzelmi alapon – nem tud és nem is akar mit kezdeni. A magyar gyülekezetek jelentős része fogott el, illetve gyengült meg annyira, hogy képtelen a templomok fenntartására³⁷⁶. Gazdátlanul váló templomokkal egyelőre elsősorban falvakban találkozunk, de mivel városokban is folyamatosan csökken a magyar lakosság aránya és abszolút létszáma, itt is fennáll a templomok és a hozzájuk tartozó kolostorok megüresedésének veszélye. Legkritikusabb a helyzet a Közép-erdélyi területeken (Szilág, Beszterce-Naszód, Kolozs, Fehér, Hunyad megye), illetve a Szászföldön (Szeben és Brassó megye). A Székelyföldön (Maros, Hargita és Kovászna megye) a mai napig viszonylag nagyobb létszámú magyar etnikum él, a nemzetiség arányának változása azonban itt is negatív.

110. ábra: Erdély nemzetiségei a XVIII. században és a XX. század elején

A terület XVIII. század végi és XX. század eleji etnikai térképeit összehasonlítva megfigyelhető, hogy a XVIII. században a Székelyföldön, Közép-Erdélyben és Maros alsó folyása mentén meglevő magyarság száz-százötven évvel később keletre szorul, a korábban lakatlan hegylátképi területeket népesíti be, Közép-Erdélyben csak elszigetelt – etnikai értelemben szórvány – közösségek maradnak annak ellenére, hogy abszolút értékben nő a magyarok száma. A XX. század végére a szigetek tovább csökkennek, illetve fogynak. Nagyobb tömbben ma már csak a Székelyföldön él magyar közösség, a közép- és dél-erdélyi magyarság abszolút szórványnak számít. A XVIII. században még jelentős szász nemzetiségű lakosság szintén felaprózódik, majd a XX. század nyolcvanas-kilencvenes éveire szinte teljesen megszűnik.

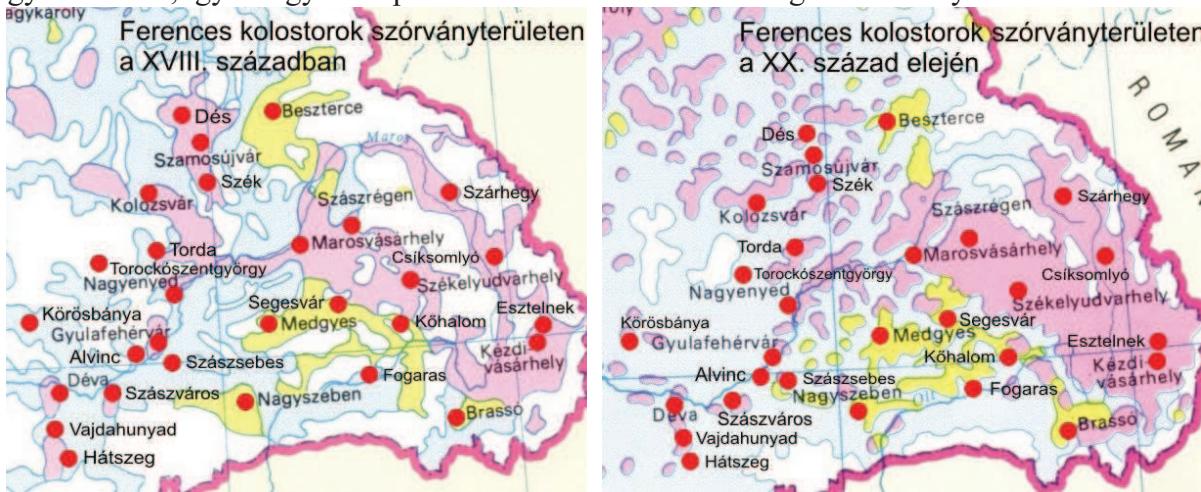
³⁷⁵ A lakosság etnikai és felekezeti változásait bemutató grafikonokat lásd a mellékletben.

³⁷⁶ Az erdélyi magyarság létszámának csökkenését, és a folyamat templomokra gyakorolt hatását lásd részletesebben: Istvánfi Gyula 2000. 9-25. oldal.

A fentiek alapján állíthatjuk, hogy az erdélyi magyarság etnikai és felekezeti szempontból egyaránt szórvány lakosságnak tekinthető.

A kilencvenes évek a kelet-európai volt szocialista országokhoz hasonlóan Romániában is bizonyos értelemben szabadságot hoztak az egyháznak: sor került az államosított épületek nagy részének a visszaadására. Mivel azonban az épületek és intézmények fenntartását biztosító földbirtokok nagy része állami kézen maradt, illetve privatizálásra került, az egyházra a többnyire elhanyagolt, elhasznált állapotban visszakapott épületállománnyal jelentős anyagi teher nehezedik. Az elmúlt ötven év alatt megváltozott társadalmi struktúra és az ateizmus terjedése következtében a lakosság jóval kisebb hányada fordul a vallás, az egyházak felé, így az egyházi épületek fenntartása is a lakosság kisebb hányadát tereli.

111. ábra: Ferences kolostorok erdélyi szórványterületén a XVIII. században és a XX. század elején

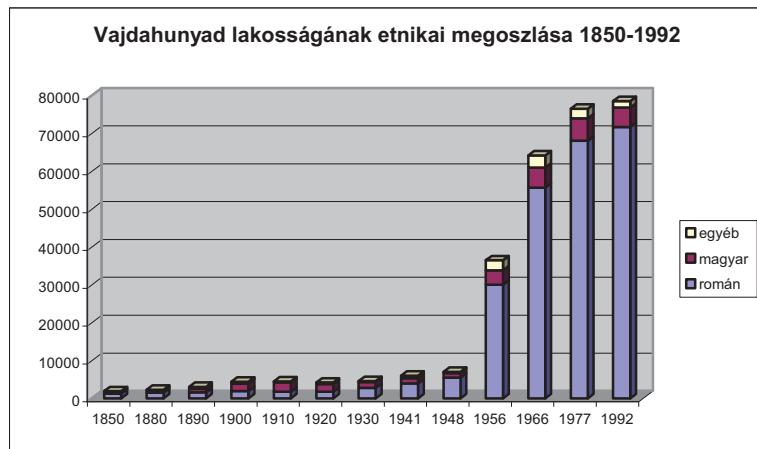
A ferences kolostorokat a lakosság etnikai megoszlását mutató térképekre berajzolva látható, hogy a XVIII. században jórészt magyarlakta vidékekre települt kolostorok egy része a XX. század elejére szórvány területre került.

A lakosság etnikai és felekezeti megoszlása

A lakosság etnikai és felekezeti megoszlásának változásai alapján három különböző területet kell megkülönböztetnünk Erdélyen belül:

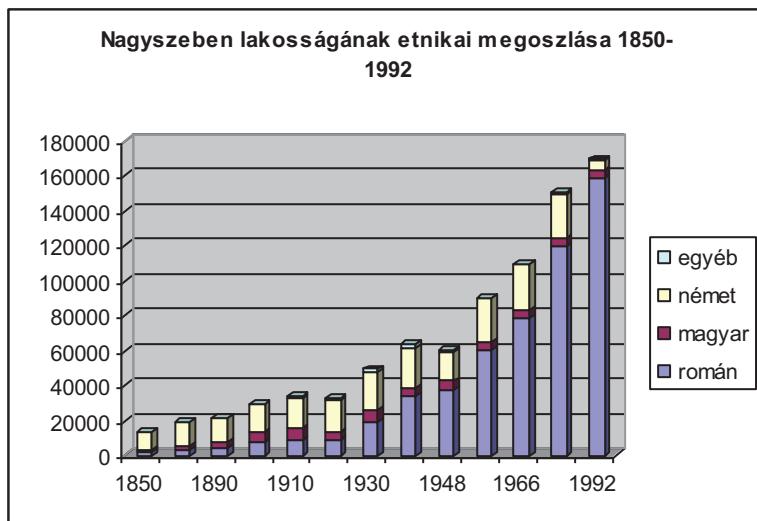
Erdélyi szórványterület

112. ábra: Vajdahunyad lakosságának etnikai megoszlása 1850-1992. között³⁷⁷

Erdély északnyugati részén (Kolozs, Szilágy, Beszterce-Naszód, Fehér és Hunyad megyék területén) a magyar nemzetiségű lakosság egyértelmű többségből vált kisebbséggé az elmúlt százötven év során³⁷⁸. A terület déli részén a folyamat már a XVIII. század előtt megkezdődött, de nagyságrendi ugrást a második világháború utáni betelepítések jelentettek (Vajdahunyad). A kolostorok sorsát érintő fontos tényező lehet, hogy a magyar nemzetiségű, és így a kolostorokat fenntartó római katolikus felekezetű lakosság abszolút száma (Gyulafehérvár kivételével) folyamatosan növekedett; a magyarok száma csupán a lakosság arányait tekintve csökkent.

Szászföld

113. ábra: Nagyszeben lakosságának etnikai megoszlása 1850-1992. között

Erdély déli területén (a mai Szeben, Brassó megye) hagyományosan a szász nemzetiségű, többnyire evangélikus vallású lakosság alkotta a többséget. A római katolikus magyar nemzetiségű lakosság abszolút száma ezen a területen kis mértékben növekedett az elmúlt

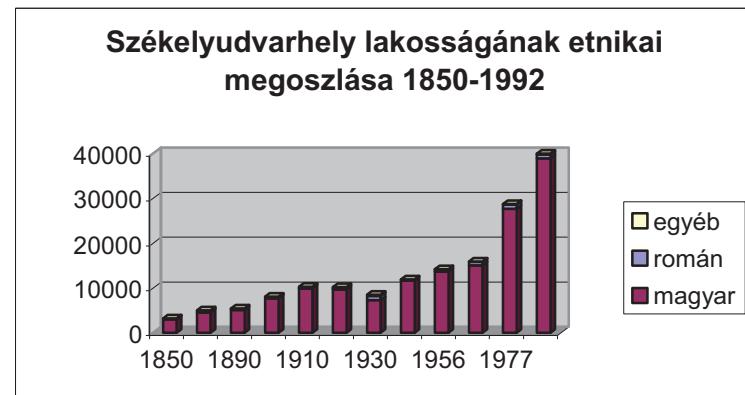
³⁷⁷ Itt csupán az egyes területeken jellemző város statisztikai adatait bemutató grafikont közlök. A legtöbb település adatait tartalmazó táblázat és grafikon megtalálható a függelékben. Az adatok forrása: Varga E. Árpád 2001.

³⁷⁸ Számszerűen nyomon követhető, nyomtatásban megjelent adataink az 1850-es évektől vannak.

másfél évszázadban, de arányaiban itt is szinte jelentéktelenné zsugorodott. A németajkú lakosság számszerűen is nagy mértékű létszámfogyáson esett át a XX. század végén.

Székelyföld

114. ábra: Székelyudvarhely lakosságának etnikai megoszlása 1850-1992. között

A harmadik terület, amelyet a népesség összetételét vizsgálva feltétlenül meg kell különböztetnünk: a Székelyföld (Maros, Hargita és Kovászna megye). Az itteni városokban mai napig többségen van a magyar nyelvű lakosság. A római katolikusok száma is növekszik, aránya azonban csökken a más nyugati felekezetek (Székelyudvarhely), illetve a betelepülő ortodoxok (Marosvásárhely) javára.

A lakosság létszámának, etnikai és felekezeti összetételének vizsgálata adhatja az alapot az adott területen elhelyezkedő kolostorok fennmaradásának prognosztizálásához. A birtokunkban levő statisztikai adatok önmagukban természetesen nem elegendőek, a legfontosabb vizsgálandó számadat a kolostorokat ténylegesen fenntartó közösség – nehezen mérhető – létszámának változása. Erre minden esetre a fenti, rögzített adatokból tudunk következtetni. A városi lakosság száma általában növekvő tendenciát mutat, ezzel szemben a vidéki települések lakói folyamatosan fogynak³⁷⁹. Figyelembe kell venni az Európa-szerte megfigyelhető jelenséget is, miszerint a vallását gyakorló kereszteny lakosság száma folyamatosan csökken, az egyházi épületek fenntartása kevesebb ember vállán nyugszik.

A székelyföldi területeken, ahol a római katolikus lakosság aránya és abszolút létszáma egyaránt növekszik, várható, hogy a meglevő kolostorok fenntartása a meglevő funkcióval biztosítható.

A szórványterületeken elhelyezkedő épületek – annak ellenére, hogy a statisztikai adatok szerint a római katolikus lakosság száma esetenként itt is növekszik – kolostorként való fennmaradásának az esélye véleményem szerint kérdéses. Ezeken a helyeken érdemes lenne a kolostoroknak új, az eredetihez közel álló funkciót találni³⁸⁰. Azokban a városokban, ahol az épületeket a püspökség plébániaként üzemelteti, szintén valószínűnek tartom az épületek fenntarthatóságát, bár a plébániai funkció önmagában sokszor nem képes az épületek fenntartására, de egyúttal nem is igényli a nagy méretű épületeket.

Az épület műszaki állapotát befolyásoló tényezők

A vizsgált kolostorok pillanatnyi műszaki állapota változó. Az épületállományban találunk szinte romos, és jól karban tartott, kielégítő műszaki állapotban levő épületeket

³⁷⁹ A vizsgált székelyföldi települések közül Esztelnek és Szárhegy lakossága mutat csökkenő tendenciát.

³⁸⁰ Jó példa az alvinci kolostorban működő tanulmányi ház, vagy a medgyesi városi múzeum.

egyaránt. Épületeink műszaki állapotának és az épület használatának összefüggéseit vizsgálva a műszaki okoktól a társadalmi okokig jutunk³⁸¹.

Az időjárás viszontagságai folyamatos karbantartás hiján az épület állapotának fokozatos leromlásához vezetnek. Az erős szél felszedheti a tetőt; a víz, a jég, a só károsítja a falazott szerkezeteket, a nedvesség hatására megjelenő gombafertőzés tönkreteszi a faszerkezeteket. Nagyobb csapadékmenyiség talajmechanikai változásokat, földmozgásokat eredményezhet, ami káros süllyedésekhez, a falak megrepedéséhez vezet.

Az időjárás károsító hatásán kívül meg kell említeni az emberi pusztítást is. Ennek egyik legsúlyosabb formája a háború. A XVI-XVII. század folyamán számtalan értékes épület pusztult el a Kárpát-medencében a török háborúk, és Erdélyben a XVII. századig előforduló tatár betörések következtében. Az 1848-49-es szabadságharcnak, illetve az azt követő megtorlásoknak esett áldozatul az erdélyi ferences kolostorok közül több épület. Nagy pusztításokat okozott a második világháború is. A gazda nélkül álló épületeket a környék lakossága gyakran használja építőanyag beszerzésre. A megmunkált, kész építőanyagot (téglá, kő, ajtó-ablak, faszerkezeti elemek) könnyű kibontani, és újra beépíteni.

Károsodhatnak épületek természeti katasztrófák (földrengés, árvíz, tűz) hatására is.

Ezek a káros hatások nem küszöbölhetők ki, hozzátaroznak az épületeink életéhez. Amennyiben egy épületnek van aktív tulajdonosa; az folyamatosan kijavítja a hibákat, így megelőzi az épület állagának folyamatos romlását, ezzel szemben a gázdasztlan épület teljes pusztulása elkerülhetetlen.

A szerkezetavulás fizikai, építészeti, és társadalmi okai

A műemlékvédelem gyakorlati feladata az építészeti értékeket hordozó épületek, fenntartása, illetve felújítása. Felújításra abban az esetben van szükség, ha az épület szerkezetei valamilyen külső hatás eredményeképpen megsérülnek, tönkremennek.

Az erdélyi ferences templomok és kolostorok közül napjainkra már sok sérült, vagy rossz állapotban van. A szerkezetek pusztulása ebben az esetben materiális, az épületek fizikai állapota romlik napról napra, míg a folyamat végén a teljes pusztulás következik be. Nézzük végig lépről léprésre egy szerkezet avulásának okait:

Egy épület, vagy annak részének fizikai avulása az épületet alkotó anyagok tönkremenetelét jelenti.

A szerkezet tönkremenetelének közvetlen oka mindenkor egy konkrét fizikai, kémiai vagy biológiai folyamatban keresendő. Az anyag pusztulását okozhatják biológiai károsítók: baktériumok, rovarok, gombák; melyek egy viszonylag lassú tönkremenetelt okoznak. Lassú pusztulást okozhat közvetlenül fizikai folyamat is, például a szél vagy a fagy. Lassú kémiai pusztítást okozhat a levegő vagy az épületet éró víz kémiai szennyezettsége.

Ahhoz, hogy az anyag vagy a szerkezet közvetlen pusztulását okozó folyamat lejátszódjon, bizonyos feltételeknek kell teljesülniük. Szükséges a károsítók (például gombák, rovarok, nedvesség) objektív jelenléte.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szerkezetet pusztító feltételek nagy része (gombás fertőzés esetében a táptalaj, a gomba spórái a levegőben, az oxigén) épületeink többségénél adott. Mégis minden esetben szükség van konkrét műszaki hibára, ami a szerkezet tönkremeneteléhez vezető feltételeket megteremti. Ez lehet akár csak egy cserép elcsúszása, amely rögtön lehetővé teszi a károsítók számára kedvező nedvesség behatolását a szerkezetbe.

³⁸¹ Az épületszerkezetek természeti avulásáról, károsodásairól, a szükséges karbantartási munkálatokról lásd Káldi Gyula 2004.

Az épületeket alkotó anyagaink, a szerkezetek az idő múlásával avulnak. Ez az avulás minden természetes és minden mesterséges anyagra jellemző. Egy szerkezet öregedésének üteme függ a beépített anyaguktól, az építészeti kialakítástól, a környezettől, a szerkezetet érő hatásuktól. Az anyagok öregedése, a szerkezet avulása csak akkor válik veszélyessé, ha elmarad a folyamatos karbantartás, az épület szerkezeteinek gondozása, a sérült vagy előregedett részek cseréje.

A vizsgált épületek esetében sajnos nagyon soknál fordul elő, hogy a fenntartó gyülekezet létszáma annyira megsappant, a közösség annyira erőtlenné vált, hogy nincs módja még a legelembb karbantartást sem végrehajtani. Különösen problémás helyzetben vannak a korábban állami kézben levő épületek, melyeknél évtizedekig hiányzott a folyamatos, szakszerű karbantartás.

A pusztulás folyamatát megállítani, késleltetni bármelyik lépcsőnél lehet. Nyilvánvaló azonban, hogy minél magasabbról kezdjük el orvosolni az építészeti örökségünk pusztulásához vezető károsító folyamatot, annál hosszabb időre tudjuk a pusztulást késleltetni, esetleg megakadályozni. A minél magasabbról történő beavatkozás azonban természetesen egyre bonyolultabb, és egyre messzebb esik a műemlékek megmentéséért küzdő építész hatáskörétől.

Láthatjuk tehát, hogy a vizsgált épületcsoport esetében, a pusztulás okait tekintve a közvetlen materiális okuktól a szerkezeti, építészeti okokon keresztül társadalmi problémákhoz jutunk.

A társadalmat, és benne az egyes embert alapvetően három szinten elhelyezkedő igények mozgatják:

- *Fizikai igények*: ebbe a csoportba tartozik az evés, ivás, pihenés; és általában a minden nap szükségleteinket kielégítő tevékenységeink.
- *Szellemi igények*: ide sorolnám általában a kultúra, a művészet, a tudás iránti igényeket.
- *Érzelmi, lelkei igények*: véleményem szerint az előző két csoporttal megegyező hangsúlyjal kell szerepelni az ember érzelmi igényeit, amelyek az emberek egymás közötti, valamint a transzcendens világgal való kapcsolataiban bontakoznak ki.

Az ember és a társadalom akkor tud jól működni, ha a fenti igény-hármás egyensúlyban van. Napjainkban a hangsúlyozott értékek egyre inkább a rövid távú gondolkodásmód és a fizikai igények kielégítését szolgáló értékek felé tolódnak. Épített örökségünk – különösen ha templomokról beszélünk – pedig a hosszú távú, és érzelmi, szellemi igények kielégítését szolgálják. Ez a jelenség az egyik oka annak, hogy templomaink Európa minden országában elveszítik funkciójukat, és ahol nincs lehetőség újrahasznosításra, ott pusztulás fenyegeti őket. Erdély esetében különösen fontos, templomaink sorsát érintő szempont a lakosság nemzetiségi megoszlása, mely egyben vallási felekezeti megoszlást is jelent. A magyar lakosság felekezetek szerint római katolikus, reformátor, unitárius, a szászok evangéliusok, míg a román nemzetiségek görög katolikusok vagy ortodox (görögkeleti) vallásúak. A falvakból elköltöző magyarok és szászok által otthagyt templomokat a románok nem tudják, vagy nem akarják hasznosítani, tehát az utóbbi ötven évben lezajlott nagy mértékű etnikai cserélődés miatt nem lehet folytonosság a templomok használatában.

Nyugat-Európában számos példát találunk arra vonatkozóan, hogy városokban álló kolostorépületek, melyek elvészették eredeti funkciójukat milyen módon hasznosíthatók.

115. ábra: A tető hibája következtében tönkrement és leszakadt födém a kézdivásárhelyi kolostorban.

Amennyiben a fenntartónak szándékában áll megmenteni az épületet, meg lehet találni az ideális funkciót, mely többnyire kulturális célú³⁸², tehát nem idegen az épület szellemiségről.

Ferences kolostorok használata az erdélyi szórványterületen

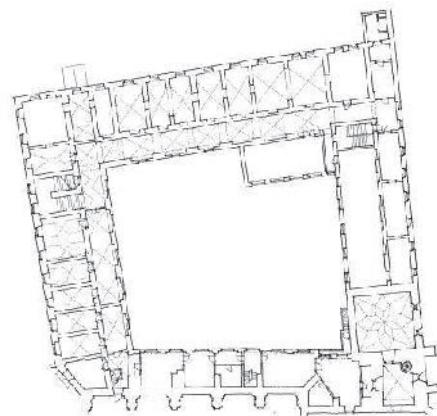
116. ábra: Ma is ferences kolostorként működő épületek: Szárhegy, Déva, Csíksomlyó.

117. ábra: Plébaniaként működő egykori kolostorok: Fogaras, Nagyenyed

A kolostorok megmaradásának alapvető feltétele az épületek használata. Amennyiben egy épület nem rendelkezik gazdával, fennmaradásának lehetőségei csekélyek. Az épület gazdája többet jelent, mint a tulajdonos: érzelmileg is kötődik az épülethez, gondoskodik róla és lehetőségeihez mérten biztosítja az épület jó műszaki állapotát. Sajnos az államosítás évtizedeiben a kolostorok nem rendelkeztek igazi gazdával; az épületek értékeinek felélése, a karbantartás hiánya és ennek következtében a folyamatos állagromlás volt a jellemző.

Mára a kolostorok többsége visszakerült a ferences rend vagy az érsekség tulajdonába. Ismét ferences kolostorként működik Dés, Kolozsvár, Déva, Szászváros, Körösbánya, Szászsebes, Szárhegy, Brassó, Csíksomlyó. Közülük többet tart fenn és gondoz a Dévai Szent Ferenc Alapítvány. A széki, szamosújvári, tordai, torockószentgyörgyi, gyulafehérvári, nagyenyedi, tövisi, vajdahunyadi, marosvásárhelyi minorita,

118. ábra: Múzeumként működő kolostorépület: Medgyes. Alaprajz. M=1:1000. Az új funkció néhány ajtó nyitásával és befalazásával megvalósulhatott, az eredeti állapot könnyen visszaállítható.

³⁸² A mellékletben bemutatunk múzeummá, iskolává, könyvtárrá, színházzá alakított egykori kolostorokat és templomokat.

székelyudvarhelyi, kézdivásárhelyi, nagyszebeni, fogarasi, kőhalmi, mikházi templomok plébániaként üzemelnek. Közülük a fogarasi kolostorban óvoda, a vajdahunyadiban oktatási intézmény is található, a kézdivásárhelyi kolostor épülete évek óta üresen áll. Alvincen az érsekség rendezett be tanulmányi házat: ennek funkcionális igénye nagyon közel áll az eredeti funkcióhoz. Medgyesen a kolostor épületében városi múzeum működik: ehhez csupán néhány belső ajtó befalazására és új ajtót nyitására volt szükség; a térrendszer nem sérült, az eredeti állapot könnyedén visszaállítható. A besztercei templom és kolostor az ortodox, a kolozsvári minorita együttes a görög-katolikus egyházat szolgálja. A nagyszebeni és a kolozsvári minorita kolostorban társasház működik. Ezeknél az épületeknél érzékelhető leginkább az elhagyatottság: a lakók, tulajdonosok nem tudnak az épületek gazdáivá válni, még a legelemibb karbantartási munkálatok elvégzésére sem kerül sor, a kolostorok állapota folyamatosan romlik. A lakóházzá történő átalakítás elfogadható funkció, az eredeti térszerkezet fő elemei megtarthatók.

119. ábra: Az ortodox egyház kezelésében álló egykori kolostor: Beszterce

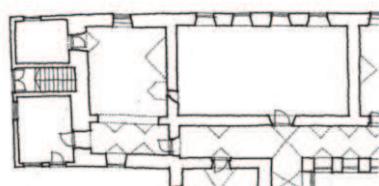
120. ábra: Lakóházként működő egykori kolostorok: Kolozsvár, minorita kolostor, Nagyszeben.

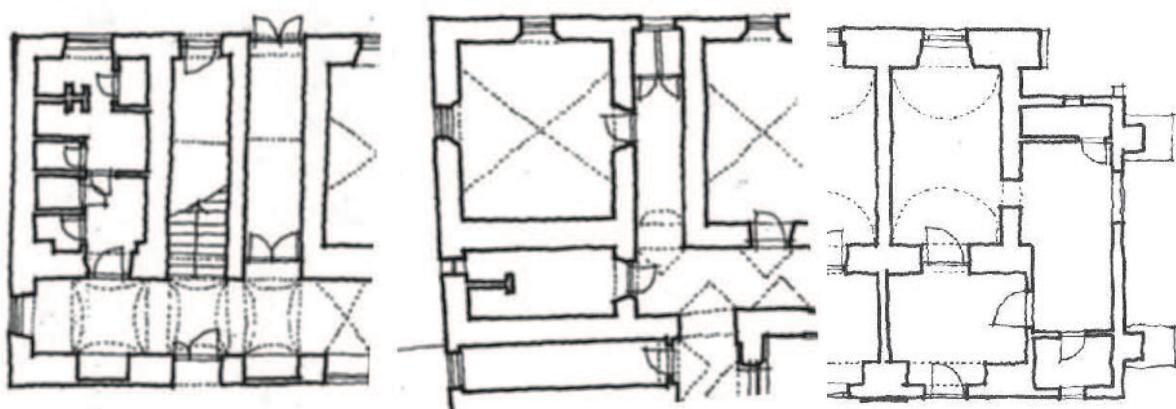
121. ábra: Üresen álló egykori kolostorépület: Kézdivásárhely

A jelenleg is az eredeti funkció szerint, kolostorként működő épületek általában jó állapotban vannak. Hasonló módon kielégítő az állapota a plébániaként vagy tanulmányi házként a püspökség kezelésében álló épületeknek. Az épületek tereit arra a célra használják, amire eredetileg épültek: a konyha konyhaként, az étkező étkezőként, a cellák lakószobákként működnek. Kisebb beavatkozások mindenhol történtek, az épületeket a XX. század igényszintjéhez alakították. A vizesblokkokat cellák helyén (Alvinc), folyosó végét leválasztva (Szárhegy), vagy külön toldaléképületben (Torda) alakították ki.

122. ábra: Konyha és étkező kialakítása az alvinci kolostorban. Alaprajz.
M=1:500

123. ábra: Vizesblokk kialakítása korábbi cella helyén: Alvinc, ferences kolostor északi szárnya; folyosó végére beépítve: Szárhegy, ferences kolostor északnyugati sarka; és külön toldaléképületben elhelyezve: Torda. Alaprajzok. M=1:200.

Az elmúlt évtizedekben elsősorban a szűkös anyagi lehetőségek okán a használatban levő épületeket többnyire szakszerűtlenül, olcsó, az épületek történeti jellegét figyelmen kívül hagyó anyagok felhasználásával, esetenként a hagyományos szerkezeteket tovább károsító módon újították fel. Általánosan elterjedt a beton padlók és a cement anyagú lábazati vakolatok alkalmazása, melyek a szigeteletlen falak nedvesedéséhez vezettek³⁸³. A tető fedésének hibái sok helyen a fedélezek, sőt a zárófödém tönkrementelét is okozták.

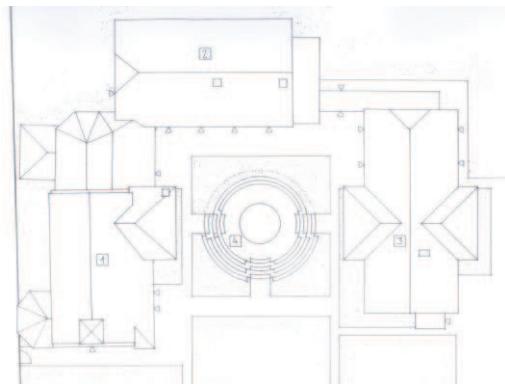
³⁸³ A beton anyagú padlók és a cement alapanyagú vakolatok hagyományos szerkezetekre gyakorolt káros hatásairól szemléletesen számolt be Temesi Tamás 2006. szeptember 26-i, „Épületek károsodása – okok, következmények – a fenntartás és a védelem épületfizikai kérdései” című előadásában az Örökségvédelmi képzés az egyházi épített és tárgyi örökségért felelős római katolikus papok és világi személyek részére Dobogókón tartott konferencián.

Javaslat az épületek hasznosítására

Az épületek minél teljesebb megőrzése és megőrizhetősége érdekében az eredetihez közel álló funkció megtalálása szükséges. A kolostorként, plébániaként, tanulmányi házként, közösségi házként, zarándokházként működő épületek az épületek értékeinek megtartásával tudnak működni, hiszen az eredeti funkció is hasonló, az épület kisebb átalakítással ki tudja szolgálni az igényeket³⁸⁴. Ahol világi funkció kerül az épületbe, ott működhet kollégiumként, mely közel áll az eredeti rendeltetéshez. A medgyesi kolostorban a cellák között ajtók nyitásával alakítottak ki múzeumot.

Az egyes épületek hasznosíthatóságát természetesen az adott épület körülményei (funkcionális igény, környezet, műszaki állapot, jogi helyzet) határozzák meg. Mivel többnyire városokban álló épületekről van szó, melyeknek a környezetében a lakosság folyamatosan növekszik, várható, hogy megteremtődnek az épületek hasznosításához szükséges feltételek.

124. ábra: Torda. Ferences kolostor.
Az épület bővítése és benne közösségi
ház kialakítása.

³⁸⁴ A tordai kolostor bővítési tervét, benne közösségi ház kialakítását 2001-ben készítettem a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékén a Műemlékvédelmi szakmérnöki képzésen diplomatervként.

Összefoglalás

Az erdélyi ferences építészet kutatásának eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. tézis: Az épületek mai állapotának rögzítése építészeti felmérés formájában

A kutatás során 14 erdélyi ferences kolostor, illetve templom (Szamosújvár, Szék, Kolozsvár, ferences templom, Torda, Torockószentgyörgy, Nagyenyed, Tövis, Gyulafehérvár, Alvinc, Szászváros, templom, Körösbánya, Szárhegy, Kézdivásárhely, kolostor, Medgyes, templom, Nagyszeben, templom) részletes építészeti felmérésére került sor. Az épületek többségéről korábban nem készült, illetve nem állt rendelkezésre teljes körű dokumentáció. További 6 épület (Dés, Szászváros, kolostor, Déva, Marosvásárhely, minorita templom és kolostor, Székelyudvarhely, kolostor, Szászsebes, kolostor, Medgyes, kolostor) meglevő alaprajzi felmérési dokumentációját gyűjtöttük össze, ellenőriztük és aktualizáltuk. 13 épület (Vajdahunyad, új templom, Kolozsvár, Farkas utcai templom, Kolozsvár, minorita templom, Kézdivásárhely, templom, Csíksomlyó, Nagyszeben, Fogaras, Kőhalom, Brassó, Beszterce) – köztük ma már nem álló épületek – alaprajzi rendszerét rögzítettük vázlatrajzon helyszíni bejárás során; az épületekről fellehető korábban publikált alaprajzokat ellenőriztük, kiegészítettük a mai állapotnak megfelelően. A teljes felmérésre nem kerülő épületekről is készítettünk fényképes dokumentációt. A ma már nem álló épületekről (Vajdahunyad, régi kolostor, Csíksomlyó, régi templom, Marosvásárhely, ferences templom és kolostor, Esztelnek, Fehéregyháza) összegyűjtöttük a fellelhető rajzi és fényképes dokumentációkat.

Sor került egyéb, az erdélyi barokk templomépítészetet meghatározó épületek (Erzsébetváros, örmény templom, Nagyszeben, jezsuita templom), valamint a barokk építészeti formákat széles körben felhasználó falusi templomok (Kolozs, Harasztos, Katona, Csíksomlyó Szent Antal kápolna, Mezősámszond) felmérésére is.

Az épületek alapkutatásként megvalósult építészeti felmérése a kiindulópontja a további építészeti és történeti kutatásnak.

2. tézis: Az erdélyi ferences építészet emlékeinek építéstörténete

Az írott forrásanyagra támaszkodva elkészült az egyes épületek építéstörténeti vizsgálata, az egyes épületek periodizációja. A nyomtatott és a levéltári adatokat az épületek helyszíni vizsgálata során ellenőriztük, az ott szerzett tapasztalatokkal kiegészítettük, pontosítottuk. **Az építéstörténetre vonatkozó adatok alapján elkészítettük a ma álló, illetve alaprajzában ismert épületek építési periodizációs alaprajzait, melyeken elkülönítettük a középkori, a XVIII. század egyes évtizedeiből származó és a XIX-XX. századi épületrészeket.** Az egyes épületek építéstörténete helyszíni falkutatással, illetve az elpusztult épületrészek esetébe régészeti ásatással tehető árnyaltabbá.

3. tézis: Az erdélyi ferences templomok térszerkezeti vizsgálata

A rendelkezésre álló dokumentációk alapján elvégeztük a templomok építészeti szempontok szerinti tipológiai vizsgálatát. A vizsgálatba a ferences templomok mellett a XVIII. századi erdélyi egyházi építészet jelentősebb emlékeit is bevontuk. Elemeztük a templomok térrendszerét, feltártuk az egyes épületek közötti térszerkezeti összefüggéseket. A templomok homlokzati kialakítása szerint szintén tipológiai rendszert állítottunk fel. Vizsgáltuk a templomok és a kolostorok építészeti kapcsolatait, a liturgikus terek kialakítását.

Az erdélyi ferences templomok térrendszerét vizsgálva öt különböző tértípus különböztethető meg: középkori templomokban kialakított barokk tér (Kolozsvár, Medgyes, Körösbánya); középkori építészeti hagyomány továbbélése (Mikháza, Fogaras); minorita típusú tér (Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Beszetrce); jezsuita tértípus (Székelyudvarhely); önálló fejlett barokk tér (Szamosújvár).

A templomok homlokzati rendszere szerint a következő típusokat különböztethetjük meg: homlokzati torony nélkül (vagy huszártoronnyal, illetve a homlokzat síkjához képest hátrahúzott toronnyal) épült homlokzatok; egy, tengelyben elhelyezett homlokzati toronnyal épült homlokzatok, egy, oldalt elhelyezett homlokzati toronnyal épült homlokzatok; két homlokzati toronnyal épült homlokzatok.

Az építészeti tagozatok vizsgálatával az építészeti terek alaktani jellemzőit, összefüggéseit elemeztük.

A tipológiai vizsgálatok során egyértelműen körülhatárolható épületcsoportokat különböztettünk meg az erdélyi barokk kori ferences templomépítészetben belül:

- Középkori templomok materiális felhasználásával, vagy azok formai és arányrendszerbeli továbbélével épített templomok.
- Minorita típusú templomok.
- Bulgarita rendtartomány által épített templomok.

4. tézis: Az erdélyi ferences építészet jelentősége

A kutatás során feltártuk a XVIII. századi ferences építészet jelentőségét, Erdély barokk egyházi építészetében betöltött szerepét. A rangos (városi) barokk templomok nagy hányadát teszik ki a ferencesek által létrehozott épületek.

Ezidáig az erdélyi barokk templomépítéssel foglalkozó szakirodalomból, de még a szűkebb szakmai köztudatból is hiányoztak a ferences épületek, noha jelentőségük és építészeti kialakításuk sok épület esetében több figyelmet érdemel. A ferences rend zárdái megtalálhatók szinte valamennyi jelentősebb barokk kori városunkban, az épületek a városképek fontos szervező elemei, ennek ellenére művészettörténeti, építészettörténeti feldolgozottságuk csekély.

Az emlékkörbe tartozó épületek között található több, építészetileg kiemelkedő, az erdélyi, sőt a magyarországi barokk templomépítészet élvonalába sorolható alkotás (Szamosújvár, ferences templom, Kolozsvár, minorita templom).

A ferences rend nagy számú barokk temploma, és a rend hangsúlyos XVII-XVIII. századi jelenléte fontos szerepet játszott a barokk tér- és építészeti részletformák erdélyi elterjesztésében.

Nagy számú épülete révén az egyszerű, térarányaiban és visszafogott díszítőművészettel sokszor reneszánsz hagyományú ferences építészet az egyik kiindulópontja az erdélyi klasszicista művészettel a XVIII. század végén.

5. tézis: Az erdélyi ferences kolostorok fennmaradásának lehetőségei

A XX. század végére a rend, illetve az egyház visszakapta az épületek jelentős részét. A kolostorok állapota változó: találunk közöttük jó állapotú és romos épületeket egyaránt. Az épületek többnyire egyházi célokat szolgálnak, néhány kolostorban világi funkciók is működnek. Elemeztük az egyes kolostorok műszaki állapotát és vizsgáltuk jelenlegi funkciójukat, illetve jövőbeni hasznosításuk lehetőségét. Az épületek világi célokra való használhatóságát, kolostorok újrahasznosítására vonatkozó Nyugat-európai példák bemutatása támasztja alá.

A jelenlegi gazdasági-társadalmi helyzetet a kolostorok keletkezésének idejével összehasonlítva megállapítottuk, hogy – bár arányait tekintve az épületeket fenntartó magyar nemzetiségű, római katolikus vallású lakosság száma folyamatosan csökken – a vidéki lakosság városokba áramlása révén (az egyházaktól való elfordulás ellenére is) növekszik az épületeket fenntartó gyülekezetek létszáma. Erre alapozva, **a megfelelő régi vagy új funkció megtalálásával hosszú távon biztosítható az épületek megőrzése és fenntartása.** Ezt igazolja, hogy az épületek legnagyobb része az eredeti – vagy ahhoz közel álló – funkciójával működik a XXI. század elején.

Az épületek szakszerű felújításához szükséges szakemberek erdélyi jelenléte biztosítja az épületek műemléki helyreállításukhoz szükséges szakmai feltételeket.

Források

Bibliográfia

- M. Anda Judit 1988.= **M. Anda Judit: Keszthely, ferences templom.** Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. 225. szám. 1988.
- Andorné Tóbiás Judit 1974.= **Andorné Tóbiás Judit: A XVII-XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése.** In: Építés-építészettudomány. (VI. kötet). 1974. 3-4. szám. 341-386. oldal.
- Aradi Nóra 1983.= **Aradi Nóra, Feuerne Tóth Rózsa, Galavics Géza, Marosi Ernő, Németh Lajos: A művészet története Magyarországon. A honfoglalástól napjainkig.** Szerkesztette: Aradi Nóra. Gondolat Kiadó. 1983.
- Bak Borbála 1997.= **Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája.** História. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 1997.
- Bartalis János 2000.= **Bartalis János OFM: Az erdélyi ferencesek szenvedései a kommunizmus idejében.** In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. Szerkesztette: Őze Sándor és Medgyesi-Schmikli Norbert. PPKE BTK-METEM. Piliscsaba-Budapest. 2005. 492-495. oldal
- Benda Kálmán 1980.= **Benda Kálmán: A barokk Magyarország.** In: Hogyan éltek elődeink. Szerkesztette: Hanák Péter. Gondolat Kiadó. Budapest, 1980. 93-115 oldal
- P. Benedek Fidél= **P. Benedek Fidél: Az erdélyi ferences tartomány története.** (?)
- P. Benedek Fidél 2000.= **P. Benedek Fidél: Csíksomlyó** (tanulmányok). Szent Bonaventura – Új sorozat 22. Kolozsvár. 2000.
- P. Benedek Fidél 2005.= **P. Benedek Fidél: Ferences kolostorok.** Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda. 2005.
- Biró József 1989.= **Biró József: Erdély művészete.** Az 1941-ben megjelent kötet hasonmás kiadása a Dovin Művészeti Kft. gondozásában. Budapest. 1989.
- Borbíró Virgil – Valló István 1956.= **Borbíró Virgil – Valló István: Győr városépítéstörténete.** Akadémiai Kiadó. Budapest. 1956.
- Boros Fortunát 1927.= **Boros Fortunát: Az erdélyi ferencrendiek.** Szent Bonaventura. Kolozsvár. 1927.

- Boros Fortunát 1943.= **Boros Fortunát: Csíksomlyó, a kegyhely.** Szent Bonaventura Könyvnyomda. Kolozsvár. 1943.
- Boros Károly 2006.= **Boros Károly: Arckép.** In: Demokrata. X. évf. 26. szám. 2006. június 29.
- Czétényi Piroska 1986.= **Dr. Czétényi Piroska: Pest, ferences templom.** Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. 234. szám. Budapest. 1986.
- Csanády Pál 1999.= **Csanády Pál: Hajó a hajóban. Könyvtár a münchenbergi Szűz Mária templomban.** In: Alaprajz. 6. évfolyam 6. szám. 1999. szeptember. 28-32. oldal
- Csíksomlyó 1993.= **A csíksomlyói kegytemplom és kolostor.** (Szerző nélkül) Editat de Manasteria Franciscana din Sumleu Ciuc. 1993.
- Desceudres, Georges 2003.= **Desceudres, Georges: Choranlagen von Bettelordenskirchen. Tradition und Innovation.** In: Kunst und Liturgie. Choranlagen des Spätmittelalters, Ihre Architektur, Ausstattung und Nutzung. Szerkesztette: Anna Morah-Fromm. Jan Thorbecke Verlag. Ostfildern. 2003. 11-30. oldal
- Duby, Georges 1984.= **Duby, Georges: A katedrálisok kora.** Művészet és társadalom 980-1420. Gondolat Kiadó. Budapest. 1984.
- Egyetemes Lexikon= **Egyetemes Lexikon.** A magyar kiadás szerkesztője: Markó László. Officina Nova. 1994.
- Emődi Tamás - Kovács Zsolt 2000.= **Emődi Tamás - Kovács Zsolt: A mikházi ferences templom.** In: Krónikás. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának lapja. különszám. 2000. Szerkesztette: Várallyay Réka és S. Sebestyén József
- Entz Géza 1976.= **Entz Géza: Gotische Baukunst in Ungarn.** Corvina. Magyar Helikon. Budapest. 1976.
- Farbaky Péter 1982.= **Farbaky Péter: Magyar reneszánsz és barokk építészet (Összefoglalás).** Egyetemi jegyzet. 2. átdolgozott kiadás. Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti Intézet. Budapest. 1982.
- Feld István 2002.= **Feld István: Magyar építészet. Késő reneszánsz és kora barokk.** Kossuth Kiadó. Budapest. 2002.
- Fioretti 1989.= Assisi Szent Ferenc virágoskertje. Fioretti. Harmadik kiadás. P. Radnai Tibor kapucinus kiadása. Bécs. 1989.
- Fügedi Erik 1994.= **Fügedi Erik: A koldulórendek elterjedése Magyarországon.** In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Szerk.:

Haris Andrea. Művészettörténet-műemlékvédelem VII. OMvH. 1994. 15-18. oldal.

Fülep Lajos 1923.=

Fülep Lajos: Magyar művészet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. Budapest. 1923.

Galla Ferenc 2005.=

Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17-18. században. Budapest-Róma. 2005.

Garas Klára 1970.=

Garas Klára: A barokk kor művészete. In: A magyarországi művészet története. Főszerkesztő: Fülep Lajos. Corvina Kiadó. 1970. 257-310. oldal

Genton István 1974.=

Genton István: Magyarország művészeti emlékei. Corvina Kiadó. Budapest. 1974.

Gerencsér Ferenc 1998.=

Magyar történelmi kronológia. Ötezer év – A kezdetektől napjainkig – Szerkesztette: Gerencsér Ferenc. Tárogató Bt. Lezárvva 1998.

Gímes Endre 1981.=

Dr. Gímes Endre: Észak-Dunántúl. Panoráma mini útikönyvek. Budapest. 1981.

Guzsik Tamás 1985.=

Guzsik Tamás: A középkori építészet története. Összefoglaló segédlet. BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet. Budapest. 1985.

Guzsik Tamás 1988.=

Guzsik Tamás: Szakrális építészeti terek funkcióelemzése I-III. Egyetemi jegyzet. Budapest. 1988.

Guzsik Tamás 1994.=

Guzsik Tamás: A középkori építészet története. Összefoglaló és segédlet. Egyetemi jegyzet. BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet. Budapest. 1994.

Győrffy Pál 1989.=

Györffy Pál: Az erdélyi ferences kusztódia története. Budapest. 1989.

György József 1930.=

György József: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár. 1930.

Haraszti Mihály 1992.=

Haraszti Mihály: Tata, kapucinus templom. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. 447. szám. 1992.

Horváth Alice 1993.=

Horváth Alice: Mesztegnyő, ferences templom. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. 454. szám. 1993.

Huba László 1979.=

Huba László: Dél-Dunántúl. Panoráma mini útikönyvek. Budapest. 1979.

- Ionescu, Grigore 1982.= **Ionescu, Grigore: Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor.** Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucuresti. 1982.
- Istvánfi Gyula 2000.= **Istvánfi Gyula: Veszendő templomaink I. Erdélyi református templomok.** Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2000.
- Istvánfi Gyula 2001.= **Istvánfi Gyula–Veöreös András: Veszendő templomaink II. Erdélyi római katolikus templomok.** Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2001.
- Jancsó Benedek 1901.= **Jancsó Benedek: Háromszékmegye.** In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország VII. kötete. Délkelet Magyarország. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása. Budapest. 1901.
- Jenei Ferenc – Koppány Tibor 1964.= **Jenei Ferenc – Koppány Tibor: Győr.** Magyar műemlékek sorozat. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest. 1964.
- Kájoni János 1684.= **Kájoni János: Fekete könyv.** Az erdélyi ferences kusztódia története. 1684. Sajtó alá rendezte: Madas Edit. Scriptorium Kft. Szeged. 1991.
- Káldi Gyula 2004.= Az épületszerkezetek lehetséges hibái, hiányosságai és karbantartási feladatai. In: **Útmutató épített és tárgyi örökségünk megóvásához.** Szerkesztette: Káldi Gyula és Várallyay Réka. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Teleki László Alapítvány. Budapest. 2004. 13-104. oldal
- Kelemen Lajos 1984.= **Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok.** Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 1984.
- Kelényi György 1998.= **Kelényi György: Érett és késő barokk.** In: Farbaky Péter, Ferkai András, Gerle János, Kelényi György, Lővei Pál, Sabján Tibor, Sisa József: Magyarország építészetének története. Szerkesztette: Sisa József és Dora Wiebenson. Vince Kiadó. Budapest. 1998.
- Kovács András 1993. a= **Kovács András: Déva, ferences kolostor.** Erdélyi műemlékek 4. Castrum Könyvkiadó. Sepsiszentgyörgy. 1993.
- Kovács András 1993. b= **Kovács András: Kolozsvár, a Farkas utcai református templom.** Erdélyi műemlékek 3. Castrum Könyvkiadó Sepsiszentgyörgy. 1993. 15 oldal
- Kovács András 2006.= **Kovács András: Késő reneszánsz építészet Erdélyben.** 1541-1720. Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó. Budapest – Kolozsvár. 2006.

- Kovács András – Kovács Zsolt 2002.= **Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok. I. 1727-1737.** Közzéteszi: Kovács András és Kovács Zsolt. Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. Kolozsvár. 2002
- Kovács Zsolt 2004.= **Kovács Zsolt: A körösbányai plébániatemplom építéstörténete.** Előadás a Szovátai Műemlékvédelmi Konferencián. 2004. március
- Lestyán Ferenc 2000.= **Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek I-II.** Gloria Kiadó. Kolozsvár, 2000.
- Levárdy Ferenc 1982.= **Levárdy Ferenc: Magyar templomok művészete.** Szent István Társulat. Az apostoli szentszék könyvkiadója. Budapest. 1982.
- Losteiner Leonard 1777.= **Losteiner Leonard: Chronologia Topographico = Chorographica seu Sub specie Annuae Felicitatis et Calamitatis Provinciae Transilvanicae et Siciliae Descriptio pervetusti Monastery Csik Somlyoviensis ad Beatam Virginem Visitantem In Ferie Philosophicis jussu Admodum Reverendi P. Martini Péterffi Ord. Min. Strict. Obs. Refor. Almae Provinciae Proto-Regis Hungariae S. Stephani in Transilvania Praedicatoris, Sacrosanctae Theologiae Lectoris Generalis etc. nec non Actualis Ministri Provincialis edita, ac Venerationi Magnae Dominae in Thaumaturga Csikiensi Auxiliatrici contra Haereses dicata a P. Fratre Leonardo Losteiner Praefatae Provinciae et Instituti AA. LL. et Philosophiae Lectore Ordinario Anno a Patru Virgineo M DCC LXXVII.** Kolozsvár. 1776-1777.
- Lővei Pál 1994. **Lővei Pál: Az óvári kapucinus kolostor és templom.** In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Szerk.: Haris Andrea. Művészettörténet-műemlékvédelem VII. OMvH. 1994. 517-534. oldal.
- Magyar István Lénárd 2000.= **Magyar István Lénárd: A „körösbányai kézirat” a XVIII. századból.** In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. Szerkesztette: Őze Sándor és Medgyesi-Schmikli Norbert. PPKE BTK-METEM. Piliscsaba-Budapest. 2005. 236-239. oldal
- Makkai László 1940.= **Makkai László: Siebenbürgische Städte.** Officina Kidadó. Budapest. 1940.
- Marosi Ernő 1994.= **Marosi Ernő: A koldulórendi építészet Magyarországon.** In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Szerk.: Haris Andrea. Művészettörténet-műemlékvédelem VII. OMvH. 1994. 39-58. oldal.

- Márton Judit 2000.= **Márton Judit: A Keresztelő Szent János plébániatemplom története.** In: A marosvásárhelyi Keresztelő Szent János plébánia. Szerkesztette: Markó Enikő. Marosvásárhely. 2000.
- Mátyás Vilmos 1977.= **Mátyás Vilmos: Utazások Erdélyben.** Panoráma mini útikönyvek. Budapest, 1977.
- Miklósi Sikes Csaba 1999.= **Miklósi Sikes Csaba: Szamosújvár és Sümeg barokk belvárosainak építéstörténeti sajátosságai.** In: Tusnád 1998. konferenciakiadvány. Publisher Kiadó. Sepsiszentgyörgy. 1999. 69-75. oldal
- Misóczki Lajos 1990.= **Dr. Misóczki Lajos: Gyöngyös, ferences templom.** Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. 391. szám. Budapest. 1990.
- Muckenhaupt Erzsébet= **Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei.** Balassi Kiadó. Budapest – Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. Évszám nélkül.
- B. Nagy Margit 1970.= **B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben** (Művészettörténeti tanulmányok). Kriterion Kiadó. Bukarest. 1970.
- Németh Adél 1990.= **Németh Adél: Burgenland.** Panoráma mini útikönyvek. Második, javított kiadás. Medicina Könyvkiadó Vállalt. Budapest. 1990.
- Németh Adél – Szabó Lajos 1989.= **Németh Adél – Szabó Lajos: Pápa.** Panoráma magyar városok sorozat. Medicina Könyvkiadó Vállalat. 1989.
- Norberg-Schulz, Christian 1975.= **Norberg-Schulz, Christian: Architektur des Barock.** Belser Verlag. Stuttgart. Electa editrice. Mailand. 1975.
- Orbán Balázs 1873.= **Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népiismereti szempontból. I-VI.** Pest-Budapest. 1868-1873.
- Orbán Balázs 1889.= **Orbán Balázs: Torda város és környéke.** Pesti Könyvnyomda Részvény Társaság. Budapest. 1889.
- Orbán Ferenc 2006.= **Orbán Ferenc: Megrongált régészeti leletek.** In: Hargita népe. XVIII. évf. 154. (4655) szám. 2006. július 6.
- Puskely Mária 1990.= **Puskely Mária: Szerzetesek.** Zrínyi Nyomda Kiadója. Budapest. 1990.
- Puskely Mária 1995.= **Puskely Mária: Keresztény szerzetesség.** Történelmi kalauz I-II. Bencés Kiadó. Budapest. 1995.

- Rados Jenő 1961.= **Rados Jenő: Magyar építészettörténet.** Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1961.
- Rados Jenő 1938.= **Rados Jenő: Magyar oltárok.** Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. Szent István éve.
- Rusu, Adrian Andrei 2000.= **Rusu, Adrian Andrei, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ion Vasile Leb, Maria Makó Lupescu: Diționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.** Presa Universitară. Cluj-Napoca. 2000.
- Sas Péter 1999. a= **Sas Péter: Kolozsvár, piarista templom.** Erdélyi műemlékek 30. Utilitas Könyvkiadó. Kolozsvár, 1999.
- Sas Péter 1999. b= **Sas Péter: A kolozsvári ferences templom.** A Szent István Királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány kiadása. Kolozsvár. 1999.
- Sávai János 1997.= **Sávai János: A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I-II.** Szeged. 1997.
- Szentkirályi Zoltán 1986.= **Szentkirályi Zoltán: Az építészet története. Újkor. Barokk.** Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1986.
- Szabó Bálint 2005.= **Szabó Bálint: Történeti tartószerkezetek illusztrált szakszótára.** Editura Kriterion / Utilitas Publisher Könyvkiadó. Kolozsvár. 2005.
- Szombathy Viktor 1986.= **Szombathy Viktor: Szlovákiai utazások.** Panoráma mini útikönyvek. Negyedik, javított kiadás. Budapest, 1986.
- Tamás László 1994.= **Tamás László: Szertartástan és egyháztörténelem.** Ecclesia Kiadó. Budapest. 1994.
- Temesváry János 1930.= **dr. Temesváry János: Az erdélyi püspökök címerei.** A szerző kiadása. Budapest. 1930.
- Történelmi atlasz= **Középiskolai történelmi atlasz.** Szerkesztette: Papp-Váry Árpád. Cartographia Kft. Névmutatóval bővített és javított kiadás. Budapest. 1998.
- Valter Ilona 1994.= **Valter Ilona: A magyarországi szerzetesrendi építészet kutatása. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.** Szerkesztette: Haris Andrea. Művészettörténet-műemlékvédelem VII. OMvH. 1994. 27-34. oldal.
- Varga E. Árpád 2001.= **Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I-V.** Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 1998-2001.

- Velladics Márta 2002.= **Velladics Márta: Magyar építészet. Barokk, rokokó és copf.** Kossuth Kiadó. Budapest. 2002.
- Voit Pál 1970.= **Voit Pál: A barokk Magyarországon.** Corvina-Helikon. Budapest. 1970.
- Vukov Konstantin 2005.= **Vukov Konstantin: Az ablakszerkezet történeti fejlődése.** In: Ablakok. Szerkesztette: Lőrinczi Zsuzsa. 6B Építész Bt. kiadása. Budapest. 2005.
- Winkler Gábor 1998.= **Dr. Winkler Gábor: Győr 1539-1939.** Műhely Folyóiratkiadó Közhasznú Társaság. Győr. 1998.
- de Wohl, Louis= **Louis de Wohl: Assisi Szent Ferenc. A vidám koldus.** Ecclesia Kiadó. Budapest. Évszám nélkül.

Internetes források

- www.ofm.hu A magyarországi ferencesek honlapja
www.hhrf.org/gyrke A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség honlapja
www.ofm.ro Az erdélyi ferencesek honlapja
www.udvarhely.ro Székelyudvarhely város honlapja

Levéltári források

GYÉL= Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár
Csíki Székely Múzeum Levéltára (Inventarul Fondului Arhivistic Anii Extremi 1626-1980.)

Rajzok forrásai

A tanulmányban szereplő rajzok származási helyét az alábbi táblázat közli. A saját felmérések általában 1:50 léptékben kerültek felszerkesztésre, ezeket 1:200 léptékre kicsinyítve rajzoltam át. A máshonnan kapott felmérések eredeti léptéke szintén szerepel a táblázatban, a rajzok egységes stílusára való törekvés miatt ezeket is 1:200 léptékben átrajzoltam. A lépték nélkül publikált alaprajzok léptékét helyszíni bejárással és néhány főbb méret megmérésével határoztam meg. Ezek a rajzok lépték nélkül, „vázlat” megjelöléssel szerepelnek, méretarányuk körülbelül a többi ábráéval egyezik meg. A tanulmányban 1:500 és 1:1000 léptékre kicsinyített rajzok, illetve a függelékből az épületek 1:200 léptékű rajzai szerepelnek. A barokk falusi templomok felmérési rajzait szintén 1:50 léptékben szerkesztettük fel, ezeket 1:200 léptékben átrajzoltam, a tanulmányban 1:500 léptékben szerepelnek. A magyarországi ferences templomok alaprajzainak forrását a rajzoknál jelöltetem.

Alvinc, ferences templom és kolostor

teljes dokumentáció 1:50 1:200 saját felmérés (2003. augusztus)
Felmérés: Csajbók Csaba, Dobosi Linda, Holló Erika, Holové Marianna, Jószai Ágnes, Kántor Anita, Kimpián Annamária, Koskóci Zsófia, Markó Ágnes, Márton Judit, Nagy Gergely, Veöreös András

Rajz: Veöreös András

Beszterce, minorita templom

alaprajzi vázlat
bejárás

KÖH tervtár: K 1372-85 K 4725-26, saját

Beszterce, piarista templom

alaprajzi vázlat
bejárás

Rusu, Adrian Andrei 2000. 70. oldal, saját

Brassó, ferences templom és kolostor

alaprajzi vázlat
Andrei 2000. 82. oldal

saját bejárás (2004. június), Rusu, Adrian

Csíksomlyó, ferences templom és kolostor

helyszínrajz
Muckenhaupt Erzsébet. Melléklet. 7. kép.
alaprajzi vázlat
homlokzati vázlat

Rusu, Adrian Andrei 2000. 173. oldal,

Muckenhaupt Erzsébet. Melléklet. 1. kép.
Levárdy Ferenc 1982. 205. oldal.

Dés, ferences kolostor

alaprajz 1:200
bejárás (2006. március)

Márton Judittól, Rusu 125. oldal, saját

Déva, ferences kolostor

alaprajzok, metszetek 1:50 1:200
(2006. március)

Utilitas SRL (Szabó Bálint), saját bejárás

Esztelnek, ferences kolostor

alaprajzi vázlat

saját bejárás (2004. június)

Erzsébetváros, örmény nagytemplom

alaprajz 1:50, 1:200

saját felmérés (2005. július)

Felmérés: Budai Mihály, Csajbók, Csaba, Fogarasi Barbara, Hatvani-Kovács Gertrúd, Holló Erika, Holové Marianna, Hornyák Lívia, Márton Judit, Pintér Tamás, Pukánszky Gabriella
Veöreös András

Rajz: Fogarasi Barbara, Hatvani-Kovács Gertrúd, Holló Erika

Fehéregyháza, ferences templom

alaprajzi vázlat

Rusu, Adrian Andrei 2000. 54. oldal

Fogaras, ferences templom és kolostor

alaprajzi vázlat

saját bejárás (2004. június)

Gyulafehérvár, ferences templom

teljes dokumentáció 1:200

saját felmérés (2003. augusztus)

Felmérés: Csajbók Csaba, Dobosi Linda, Holló Erika, Holové Marianna, Jószai Ágnes, Kántor Anita, Kimpián Annamária, Koskóci Zsófia, Markó Ágnes, Márton Judit, Nagy Gergely, Veöreös András

Rajz: Veöreös András

Kézdivásárhely, minorita templom
alaprajzi vázlat

saját bejárás (2004. június)

Kézdivásárhely, minorita kolostor

teljes dokumentáció 1:50 1:200

saját felmérés (2000. július)

Felmérés: Buss Ana Maria, Horváth István, Kimpián Annamária, Márton Judit, Pafféri Anna Veronika, Polonkai Valéria, Szabó Henriett, Veöreös András

Rajz: Veöreös András

Kolozsvár, ferences templom

teljes dokumentáció 1:50 1:200

saját felmérés (2003. május)

Felmérés: Dobosi Linda, Kimpián Annamária, Markó Ágnes, Polonkai Valéria, Szúnyog Ádám, Veöreös András

Rajz: Veöreös András

Kolozsvár, ferences kolostor

alaprajz 1:100

KÖH tervtár: K 6462-6467 964-986 1006-

21 K 6437-6461

Kolozsvár, minorita templom

alaprajzi vázlat

saját bejárás, Rusu, Adrian Andrei 2000.

110. oldal

Kolozsvár, Farkas utcai templom

alaprajz 1:200

Ionescu, Grigore 1982. 157. ábra

Kolozsvár, jezsuita templom

alaprajz 1:200

Ionescu, Grigore 1982. 480. oldal

homlokzat

Kelényi György 1998. 140. oldal

Kőhalom, ferences templom és kolostor

alaprajzi vázlat

saját bejárás (2004. június)

Körösbánya, ferences templom és kolostor

teljes dokumentáció 1:50 1:200

saját felmérés (2000. július)

Felmérés: Fekete Csaba, Kimpián Annamária, Kolláth Mária, Kovács Zoltán, Kukucska Gergely, Márton Judit, Milassin Vivien, Veöreös András

Rajz: Fekete Csaba, Kolláth Mária

Marosvásárhely, ferences templom és kolostor

alaprajzi vázlat

Rusu, Adrian Andrei 2000. 264. oldal

Marosvásárhely, minorita templom és kolostor

alaprajz, homlokzatok 1:100

saját bejárás, Rusu, Adrian Andrei 2000.

264. oldal, Márton Judittól

Marosvásárhely, jezsuita templom

alaprajzi vázlat

Márton Judit 2000. 23. oldal

Marosvásárhely, vártemplom
alaprajz

KÖH tervtár, saját bejárás

Medgyes, ferences templom
teljes dokumentáció 1:50, 1:200
Felmérés: Budai Mihály, Hatvani-Kovács Gertrúd, Holló Erika, Hornyák Lívia, Márton Judit, Pintér Tamás, Pukánszky Gabriella Veöreös András
Rajz: Pukánszky Gabriella

saját felmérés (2005. július)

Medgyes, ferences kolostor
alaprajz 1:100

a plébániáról kapott rajz aktualizálva

Mikháza, ferences templom
alaprajzi vázlat
oldal

Emődi Tamás - Kovács Zsolt 2000 9.

Mikháza, ferences kolostor
alaprajzi vázlat

Rusu, Adrian Andrei 2000. 92. oldal

Nagyenyed, minorita templom és kolostor
teljes dokumentáció 1:50 1:200
Felmérés: Csajbók Csaba, Dobosi Linda, Holló Erika, Holové Marianna, Jószai Ágnes, Kántor Anita, Kimpián Annamária, Koskóci Zsófia, Markó Ágnes, Márton Judit, Nagy Gergely, Veöreös András
Rajz: Holové Marianna, Nagy Gergely

saját felmérés (2003. augusztus)

Nagyszeben, ferences templom
teljes dokumentáció 1:200
Felmérés: Csajbók Csaba, Hajas Veronika, Holové Marianna, Jászay Gergely, Jószai Ágnes, Mezei Zsófia, Pintér Tamás, Tamás Eszter, Veöreös András
Rajz: Veöreös András

saját felmérés (2006. július)

Nagyszeben, jezsuita templom
alaprajz 1:200
Felmérés: Csajbók Csaba, Hajas Veronika, Holové Marianna, Jászay Gergely, Jószai Ágnes, Mezei Zsófia, Pintér Tamás, Tamás Eszter, Veöreös András

saját felmérés (2006. július)

Szamosújvár, ferences templom és kolostor
teljes dokumentáció 1:50 1:200
Felmérés: Dobosi Linda, Dőry Zsolt, Pukánszky Gabriella, Tornai Mátyás, Veöreös András
Rajz: Dobosi Linda, Dőry Zsolt, Pukánszky Gabriella, Tornai Mátyás, Veöreös András

saját felmérés (2002. július)

Szamosújvár, örmény templom
alaprajz 1:200
B. Nagy Margit 1970.

Szárhegy, ferences templom és kolostor
teljes dokumentáció 1:50 1:200
Felmérés: Csajbók Csaba, Dobosi Linda, Frey György Péter, Holló Erika, Holové Marianna, Kiss Zsuzsanna Emília, Koskóci Zsófia, Márton Judit, Veöreös András, Veress Orsolya
Rajz: Dobosi Linda, Holové Marianna

Szászsebes, ferences templom és kolostor
teljes dokumentáció 1:200

Borbás Péter és Sarkadi Márton felmérése

Szászváros, ferences templom
teljes dokumentáció 1:50 1:200 saját felmérés (2000. július)
Felmérés: Fekete Csaba, Kimpián Annamária, Kolláth Mária, Kovács Zoltán, Kukucska Gergely, Márton Judit, Milassin Vivien, Veöreös András
Rajz: Milassin Vivien

Szászváros, ferences kolostor
teljes dokumentáció 1:100 1:200 KEOPS Design project srl, Deva (Pop A.,
Kalauz K.)

Szék, ferences templom és kolostor
teljes dokumentáció 1:50 1:200 saját felmérés (1999. július)
Felmérés: Koch Lilla Boróka, Kovács Gabriella, Márton Judit, Mészáros Judit, Szemerey Samu, Szekeres Attila, Veöreös András
Rajz: Veöreös András

Székelyudvarhely, ferences templom
alaprajzi vázlat saját bejárás (2004. augusztus)

Székelyudvarhely, ferences kolostor
alaprajz Tarzia fönövértől

Torda, ferences templom és kolostor
teljes dokumentáció 1:50 1:200 saját felmérés (2001. július)
Felmérés: Dobosi Linda, Füleky Zsolt, Kimpián Annamária, Markó Ágnes, Márton Judit, Tornai Mátyás, Veöreös András, Virányi Zsolt
Rajz: Veöreös András

Torockószentgyörgy, ferences templom és kolostor
teljes dokumentáció 1:50 1:200 saját felmérés (2003. augusztus)
Felmérés: Dobosi Linda, Kimpián Annamária, Koskóci Zsófia, Markó Ágnes, Márton Judit, Veöreös András
Rajz: Markó Ágnes

Tövis, ferences templom és pálos kolostor
teljes dokumentáció 1:50 1:200 saját felmérés (2000. július)
Felmérés: Kedves Annamária, Kimpián Annamária, Kun Zoltán, Magyari Zoltán, Markó Ágnes, Márton Judit, Schmidt Balázs, Szabó László, Veöreös András
Rajz: Markó Ágnes

Vajdahunyad, régi ferences kolostor
alaprajzi, homlokzati vázlat KÖH tervtár: K 12491

Vajdahunyad új ferences kolostor
alaprajzi vázlat saját bejárás (2004. június)

Fényképek forrásai

A **jelenlegi állapotokat bemutató fényképek** többsége saját felvétel. Ahol másról kapott képet használtam fel, ott a kép forrását megjelöltem. A fényképeket Füleky Zsolt (Torda), Holló Erika (Medgyes-pádlóburkolat), Pintér Tamás (Csíksomlyó-pádlás), Veress Orsolya (Teleki Téka) készítették. Az 1. függelék címlapján látható képet Gerics Ferenc, a Lendvai Vár Galéria és Múzeum igazgatója fényképezte.

Az **archív képek** többsége Boros Fortunát 1927., Boros Fortunát 1943., Makkai László 1940., P. Benedek Fidél 2000. és Muckenaupt Erzsébet könyveiből származik.

XIX. századi metszetek vannak Orbán Balázs 1873 könyvében.

Egy **Csíksomlyót ábrázoló képeslap** Kiss Zsuzsanna Emília gyűjteményéből származik.

A **ferences szerzeteseket ábrázoló színes kép** a Gyulafehérvári Érsekség Levéltárából való. A **marosvásárhelyi ferences templomról** Lestyán Ferenc atyától kaptam egy képet.

A KÖH fotótárából származó képek az alábbi jelzeteken találhatók: **Alvinc** n33767, n128264; **Beszterce** n25244.n25249; **Csíksomlyó** n129974, n3980, n3981, n3982, n28060, n28058, n28063; **Kolozsvár, minorita** n149333; **Kolozsvár, ferences** n33901, n3552, n3551; **Marosvásárhely** n25857, n28044, n28045; **Székelyudvarhely** n28069.

Marosvásárhely régi ábrázolását a ferences és a minorita kolostorral a Teleki Téka gyűjteményében találtam meg.

Köszönetnyilvánítás

A munka létrejöttével kapcsolatosan köszönnettel tartozom az alábbi személyeknek:

Budai Mihály, Buss Ana Maria, Csajbók Csaba, Dobosi Linda, Dőry Zsolt, Fekete Csaba, Frey György Péter, Füleky Zsolt, Hajas Veronika, Hatvani-Kovács Gertrúd, Holló Erika, Holové Marianna, Hornyák Lívia, Horváth István, Jászay Gergely, Jószai Ágnes, Kántor Anita, Kedves Annamária, Kimpián Annamária, Kiss Zsuzsanna Emília, Koch Lilla Boróka, Kolláth Mária, Koskóci Zsófia, Kovács Gabriella, Kovács Zoltán, Kukucska Gergely, Kun Zoltán, Magyari Zoltán, Markó Ágnes, Márton Judit, Mészáros Judit, Mezei Zsófia, Milassin Vivien, Nagy Gergely Domonkos, Pafféri Anna Veronika, Pintér Tamás, Polonkai Valéria, Polonkai Valéria, Pukánszky Gabriella, Schmidt Balázs, Szabó Henriett, Szabó László, Szekeres Attila, Szemerey Samu, Szűnyog Ádám, Tornai Mátyás, Veress Orsolya, Virányi Zsolt, építészeknek és építészmérnök hallgatóknak a kolostorok felmérésében és a rajzok felszerkesztésében nyújtott segítségért,

Albán Józsefnak, a győri szeminárium prefektusának, a liturgiatörténeti konzultációért,

Barna Máté OP atyának a domonkos rend történetéről szóló beszélgetésért,

Bak Borbála tanárnőnek, hogy fellelkesített a bölcsészettudományok iránt; és a konzultációért,

Böjte Csaba testvérnek a munka eszmei és fizikai támogatásáért, a szállásokért és ellátásért, a szászvárosi és dévai kolostorok felmérési rajzaiért, valamint a kolostorok hasznos funkcióval való megtöltéséért,

Csala Ritának, hogy segítette a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban való kutatást és a nagyenyedi kolostor rajzaiért,

Ervin atyának a szárhegyi vendéglátásért és a szakmai segítségért,

Fáy Zoltánnak, a budai Ferences Könyvtár anyagában való kutatás lehetőségéért,

Figler Andrásnak, a KÖH Soproni Iroda vezetőjének a munka eszmei támogatásáért, és, hogy kölcsönadta a számítógépet, megteremtve ezáltal a dolgozat megírásának tárgyi feltételeit,

Guzsik Tamásnak a szemléletért, ahogy a történeti építészet felé fordult, a szeretetért, amivel a munkáját végezte, a lelkesedésért, ahogy tanított, és ahogy a tudásából megpróbált nekünk minden átadni,

A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekségnek a munka támogatásáért,

Halmos Balázsnek a lelki támogatásért, és a gyulafehérvári levéltárban talált adatokért,

Istvánfi Gyula tanár úrnak a konzultációkért, a veszendő templomok felmérése program elindításáért, a szemléletért, amit kaptam tőle, és a munka során nyújtott mindenféle segítségéért,

Kasler Ottónak a 2004. júniusi kolostorbejárásban nyújtott segítségéért,

Kimpián Annamáriának a Teleki Tékában való kutatáshoz nyújtott segítségéért,

Kiss Zsuzsanna Emíliának a csíksomlyói képeslapért

Kovács Zsoltnak a körösbányai és kézdivásárhelyi kolostor kutatása során szerzett eredmények megosztásáért, a tanulmány alapos elolvasásáért és az értékes tanácsokért,

Krähling Jánosnak a konzultációkért, javaslatokért, és mindenfajta segítségért,

Dr. Lővei Pálnak, a tanulmány lelkiismeretes és alapos átolvasásáért, az értékes, hasznos tanácsokért és javaslatokért,

Marótzy Katának és **Vukoszavlyev Zoránnak** a lelki támogatásáért és a praktikus tanácsokért,

Márton Juditnak a felmérőutak megszervezéséért és a lebonyolításban nyújtott segítségéért, a dési kolostor és a marosvásárhelyi jezsuita templom rajzaiért, a kölcsönkapott könyvekért, továbbá, hogy bármilyen problémával, bármikor fordulhattam hozzá és mindig segített,

Muckenhaupt Erzsébetnek, a Csíki Székely Múzeum Könyvtárában és Levéltárában való kutatás lehetőségéért,

Pafféri Anna Veronikának,

Pafféri Balázsnak, a dolgozat nyomtatásában nyújtott mérhetetlen segítségéért,

Páll Leó OFM provincialisnak a munka eszmei és gyakorlati támogatásáért, a kolozsvári szállásáért és ellátásáért,

Pintér Tamásnak a 2004. júniusi bejárás során készített, **Veress Orsolyának** a Teleki Tékában készített, **Holló Erikának** a medgyesi templom téglapadlójáról, **Füley Zsoltnak** a tordai fényképeiért,

a **Mindenhatónak**, hogy mindig szeretettel és örömmel tudtam a munkát végezni.